

G. E. C. GADS FORLAG

KØBENHAVN

I KRISTIAN DEN OTTENDES OG
FREDERIK DEN SYVENDES TID

1840—57

AF

DR. VILLADS CHRISTENSEN

ARKIVAR VED KØBENHAVNS RAADSTUEARKIV

8 Kroner

Uddrag af Anmeldelser:

En lærdere og mere kyndig Fører gennem Periodens Historie end Arkivaren ved Raadhusarkivet Dr. Villads Christensen kunde vist ikke findes. Og hans rolige, upartiske, lidt brede men altid livlige Fremstilling overbeviser den ukyndige Læser om Skildringens dybe historiske Sandhed, hvor tit han end ryster paa Hovedet og føler sig skuffet over, at de gode gamle Dage ikke var bedre.

(Tilskueren).

Det er en stor Bog, Raadstuearkivar Dr. Villads Christensen har skrevet om København i Aarene 1840—57, men den er ingenlunde for stor. Disse 18 Aar i Midten af forrige Aarhundrede er nemlig en Gennembrudstid for Danmarks Hovedstad. Da sprængtes det Panser, der snærede Byen og hindrede dens Vækst, og gammeldags Tvang maatte vige for den ny Tids Frihedsrørelser; København kunde endelig afstryge sit »provinsielle Smaaastadspræg« og begynde sin Udvikling hen imod den moderne By og Storstaden.

Der er en stot og ædruelig Ro hos Forfatteren, han behersker sit mægtige Kildestof, og han lader sig ikke rive hen af sit Emne. Hans Skildringer er grundige, gennemtænkte og oplysende.

(Nordisk Tidsskrift).

En udpræget Gæringsperiode og netop derfor et af de interessanteste Afsnit af Byens Liv er det altsaa Dr. Villads Christensen har haft til Opgave at skildre. Med kyndig Haand har han af Raadstuearkivets rige Samlinger udtaget alt stort som smaat, der kunde tjene til at kaste Lys over Hovedstadens Livsforhold i de paagældende Aar. Og udmærket har han forstaaet at sammenknytte og ordne alt det her fremdragne Stof — suppleret med Avisudklip og Memoireskildringer.

Med »København 1840—57« er givet et nyt og betydeligt Bidrag til Fremstillingen af vor Hovedstads og vort Fædrelands Historie. Det anseelige Værk er selvskrrevet til at findes i alle Haandbogsamlinger og Læseforeninger.

(Tiden).

591769030

101 KØBENHAVNS
KOMMUNES
BIBLIOTEKER

Mag. 09.463 We

H. WEITEMEYER

**KULTURSKILDRINGER
FRA KØBENHAVN**

I DET 18. AARHUNDREDE

G. E. C. GADS FORLAG — KØBENHAVN 1916

HB
hma

KØBENHAVNS
RÅDHUSBIBLIOTEK

Mag

09.463

We

Ex 2

København's Historie Alm.

KULTURSKILDRINGER
FRA KØBENHAVN

H. WEITEMEYER

KULTURSKILDRINGER
FRA KØBENHAVN

I DET 18. AARHUNDREDE

MED 6 ILLUSTRATIONER

G. E. C. GADS FORLAG — KØBENHAVN 1916

DISSE Afhandlinger, hvoraf en Del tidligere har været offentliggjorte i Tidsskrifter og her optrykkes med nogle faa Ændringer og Tilføjelser, skyldes Arkivstudier, der væsentlig er foretagne som Fortsættelse af min Syslen med topografiske og kulturhistoriske Æmner vedrørende København under mit Arbejde med Udgivelsen af Traps Danmark. Da Afhandlingerne her henvender sig til en større Kreds, har jeg, for at lette Læsningen, med Tal henvist Kildeangivelserne til et eget Afsnit bag i Bogen, medens alle Anmærkninger, som bør læses i Sammenhæng med Teksten, er bevarede under denne.

H. W.

KBHVN. - NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKIÆR)

INDHOLD

	Side.
Prinsessen i Møens Tugthus. En dansk Kaspar-Hauser-Historie	1
Fra Livet i Arresthuset	21
Caroline Walter og Ferdinand Lindgreen	101
Michael Rosing og Christian Lange	125
Eckersbergs første Ægteskab	138
Smaafolkskirkegaardene i den indre By	154
Studenternes Ligbæring	192
Henvisninger	223

PRINSESSEN I MØENS TUGTHUS.

EN DANSK KASPAR-HAUSER-HISTORIE.

MØENS Tugt- og Manufakturhus oprettedes ved kgl. Reskript af 26. April 1737, fik Plads i den tidligere Navigationsskoles Bygninger i Stege og toges i Brug senest i 1740; fra 1792 fik det Navn af Tugt- og Forbedringshus. Det var nærmest bestemt for Fanger fra Sjællands Stift (særlig fra Præstø Amt, Laaland og Falster), der havde gjort sig skyldige i mindre Forbrydelser som Tyveri, Løsgængeri og Betleri, og som her blev beskæftigede med at spinde og haspe. Men ogsaa Fanger fra andre Landsdele blev undertiden benaadede med at sendes herhen, da Tugthuset blev betragtet som en mildere Straffeanstalt, hvor f. Eks. ingen »uærlige« Fanger (saaledes saadanne, der var dømte til Kagstrygning og Brændemærkning) maatte indsættes. Tillige modtoges her »Børn, som af Forældrene anklages for grove og liderlige Ting«, eller, som Danske Atlas udtrykker sig, »skikkelige Folks uskikkelige og vanartige Børn«, som indsattes til Arbejde paa ubestemt Tid uden Lov og Dom; ogsaa for sindssyge var der Plads. Hvad Tugthusets Historie og Indretning angaar, henvises i øvrigt til Stuckenberg, »Fængselsvæsenet i Danmark«, II, og til, hvad der er sagt her i Bogen under Artiklen »Michael Rosing og Christian Lange«.

Den berømteste og mest omtalte Fange i Tugthuset i det 18. Aarhundrede var et Kvindemenneske *Anna Sophie Magdalena Frederica Ulrica*, der fremstod i 1767 og udgav sig for en Datter af *Christian VI* og Enkefyrstinde af Ostfriesland, *Sophie Caroline*, og hvis Sag vakte ikke ringe Opsigt i Hovedstaden saavel som i hele Landet.

Til Indledning skal her blot siges nogle faa Ord om Enkefyrstinden og hendes Forhold til *Christian VI*. Hun var Søster til Dronning *Sophie Magdalene*, var født 1707 og blev 1723 gift med Fyrst *Georg Albert* af Ostfriesland; efter hans Død 1734 kom hun Aaret efter paa Indbydelse af *Christian VI* til Danmark, hvor ogsaa hendes Moder, den gamle Markgrevinde af Bayreuth, boede. Efter Moderens Død 1737 drog hun vel for en kort Tid tilbage til Ostfriesland, men fra 1740 tog hun stadigt Ophold her i Landet, hvor hun døde 1764. *Christian VI* satte stor Pris paa sin Svigerinde og viste hende ikke ringe Opmærksomhed. Hun skildres som indtagende, elskværdig og vittig og havde trods sin stærke Religjøsitet et langt lysere Livssyn end sin pietistisksindede Søster. Kongen tilbragte megen Tid i hendes Selskab ude paa Fredensborg, hvor hun boede, og hvor han ofte i sit Tungsind søgte Hvile og Opmuntring under mere frie og naturlige Samtaleformer end dem, der herskede ved det af den stiveste Etikette prægede Hof og i Samværet med sin hoffærdige, vrantne og mørktseende Gemalinde, hvor meget han end holdt af hende, og hvor godt end Forholdet i det hele var mellem dem. At den intime Omgang mellem dem ofte har vakt *Sophie Magdalenes* Misfornøjelse og Skinsyge, er sikkert nok; men der er intet, der tyder paa, at der har bestaaet et Kærlighedsforhold mellem dem; Kongens Karakter, Livssyn og Helbredstilstand i disse Aar, der her er Tale om, synes at udelukke det. Paa

den anden Side var det naturligt, at Forholdet vakte Opsigt og bragte Sladder og ondsindede Rygter i Omløb. Det er disse, der har givet Anna Sophie Magdalena Frederica Ulrica Ideen til hendes Bedrageri.

Hovedkilden eller rettere sagt den eneste Kilde til hendes Historie er den Relation af 23. Maj 1770, der afgaves af Kommissionen, som nedsattes for at undersøge Sagen, og som bestod af Gehejmerraad *Ditlev Reventlow*, Højesteretsassessor *Stephan Hofgaard Cortsen* og Generalprokurør *Henrik Stampe*. Det er den sidste, der har bekendtgjort Relationen, men først 37 Aar efter at den var afgivet, i sine »Erklæringer, Breve og Forestillinger« (6. Bd., 1807). Hvad der er fremkommet senere, nemlig af *Jens Møller*, i hans »Forsøg til en historisk Vurdering af Christian VI og hans Regering« (i »Mnemosyne« II, 1830), er helt og holdent støttet paa denne Relation, og det samme gælder de faa Ord, som *Koch* (»Christian VI.s Historie«, 1886) ofrer paa Sagen. Kun *N. D. Riegels* har i sine »Smaahistoriske Skrifter« (3. Del, 1798) i en længere, ironisk skreven Note omtalt Sagen udførligere og lader til at tage hende mere alvorligt; men hans Fremstilling har rigtignok heller ikke Stampes Beretning at støtte sig til, da denne først saa Lyset ni Aar senere. Hans bidende og hadske Redegørelse, der dels grunder sig paa, hvad der var siyet ud om Kommissionens Arbejde, dels paa Sladren Mand og Mand imellem om hendes tidligere Liv og hendes Forhold i Tugthuset, bidrog vistnok i ikke ringe Grad sammen med Regeringens milde Optræden mod hende til at bestyrke Menigmand i den Tro, at hun virkelig var den, hun udgav sig for, eller i alt Fald skyldte en højstaaende Person sin Tilværelse. Endelig har *J. Paludan* i »Beskrivelse af Møen« (1822-24, en Note i 2. Bd.) behandlet Æmnet, særligt støt-

tende sig til Riegels, dog uden, som det lader til, at have lagt Mærke til hans ironiske Tone.

For at godtgøre denne Modsætning mellem Regeringens Mildhed mod hende under hendes Ophold i Fængslet og det Resultat, Kommissionen var kommet til under sit Arbejde, er det nødvendigt at give et kort Uddrag af den vidtløftige, 24 Kvartsider store Relation. Man faar derved ogsaa alt at vide, hvad der er kendt om hendes tidligere Liv. Hvad der følger efter, er væsentlig hentet fra Tugthusets Arkivalier (i Landsarkivet) og giver dels flere nye Oplysninger, dels Rettelser til, hvad der tidligere er fremkommet.

Allerede i Slutningen af 1766 begyndte hun, der skal være født mellem 1740 og 1742, at sende Ansøgninger og Bønskrifter til Kongen og Kollegierne, men det var dog først i en Supplik til Kongen af 19. Maj 1767, at hun fremkom med sin Paastand om at være en Datter af Christian VI. Kommissionen blev først nedsat i Oktober 1769 og begyndte straks at holde Forhør over hende og hendes Raadgiver, en norsk Student *Henrik Kirchhof*, som hun kaldte sin Hofmester. Men det var ikke muligt at faa noget ud af hende om, hvem hun var, og hvor i Landet hun havde opholdt sig før 1759, da hun var rejst til Norge, idet hun stadig skød sig ind under, at hun var opfødt i den største Uvidenhed, aldrig havde faaet nogen Undervisning hverken i Religion eller andre almindelige Skolekundskaber og derfor intet kunde huske. Kort sagt, hun var en kvindelig Kaspar Hauser.

Med den største Fripostighed beraabte hun sig paa en Mængde højtstaaende Personer lige fra Christian VI og Frederik V, som alle var døde og borte, men kunde ikke nævne et eneste levende Menneske, som havde kendt hende før 1759 og kunde bekræfte hendes Paastand. Og naar man saa spurgte hende, hvilke Beviser

paa sin høje Fødsel hun da havde, sagde hun, at de bestod i to med Juveler besatte Portrætter af Faderen og Moderen, som hun snart paastod at have haft fra lille Barn uden at kunne sige, hvorledes hun var kommet i Besiddelse af dem, snart vilde have faaet af Moderen i dennes sidste Leveaar, samt — det vigtigste Bevis — en Seddel, Moderen havde givet hende, og hvori hun anerkendte hende som sit Barn, — men disse Sager var desværre stjaalne fra hende. Kirchhof fortalte, at han havde set Portrætterne, og at det især var deres Kostbarhed, der havde overbevist ham om hendes høje Byrd, men Seddelen havde ingen, ikke engang han, set. I Sommeren 1761 var hun sammen med Kirchhof kommet til København for at gøre sin Ret gældende, som de begge fortalte, men først i Januar 1763 havde hun søgt at faa Fyrstinden i Tale; uden nøjere at kunne beskrive nogen Lokalitet fortalte hun, at hun var trængt ind i Palæet*), havde banket paa en Dør og var blevet lukket ind af Fyrstinden selv, som ved den Lejlighed havde givet hende Sedlen, men der havde ingen anden været til Stede ved deres Sammenkomst, uagtet Fyrstinden blev syg og besvime. Og i det halvandet Aar Fyrstinden endnu levede, havde hun ladet Datteren sejle sin egen Sø og havde ladet hende flakke om i Nordsjælland og Skaane, ligesom Datteren heller ikke senere havde søgt at nærme sig hende.

Og hvorledes havde hun mistet de kostbare og for hende uvurderlige Beviser, Sedlen og Portrætterne? Jo, dem havde hun uden at tænke over det ladet blive liggende i sin Kuffert, da hun i 1768 kom op at skændes med sin Vært Niels Holm**) om Betalingen og

*) Det er Prinsens Palæ, hvor Fyrstinden boede om Vinteren, medens hendes Sommeropholdssted fra 1756 var Sorgenfri.

**) Niels Larsen Holm var Vært i Gæstgiverstedet Postgaarden og Vogtmændenes Lavshus paa Købmagergade, den senere Porcelænsfabrik.

forlod sit Logis der, og senere havde Holm egenmægtig aabnet Kufferten (som han først løgnagtig foregav at have gjort efter Ordre af Prins Karl af Hessen) og udtaget noget Tøj og pantsat det for at faa Dækning for de Penge, hun skyldte ham, men der havde efter hans og andre Vidners Forsikring ikke været nogle saadanne Kostbarheder i Kufferten*). I en Supplik til Kongen havde hun angivet Værdien til 30—40,000, men i den Sag, hun førte med Holm ved Bytinget, havde hun sat Værdien til henved 500 Rd.

Naar man spurgte hende, hvor hun havde opholdt sig før Rejsen til Norge, havde hun kun to Steder at nævne. Det ene var et Skoyfogedhus ved Fredensborg hos »tyske Mutter«, hvor hun var i Pleje og havde modtaget Besøg af Christian VI; men »tyske Mutters« Søn og Datter, der begge levede endnu og var over 50 Aar, vidnede, at der aldrig havde været et saadant Pigebarn i Huset, og at Kongen aldrig havde sat sine Ben der. Det andet Sted var hos Grevinde *Schack*, dels i hendes Hus i København, dels paa Schackenborg og hendes andre Godser**), hvor hun levede som en adelig Frøken og som en Datter af Huset; naar hun rejste med Grevinden, havde hun Maske for Ansigtet; men de Personer, der var kendte med dette Hjem, saavel som Tjenestefolkene og de forskellige Funktionærer paa hendes Godser havde hverken hørt eller set noget til

*) I Raadstueprotokollerne har den Sag, hun havde med Holm ved Bytinget, sat sig flere Spor. Her skal blot nævnes, at hun i en Supplik til Kongen i Decbr. 1768 sagde, at der i Kufferten bl. a. havde været »to Halvhundreddalersedler og andre kostbare Stykker, som hende allernaadigst er tillagte og offererede af Hs. Majestæts højsalige Farfader til et evigt Ihukommelsestegn at bære af hende som af deres eget Blod udgaaet«.

**) Det er Anna Sophie, f. Rantzau, død 1760, gift med den 1719 afdøde Hans Schack til Schackenborg. Foruden dette Gods ejede hun flere andre som Giesegaard, Ottestrup og Spanager.

hende, og Frederik V, som ofte skulde have besøgt hende der, givet hende Penge og været vidende om hendes Afstamning, havde aldrig været i Grevindens Hus. I Sommeren 1759, fortalte hun, var hun blevet bortført fra en af Grevindens Gaarde, men hvem der gjorde det, og hvor hun blev ført hen, vidste hun intet om eller kunde ikke huske det.

Om hendes Meriter i Norge fik Kommissionen ad anden Vej noget mere at vide. Under sin Omflakken her paa tog hun sig fine Manerer, udgav sig snart for en Oberstdatter, snart for en adelig Frøken og lod falde Ytringer om, at Skildvagterne vilde præsentere Gevær for hende, hvis de anede, hvem hun var. Hun snød og bedrog Folk og løb sin Vej, naar hun skulde betale for sit Ophold, især trak hun den korsørske Købmand Christen Langeland om ved Næsen; han troede en Tid fuldt og fast paa hende og maatte bløde ret artig for sin Godtroenhed. Fra Norge flygtede hun til Holland, hvor hun i Amsterdam skal have levet som Skøge, og hvor hun første Gang traf sammen med den formuende Kirchhof, der fandt hende i den største Elendighed og hjalp hende. Senere opholdt de sig i Oldenburg, hvor hun og Kirchhof, der udgav sig for hendes Kammertjener, levede som Mand og Kone, og hvor hun gennemgik en Kur for en mindre net Sygdom. Herfra var det, de rejste til København i 1761.

Efter dette kan man ikke undre sig over, at Kommissionen stemplede hende som en Løgnerske og Bedragerske og mente, at hun var værdig til baade at kagstryges og brændemærkes for sit Falskneri, der var saa meget mere graverende, som det gik ud over højstaaende Personer, »om det end ikke havde været hendes Hensigt at fornærme dem, men kun at gøre sig selv stor paa deres Bekostning«. Det bedste Middel til at slaa alle Rygter ned og bringe Folk helt ud af Vild-

farelsen vilde unægtelig være at sætte hende under Til-tale og faa hende dømt; men det vilde paa den anden Side vække stor Opsigt, og Kongen foretrak maaske derfor at lade Sagen afgøre ved en Resolution, hvorved hun rigtignok vilde slippe billigere. I saa Tilfælde vilde Kommissionen henstille, at hun paa Livstid hensattes til Arbejde i et, helst noget afsides liggende Tugthus med den Tilføjelse, at det kun var af kongelig Naade, at hun slap for at blive kagstrøget og brændemærket, ligesom det efter nogen Tids Forløb skulde betydes hende, at den eneste Betingelse, hvorpaa hun kunde vente yderligere Naade, var at rykke ud med Sproget og oprigtigt og sandfærdigt forklare, hvem hun var.

Saa vidt Kommissionens Beretning.

Den kgl. Resolution af 15. Juni 1770 fulgte i et og alt dens Indstilling. Kirchhof slap helt, da Kommissionen mente, at han havde faaet Straf nok dels ved den lange Arrestation — han havde siddet i Blaataarn siden den 7. November 1769 —, dels ved at have mistet en Del af sin Formue; han havde maaske nok, som Kommissionen sagde, i Begyndelsen fæstet Lid til hendes Historier, og senere var han nødt til at holde fast ved dem, da det var den eneste Maade, hvorpaa han kunde haabe at faa nogle af sine udlagte Penge igen. Kun blev det paalagt ham, at han aldrig maatte indfinde sig paa det Sted, hvor hun blev hensat*).

*) Jeg har kun een Gang senere fundet *Kirchhof* omtalt, da han gennem Kancelliet indgav hendes første Ansøgning om Løsladelse af 23. Oktober 1771; han boede dengang i Dybensgade i »Den hvide Hjort«. Med Ansøgningen lod han følge en underdanigst pro Memoria, hvori han indtrængende lagde et godt Ord ind for hende, som var syg og »aldeles vorden en Krøbling«, — og samtidig ansøgte for sig selv om at faa det ledige Amtsforvalterembede i Husum, »siden jeg desuden formedelst Opdragelse, Duelighed og ustraffelig Opførsel ikke som uværdig kan blive anset«; hvis han faar Embedet, forsikrer han, at han »skal, om tilladt blev, forsørge hende af yderste

Nogle Dage efter kom hun til Tugthuset. I Mandtalsbogen, der er paabegyndt 1787, angives hendes Alder til dengang at være 46 Aar, altsaa skal hun være født c. 1741. Hun var der i $33\frac{1}{2}$ Aar, den længste Tid nogen Fange har siddet der*).

Man havde ladet Sagen gaa af saa stille som muligt for ikke at gøre unødvendig Opsigt. Men man havde vistnok gjort bedre i at lade den gaa til Doms eller i alt Fald straks offentliggøre Kommissionens Beretning og givet Publikum fuld Besked, thi man opnaaede intet andet ved dette Hemmelighedskræmmeri end, at Sladdereren fik frit Spillerum; Rygterne myldrede frem og svirrede Folk om Ørene. Der fortæltes, at hun i en paafaldende Grad lignede Christian VI, at hun havde

Evne indtil det halve [af Lønnen] og endda ved Sparsomhed se min ibragte Gæld betalt« (Afskrift af Ansøgningen og hans pro Memoria findes i Kgl. Bibliotek, Ny kgl. Samling, 8., 465).

*) Den eneste, der tilnærmelsesvis kan gøre hende Rangen stridig i denne Henseende, er *Marie Elisabeth Spanger*, som var gift med Undertøjmester, senere Tøjmester, Kaptajn og Kommandant paa Christiansø (i Norge?), død 1781. Paa Ansøgning af Manden var hun ved kgl. Resolution af 1766 blevet indsat for Drikfældighed, »der gjorde hende farlig for hendes eget og andres Liv«, mod at Manden aarlig betalte lidt for hendes Ophold; ved hans Død arvede hun en ringe Sum, der anvendtes til Forbedring i hendes Pleje. I 1790 siger Kancelliet, at hun forlængst kunde være blevet løsladt, hvis hun ikke havde været saa gammel (ved Indsættelsen angaves hun til 52 Aar), og hvis nogen vilde have taget sig af hende. Men den gamle Kone, der var skikkelig og passede sig selv, havde vænnet sig saaledes til Livet derinde, at hun ikke vilde ud, og Kancelliet gav hende da Lov at blive. I sine sidste Aar fik hun det noget bedre ved smaa aarlige Understøttelser fra Kvæsthuskassen (1790) og Assistenthusets Kasse (1792), der tillige bestemte en lille Sum til hendes Begravelse, for at den kunde blive noget finere end de andre Lemmers. Hun døde $16\frac{1}{2}$ 1793 og kaldes »Frue« i Stege Kirkes Begravelsesbog.

faaet Gavebrev paa Bregentved Gods*), og at hun under sit Ophold i Amsterdam havde haft 400 Rd. aarligt af Kongens Partikulærkasse og boet hos en Købmand som Datter i Huset, men at de 400 Rd. fratoges hende, da Enkefyrstinden døde i 1764, hvorfor hun maatte tage til Leyden og tjene som Stuepige, og det var der, hun traf Kirchhof, som studerede ved Universitetet. Og at Troen paa hende holdt sig hos Almuen og styrkedes mere og mere, havde Regeringen sin Del af Skylden i ved de Naadesbevisninger, den lod hende blive til Del i Fængslet.

Dog ikke i Begyndelsen, thi da blev der taget haardt nok paa hende. Det blev udtrykkeligt paalagt Inspektionen, at hun skulde behandles og forplejes som de andre Tvangsfanger og arbejde sammen med dem paa Spindesalen, og da hun i April 1772 klagede over Spindemesteren, som havde revset hende, fik hun intet Medhold, da hun ikke havde villet lystre ham. Men allerede Aaret efter faar Piben en anden Lyd.

Allerede godt fem Fjeringaar, efter at hun var kommet derind, begyndte hun atter at bearbejde Regeringen med sine Skrivelser, idet hun i Oktober 1771 indsendte sin første Supplik om at blive løsladt (se Anm. S. 8). Hun protesterede paa det kraftigste mod at være en Løgnerske og Falsknerske, hævdede sin fyrstelige Herkomst og beklagede sig over den Medfart,

*) Bregentved blev 1740 købt af Christian VI, der bestemte det til Enkesæde for Fyrstinden, men det blev aldrig til noget, vistnok væsentligt paa Grund af Sophie Magdalenes Uvilje mod Planen; Fyrstinden kom sikkert aldrig til Bregentved og foretrak som Sommerbolig Fredensborg og senere Sorgenfri, og Frederik V skænkede 1746 Godset til Overhofmarskal Adam Gottlob Moltke. Det var vel dette Rygte om Bregentved, der vakte mest Sensation, og det gav Riegels Anledning til mange ondskafulde Betragtninger. Men Bregentved er ikke med et Ord nævnt i Kommissionens Relation.

hun havde faaet af Kommissionen, der ikke havde villet afhøre hendes Vidner; hun var syg og lam i den ene Side, saa hun knap kunde gaa over Gulvet, og forlangte Oprensning for den Tort, der var overgaaet hende. Men da det ikke førte til noget, kom hun igen, og snart hjalp det. Ved kgl. Reskript af 5. April 1773 blev der til Føde og Klæder tilstaaet hende 40 Rd. aarlig af den kgl. Partikulærkasse og Fritagelse for at arbejde, hvis hun ikke havde Lyst til det »sig selv til mere Soutien, om hun saa synes, hvilket uden ringeste Tvang dependerer af hendes eget Tykke«, som det hedder i et Brev fra Direktøren. Var mon Grunden til denne Gunst alene den, at hun, som det fortaltes, var et spædlemmet og svageligt Fruentimmer? Der var ogsaa andre Fanger, som var for svage til at yde det fulde Arbejde, men saa blev Fordringerne til, hvad de skulde yde, satte ned. Det er der mange Eksempler paa.

Hun havde ogsaa i Modsætning til de andre Tvangsfanger sit eget Kammer, thi i 1778 klager hun over, at hendes Kakkellovn var taget fra hende, da den skulde benyttes andetsteds; men Direktøren hævdede, at den eneste Forskel, Resolutionen af 1773 havde gjort paa hende og de andre, var, at hun var fri for at arbejde, og naar hun frøs, maatte hun nøjes med den Varme, de andre Lemmer havde, og spadsere ind til dem.

I Begyndelsen af 1783 ansøgte hun saa om at blive løsladt »med en liden Pension«, mod at hun forpligtede sig til i sin øvrige Levetid at bo i Stege. Direktionen bad i den Anledning om Oplysning, hvorledes hendes Opførsel i det hele var, og om man antog, at hun kunde komme igennem med de 40 Rd. i Stege, da Kongen vistnok var tilbøjelig til at opfylde hendes Bøn. Kancelliet skrev saa nogle Maaneder efter, at hun først maatte afgive den sandfærdige Forklaring om sin Fortid, der var stillet som Betingelse for, at hun i det

hele taget kunde vente videre Naade. Denne af hende afgivne og underskrevne »Deklaration« af 11. Juni 1783 lyder saaledes:

»Da jeg aldrig har haft den Lykke at kende eller være kendt af det, man kalder Forældre, saa ved jeg intet derom; men det første, jeg kan huske min Tilværelse, var jeg i Grevinde Schacks Hus, hvor jeg blev holdt som et Barn i Huset, blev holdt til smaa huslige Forretninger, havde en Pige til min Opvartning, levede uden videre Eftertanke, til endelig mig blev spurgt, om jeg vilde køre paa Landet; jeg svarede ja, min Pige fulgte mig, og Grevindens Vogn kørte mig til en liden Købstad; man viste mig noget laa paa Vandet, jeg skulde se; jeg gik ned paa samme i et lidet Kammer, hvor mig blev givet godt at spise, vidste ej af noget, før den bevægede sig under mig, jeg blev bange og raabte, jeg vilde i Land, man svarede, jeg kunde ej komme; de førte mig til et Land, der kaldtes Norge. Der forlod min Pige mig; efter nogles Raad, Gud ved hvem, rejste jeg til et andet Land, de kaldte Holland, hvor et Menneske Kirchhof kom til mig og sagde, han vilde hjælpe mig, men til min største Ulykke fulgte jeg uforsøgt og uforsigtig hans galne Raad, som har bragt mig i utallige store Elendigheder, hvorved intet uden dette elendige Liv er mig forundt; da [jeg] alene nu har en naadig Konge her og en barmhjærtig Gud hisset. Alt dette er min sandfærdige Forklaring og af mig selv underskreven paa den Maade, jeg kan«.

Efter denne Sludder for en Sladder, som ikke var andet end, hvad hun havde disket op med for Kommissionen, og det endda i fortyndet Skikkelse*), kan

*) Det er urigtigt, naar *Brasch* i »Gamle Ejere af Bregentved« (S. 482) siger, at denne Forklaring er lagt til Grund for Riegels' (og dermed for Paludans) Fremstilling. Nej, paa denne Pølsepind koges

man saa godt forstaa, at den kgl. Resolution af 6. August 1783 lød paa, at hun skulde blive, hvor hun var, under Opsyn i Tugthuset. Derimod er Konklusionen mindre forstaaelig, idet hun af Partikulærkassen yderligere fik til Underhold 60 Rd., saa at hun nu i det hele havde 100 Rd. om Aaret, og tillige blev det befalet, »at hun skulde omgaas paa den lemfældigste og Frihed nærkommende Maade med bedste Pleje og Leje, saa vidt det hende allernaadigst forundte Gehalt kan tilstrække«. Skulde mon Grunden til denne store Naade alene være den, at man nu havde Medlidenhed med hende og mente, at hun nu selv troede paa den Røverhistorie, hun havde fortalt saa mange Gange, kort sagt at hun var sindssyg? Der har i Aarenes Løb været saa mange sindssyge derinde, men de har ikke faaet noget af Partikulærkassen, og de havde dog ikke gjort andet end, at de var sindssyge.

Hun maatte altsaa blive i Tugthuset som Lem, thi Fange kunde man næsten ikke mere kalde hende. Men man kunde jo ogsaa have det godt derinde. I det hele taget var Møens Tugthus ikke noget i Retning af Cellefængsel eller lignende, maa man tro. Om end Kosten var lidt sløj og af og til kunde blive Genstand for alvorlige Klager fra »Pensionærernes« Side, var det selskabelige Liv ret hyggeligt. Omgangen mellem Fangerne indbyrdes og mellem dem og Omverdenen var ret utvungen og intim, ja undertiden altfor intim, og fandt man alligevel Opholdet for bundent, var det heller ikke svært at slippe ud, om ogsaa Autoriteterne ikke vilde give deres Samtykke; Undvigelserne var meget hyppige og hørte i Perioder næsten til Dagens Orden.

der ingen Suppe, i alt Fald ikke den kraftige Suppe, som Riegels'; den er som sagt lavet paa Rygter og Sladder, tilsat med hans egne skarpe Ingredienser. Han har efter al Sandsynlighed slet ikke kendt »Deklarationen«.

Men saadant noget kan det vel ikke gaa an at sige uden at belægge det med Beviser, og jeg skal derfor som et lille Intermezzo anføre nogle faa af de interessante Protokoller uddragne Eksempler, og det endda kun fra Gruppen »skikkelige Folks uskikkelige og vanartige Børn«, som ved kgl. Resolution var indsatte til »Forbedring« for Drikfældighed, løsagtigt Levned og lignende paa Ansøgning af Forældre og Værger, mod at der betaltes for deres Underhold.

Appollonia Drewes eller, som hun kaldes, Appellone Drewsen havde været gift med den 1769 for Løsagtighed afsatte Præst i Mern, Hans Vilhelm Clausen Arent, og fik kort efter ved Skilsmissen fra ham en lille Formue, hvorefter hun i København levede et ret muntert Liv og tærede paa sin Kapital, saa at hendes Broder Vinhandler Jakob Drewes i 1773 fik hende erklæret for umyndig og hendes Penge satte fast i Overformyndieriet; men da det heller ikke hjalp, og hun ikke vilde lystre Moderen og Stiffaderen (en Kaptajn Wittrog) og flyttede hjemmefra, fik Slægtningene hende 1775 ind i Tugthuset, vistnok til stor Sorg for den livlige Dame. Men der er intet saa galt, at det jo er godt for noget, thi der fandt hun sin anden Mand. I April 1776 ansøgte nemlig Skipper Jens Vilhelm Kaas fra Ærøskøbing om, at hun maatte løslades paa den Betingelse, at han ægtede hende. Han sejlede med Fabriksvarer fra Tugthuset, og ved den Lejlighed havde han lært Tugthuslemmerne godt at kende og set, at Appellone, »som ved sin Mands ugudelige Opførsel mod hende og sine mange andre Bekymringer formodentlig er bleven forledet til at gribe til det ubetænksomme og farlige Middel at slukke sin Sorg ved stærke Drikke«, har opført sig godt derinde som en fornuftig Kone, hvorfor han gerne vilde have hende til Moder for sine moderløse Børn. Kancelliet havde intet imod det, og Familien

ikke heller, men paa den Betingelse, at han giftede sig med hende, inden hun slap ud, og at han ikke fik hendes 1600 Rd. i Overformynderiet, før Familien fandt det passende. Den har vel været bange for, at han skævede til Kødets, men mente Flæsket. Løsladelsen blev bevilget i Sept. 1776, og Vielsen fandt Sted 7. Marts 1777 »hjemme i Huset« (o: Tugthuset), som skrevet staar i Stege Ægteskabsprotokol.

I 1782 indsattes den allerede tidligere for sin slette Opførsel kasserede Marinelieutenant Abraham Preus, Søn af en Skibsassistent, og Nicoline Cathrine Post, Datter af en afdød Postmester paa Laaland, begge fra København, den første paa Faderens, den anden paa en Tantes Ansøgning. De to Mennesker fandt snart et saadant Behag i hinanden og omgikkes saa inderligt, at Direktionen maatte skride ind og sætte en Stopper for det. Efter nogle Aars Forløb slap de dog begge ud, men paa det Vilkaar, at de straks skulde genindsættes; hvis de faldt tilbage til de gamle Vaner. Han kom i Huset hos Dr. med., Landfysikus Mackeprang for at læse Matematik med hans Børn, hun blev optaget i Konsumtionsforvalter Høyers Hjem. Men da det var saa uheldigt, at begge de to Velgørere boede i Stege, havde de ikke Vanskelighed ved at finde hinanden igen, og baade Mackeprang og Tanten klagede til Direktøren over deres løsagtige Omgang, saa han maatte tænke paa at faa dem ind igen, »hvis ingen anden Udvej findes; men da deres Sammenkomst mulig kan være grundet paa Ægteskabslyster, som de paa Grund af Mangel paa Næringsvej ikke ser sig i Stand til at fuldbyrde, og det tillige er betænkeligt at gøre to Mennesker for bestandigt ulykkelige«, spurgte han Inspektionen, om Preus ikke ved at holde Skole i Stege eller paa anden Maade kunde ernære sig og ægte hende, »da de derefter fik at søge den Lykke og Skæbne, som

Forsynet vilde tildele dem«. Men der viste sig stadig ikke noget, og ved Resolution af Febr. 1787 blev det befaleet at genindsætte dem; dog skulde man se Tiden noget an, om de ikke vilde forbedre sig. Hvad der blev af ham, ved jeg ikke, men hun kom igen i Tugthuset i Sommeren 1789 efter i Mellemtiden at have moret sig i Næstved, især med Garnisonen.

I 1776 fik Spindemesteren en Bøde og skarp Irette-sættelse, fordi han havde overladt et Lem, Væverdren-gen Søren Neergaard, Nøglen til Rendestuen, hvor han havde lukket sig inde med et andet Lem, Cathrine Marie Sandberg; Søren fik Vand og Brød, og det skulde Pigen ogsaa nyde, naar hun havde overstaaet Barsel-sengen. Samme Aar forefaldt et lignende Tilfælde.

Direktøren faldt vedblivende i Forbavselse over de mange Undvigelser, skønt Opsynet efter Inspektionens Sigende var udmærket. Lars Vellejus Hygum, der var indsat 1779 af Faderen Jakob Peder Hygum til Han-stedgaard, absenterede sig Fastelavnsmandag 1780, da Fangerne havde faaet lidt for megen Frihed til at more sig; han gav sig ind under Husarerne og fik Lov til at blive der et Par Aar paa Prøve, før han blev sendt til-bage, men kom der aldrig mere. Otto Chrf. Morthorst fra København, der blev indsat 1782 og flere Gange var bleven løsladt og genindsat, var stukket af fire Gange, da han endelig 1787 slap ud paa lovlig Maade. Johan Hartvig Ernst Baumgarten fra København, der blev indsat 1786, undveg tre Gange i Løbet af et halvt Aar. Den 17aarige Købmandslærling Jakob Herfordt fra Helsingør løb sin Vej en Maaned, efter at han var bleven indsat 1786, og flygtede til Sverige. Og saa videre.

Men for at vende tilbage til Anna Sophie Magda-lena Frederica Ulrica, saa formede Livet sig ret behage-ligt særlig for hende med hendes »Pension«. Hun var

»den første blandt sine Ligemænd«, ja mere end det, thi mange troede som sagt paa hende baade derinde og ude i Byen. »Prinsessen« fik efterhaanden et mere og mere fornømt Væsen. Hun var hoffærdig, vaagede nøje over, at man viste hende den skyldige Respekt, var nedladende mod de troende, uddelte Titler o. s. v. For øvrigt havde hun ikke noget godt Ry paa sig, hun havde Ord for at være ondsindet og hævngherrig. Med sine forholdsvis store Midler holdt hun godt til Raade, saa hun kunde laane ud mod Pant og høje Renter, og samlede paa kuriøse Sager som gammelt Kobbertøj samt paa gudelige Skrifter, især store Salmehøjer, »ligesom sin formente Fader«, som Riegels siger. Hun behandlede virkelig paa en Frihed nærkommende Maade, thi hun færdedes frit i Byen og kom i flere Huse, hvor hun paa Forhaand skal have udnævnt Døtrene til Hofdamer ved sit Hof, naar hun engang »kom i sit Rige«. Hun boede bekvemt og havde i alt Fald paa de senere Aar en hel lille Lejlighed, hvor hun vel har givet Audiens. Da der i Efteraaret 1794 nedsattes en Kommission for at efterse Bygningerne, om der kunde skaffes Plads til endnu 5-6 Fanger, fandtes den eneste virkelige Lejlighed i Anstalten, to Værelser, beboet af hende. Da Kommissionen mente, at de paa et Par Dage kunde gøres i Stand til to Fanger, maatte hun foreløbig rømme dem, men det kunde først ske efter en kgl. Resolution. Da der imidlertid i 1795 opførtes en ny Fløj ved Hovedbygningens Sydende for at skaffe de fornødne Pladser, fik hun Værelserne igen.

Men hel Frihed havde hun ikke; hun fik nok Lov til at færdes uden for Anstalten om Dagen, men hver Aften skulde hun stille ved Porten. Derfor gentog hun flere Gange Ansøgningen fra 1783, baade 1793 og 1795, men uden Resultat. Da hun det sidstnævnte Aar ansøgte om at maatte bo i Stege eller et andet Sted paa

Møen med Løfte om »at leve anstændigt og ikke forfalde til forrige Daarlighed«, anbefalede Inspektionen det med det Argument, at dels fik man saa Raadighed over hendes to Værelser, og dels »undgik man den Ulejlighed, som hendes nuværende Forhold foraarsager ved den Omgang, hun med adskillige i Byen har dels af Nødvendighed, dels af Unødvendighed, hvis idelige Komme paa saadant Sted let kan have Følger (hvor megen Opsigt end haves) til Overlæg og Desertion«.

Saa prøvede hun engang til, og denne Gang lykkedes det, idet en kgl. Resolution af Novbr. 1803 gav hende Lov til at bo privat i Stege, og ikke alene det, men hendes Apanage forøgedes med 30 Rd. aarligt til Husleje og Varme; der tilføjedes, at hun kunde blive boende paa Anstalten, til hun havde fundet en egen, passende Lejlighed.

Længe nød hun dog ikke denne sin fulde Frihed, thi, som Stege Begravelsesbog siger, »den 28. Januar 1805*) blev *Frøken Anna Sophie Magdalena Frederica Ulrica* begravet under Sang og Ringning, gammel 74 Aar«.

Det sidste Tal skal man ikke uden videre tage for gode Varer. Thi for det første stemmer det ikke overens med Angivelsen i Mandtalsbogen fra 1787, og for det andet er disse Aldersopgivelser i Kirkebøgerne sjældent til at stole paa. Kan være, at hun over for Kommissionen gerne har villet gøre sig lidt yngre, end hun var, men paa sine sidste Dage, da hun holdt »Hof« i Stege, har hun sikkert godt haft Øje for den Patina, som Alderen forlener med.

Nu er der vel ikke Haab om nogensinde at faa opklaret, hvorfra hun stammer, tilmed da de mange Fornavne sikkert er fingerede og valgte for Tilfældets Skyld. Det skulde da være en hel Tilfældighed, der

*) Ikke 1804, som der staar hos Paludan og i Biogr. Lex.

bragte paa Sporet. At hun har været en gemen Bedragerke, kan der vel ikke være mindste Tvivl om, naar man læser Relationen fra Kommissionen, der sikkert helt er til at lide paa, og som ikke har stukket noget under Stol, alene et Navn som Stampes maa jo være Borgen for det. Men derfor kan der jo godt senere være opstaaet Formodninger og Gisninger, som har paavirket Autoriteterne og stemt dem milde over for hende, men som ikke er komne ud til den store Almenhed hverken i Skrift eller Tale. Mærkelig er det, at Charlotte Dorothea Biehl, som ellers har saa meget af Tidens chronique scandaleuse, ikke med et Ord berører Sagen. Det er afgjort, at mange efter hendes Død troede paa hende, alene Kirkebogens »Frøken« viser det, og endnu i 1820'erne havde hun Tilhængere efter Paludans Sigende. Der var jo ogsaa mange, der længe troede — og der er maaske dem, der endnu tror det —, at Kaspar Hauser var en badensisk Prins, ja den egentlige rette Arving til Badens Trone.

Og hvad underligt var der i, at Menigmand tænkte saaledes, især naar han saa, hvor haardt der i Mod-sætning blev taget paa hendes samtidige Standsfælle, »Dronningen«, den sønderjydske Bondepige Bodil Sørensdatte Lund, som ifølge Dom blev indsat 1786 i Tugthuset til Arbejde paa Livstid for paa en om muligt endnu plumpere Maade at have udgivet sig for den døde Caroline Mathilde. Og hun havde dog ogsaa sine Ildtilbedere. For øvrigt skal hendes Historie ikke omtales her, da den udførligt er blevet behandlet andetsteds*). Blot skal jeg til Slutning tilføje nogle faa

*) A. Schumacher, »Den falske Caroline Mathilde« (i »Kulturbilleder«, 1892), førtalt efter et Manuskript i det kgl. Bibliotek (Ny kgl. Samling 716 b, Afskrift i Landsarkivet) med Aktstykker, Forhør og Dom.

Linjer til Sammenligning efter mine Uddrag af Tugthusprotokollerne.

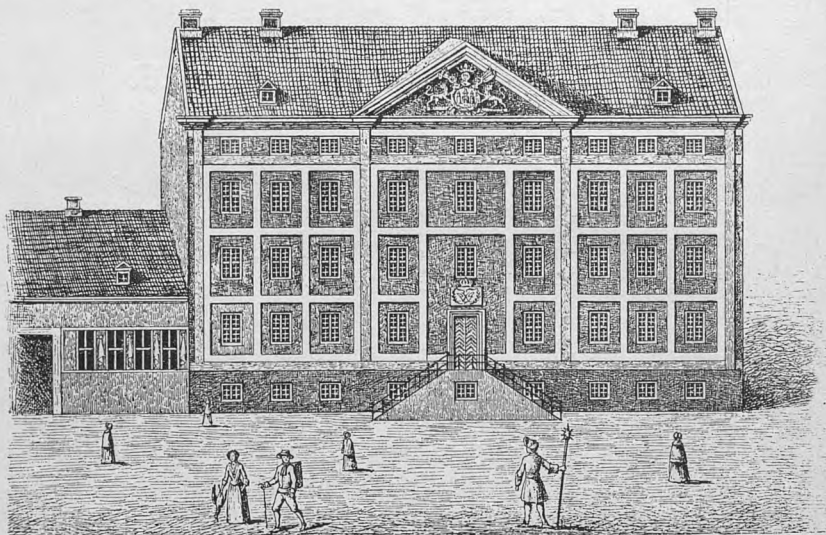
Bodil blev fra Begyndelsen til Slutningen behandlet saa strengt, som Reglementet tillod det. Naar hun var opsætsig paa Spindestuen og forstyrrede sine Medfanger, skulde Mesteren straffe hende med Rap af Tampen og om fornødent give hende en Klods om Benet, og hjalp det ikke, skulde hun straffes »ved Pælen«. I Begyndelsen af 1791 fik hun Afslag paa sin første Ansøgning om Løsladelse. Halvandet Aar efter undveg hun sammen med to andre kvindelige Fanger, men blev paa-grebet Dagen efter og alvorlig straffet. Ikke desto mindre kom hun Aaret efter med en ny Ansøgning om at blive fri, og igen 1794, denne Gang gennem Selvejerbonden Hans Nielsen Stage af Langø, der var en fanatisk troende af »dette bedrøvede Menneske, som har faaet Navnet Bodil Sørensdatte«, som han kalder hende i sin Ansøgning, hvori han tilbyder at tage hende til sig. Saa søgte hun atter 1795 og 1799, men altid fik hun rent Afslag uden mindste formildende Ord fra Direktør og Inspektion. Sidste Gang, jeg har truffet hendes Navn, er Juni 1802, da hun atter søgte om Løsladelse.

FRA LIVET I ARRESTHUSET.

KØBENHAVNS ARRESTHUS i 18. Aarhundrede laa i Sluttergade eller Svendegade (saaledes kaldet af Bysvendene, der havde deres Boliger der), omtrent hvor det nuværende Arresthus ligger, idet det dog kun indtog de to Tredjedele (c. 44 Al.) af Gadens Længde fra Hjørnet af Hestemøllestræde, og havde med Gaarden et Areal af 892 □ Al. Det blev bygget i Aarene 1706—12, da det gamle i 1678 opførte Arresthus, som laa skraas overfor paa den anden Side af Gaden paa Hjørnet af Nytorv (paa en Del af det nuværende Domhuses Plads), viste sig at være altfor lille*).

*) Der havde først været Tale om at erhverve det tidligere ridderlige Akademi, der laa paa det nuværende Domhuses Grund, men Planen blev opgivet, og Akademiet blev i Stedet omdannet til Brug for det 1727 aabnede Vajsenhus. Det gamle Arresthus købtes kort efter af Vajsenhuset. O. Nielsen (Kbhvn. VI 316) siger, at Købet fandt Sted i 1727. Det er dog ikke ganske rigtigt. I Mags. Kopibog 24. Marts 1727 besvarer Magistraten Vajsenhusdirektionens Begæring om at købe det med de Ord, at naar det gamle Arresthus i de sidste Aar havde staaet ubenyttet, var det, fordi man havde tænkt paa at omdanne det til Rasphus, men de daarlige Tider havde umuliggjort det, og hvis det blev nødvendigt at sælge det, vilde det ske ved Auktion; 31. Marts er der Tale om at overlade det til Direktionen for Fattigvæsenet til Rasphus, og endnu i Sept. 1728 er Sagen uafgjort. Ikke længe efter har vel saa Vajsenhuset erhvervet det.

Det nye Arresthus, som opførtes paa nogle af Magistraten købte Grunde, hvor der før stod et Par forfaldne Huse, og som kostede i alt 21,648 Rd., var »en stor og stærk, grundmuret Bygning saasom et godt Bur til at gemme onde Fugle i« (C. Bruun, Kbhvn., II 433) i fire Etager foruden Kælder; over Døren fandtes Kon-

Arresthuset.
Efter et Maleri i Nationalmuseet.

gens Navneciffer udhugget i Sten og i Frontespicen Byens Emblem*). Det stod til 1795, da det ødelagdes under den store Ildebrand.

Arresthuset var ikke alene bestemt for Forbrydere fra København, men ogsaa fra Provinserne, især naar de sidste skulde dømmes ved Højesteret; alle disse

*) Det er afbildet i Thurahs *Hafnia hodierna* S. 173 og i Carl Bruuns *København* (II S. 435); det sidste, der er gengivet her, er efter et Maleri, der findes i Nationalmuseet, og som er udført 1749 af Perspektivkildrerne Johannes Rach og Hans Henrik Eegberg.

Fanger skulde underholdes af de uvisse Indtægter ved Byfogedembedet (et Forhold, der vedvarede lige til 1771, da Arresthuset kom ind under Hof- og Stadsretten), og Byen fik ingen Godtgørelse for den Benyttelse af Arresthuset, Staten gjorde med de udenbys Forbrydere. Men Arresthuset var tillige Slutteri, hvor Gældsarrestanter indsattes. I det gamle Arresthus var der ikke gjort synderlig Forskel paa de to Slags, almindelige Forbrydere og Gældsarrestanter, »de skikkelige og brave Borgerfolk«, som for »ærlig Gerning« var satte fast — »Honoratsfolk« kalder Resen dem ved Omtalen af Arresthuset —, og »begge Dele var meget slet forvarede« (et andet Sted hedder det dog i 1684, at der var »adskillige Værelser efter Folks Kondition«). Men med Tiden var Fordringerne stegne. Nu skulde der være Skel mellem de to Klasser. I det nye Arresthus blev der i Etagerne indrettet anstændige Rum for Gældsarrestanter og for dem, der sad for »dubiøse Sager«, hvortil f. Eks. henregnedes dem, der midlertidig arresteredes for daarligt Forhold i Hjemmet og Mishandling af Konen eller for brudt Ægteskabsløfte, Kvinder, som var dømt for Lejermaal og ikke betalte deres Bøder, ogsaa Folk, der for Afsindighed foreløbig skulde forvares. De egentlige Forbrydere, der sad paa Vand og Brød, og de grovere Misdædere naaede derimod ikke — eller skulde ikke naa — højere end i Kælderen, hvor der var indrettet 11 strenge Fangehuller. Om Lokalerne i Arresthuset henvises for øvrigt til den nærmere Beskrivelse S. 27. Medens Forbryderne som nævnt underholdtes af det offentlige, var det Kreditorernes Sag at underholde de af dem indsatte Gældsarrestanter.

Forholdene i det nye Arresthus skulde altsaa være bedre end i det gamle. Men — ideale var de langt fra. Eller rettere sagt, var de bedre, maa de have været rent ud forskrækkelige i det gamle. Allerede de Bidrag, som

O. Nielsen giver til Arresthusets Historie i de første Aartier, viser dette; ogsaa hos Carl Bruun findes en Del. Men hvad der foregaar senere, især omkring Midten af Aarhundredet, er dog langt værre. Man har vanskeligt ved at tro sine egne Øjne, naar man læser om det; det hele former sig som en vild Farce med de mest barokke Motiver. Der er ingen Sag, der vistnok forholdsvis har sat saa mange Spor i Magistratens Resolutionsprotokol som denne. Arresthuset har voldt den gode Øvrighed utallige Bryderier og Ærgrelser. Det var dens Smertensbarn, og den fik ikke Ro, førend den, skønt meget mod sin Vilje, blev af med det.

Det er navnlig Tiden fra 1733 til 1771, som det følgende omhandler¹).

I.

Efter at *Thomas Sørensen*, som havde været ansat fra 1720, var død, fik *Hans Ottesen* Bestalling som Arrestforvarer 1. Maj 1733.

Hans Regeringstid er ikke videre bevæget, men det ligger ganske sikkert i, at den blev saa kort, kun to Aar.

En Sag fra det første Aar fortjener dog Omtale. Det er fire arresterede Fruentimmer, der 26. Sept. 1733 indgiver Klage over ham. Han lukker Døren for dem, saa at de ikke kan komme ned i Kælderen, »naar deres fornødne Tid paakommer«, han nægter dem at komme ned i Gaarden for at vaske deres Linned, »hvortil jeg *Anne Rasmusdatter* særlig trænger, da jeg sidder med et spædt Barn, som daglig skal have tørt om sig«, og han betror Hovednøglen til Arrestanten *Maren Christensen* til at lukke dem ind og ud i Stedet for Karlen, »da hun dog er Delinkvent og sidder paa Livet og skal nyde

saadan Frihed mere end vi andre«; desuden skælder han dem ud, slaar dem og truer dem med endnu mere, hvis de klager; heller ikke vil han lade dem komme ind, som bringer dem Mad og Øl.

Det er tydeligt, at Hans Ottesen ikke kunde rose sig af at nyde videre Folkegunst, heller ikke hos »Honoratsfolkene«, og det netop fordi han har gjort hæderlige Bestræbelser for at holde sig sin Instruks efterrettelig, der bl. a. sagde, at han med sit Husgesinde skulde føre et gudfrygtigt, ædrueligt og aarvaagent Liv, ikke falholde nogen Spisning og Drik til Overflod, da al umaadelig Drik ganske er forbudt, skønt det ej er nogen Arrestant forment at lade hente nødtørftig Underholdning, ligesom al uskikkelig Forsamling, Dobbelt og Drik, hvoraf Klammeri og et uskikkelig Levned følger, og naar Arrestanterne sender nogle i Ærinder, skal han paase, at de ikke udsendes efter noget, som ikke bør være eller ikke kan sømme sig. I Marts 1735 klagede fire Gældsarrestanter vidtløftigt over Hans Ottesens »meget uforsvarlige Forhold mod dem og deres Bud, idet han overfalder Budet med Ørefigen og Trusler, saa og at han forleden fratog en Pige 1 Mk. 2 Sk., som hun skulde hente en Bimpel Øl og en Pot Brændevin for til dem, med anden hans grove og uanstændige Adfærd«.

Kort Tid efter døde deres Plageaand, og da der nu skulde vælges en Efterfølger, syntes Arrestanterne, at de nok vilde give deres Besyv med, da jo Sagen unægtelig ogsaa for en stor Del havde Interesse for dem. Den 18. Juli 1735 bad de i Arresthuset anholdte Arrestanter — der staar ikke, om det var alle Arrestanterne eller kun Gældsarrestanterne —, om Pladsen maatte blive givet til Politibetjent *Peter Schönberg*, der midlertidig havde opvartet i Ottesens Sted, »som et til bemeldte Arrestforvarertjeneste efter deres Tanker dygtigt og bekvemmeligt Subjectum, der stedse i sine Politibetjent-

forretninger saavel som i sin i Arresthuset hafte Opvartning har opført sig med største Renommé og Berømmelse, da de forventer at nyde noget Soulagement i Stedet for den Tvang, de i Hans Ottesens Grovhed har maattet udstaa«. Nogle Dage efter indgav Schönberg sin Ansøgning med det Tilbud at yde lige saa meget til Ottesens Enkes Pension, som Ottesen havde givet til den forrige Arrestforvarers, Thomas Sørensens, Enke, saalænge hun var i Enkestand.

Det blev dog ikke Schönberg, der fik Pladsen. Maaske har Arrestanternes varme anbefaling vakt Magistratens Betænelighed. Men det, der egentlig gjorde Udslaget, var, at Hans Ottesens 22aarige Enke *Christine Jensdatter Pillemarck*, der havde søgt om at beholde Posten efter Mandens Død, ægtede *Palle Christensen Bygom*. Han blev Arrestforvarer. Hermed begynder Komædien for Alvor.

Bygom var ikke længe om at bekende Kulør. Man vidste snart i hele Byen Besked om hans Skænderi med Konen og hans Mishandling af hende ligesom om hans Forhold til Arrestanterne; snart overfaldt han dem og de Folk, der kom fra Byen for at besøge dem, snart var han Bonkammerat med dem og svirede og drak med dem baade paa deres Kamre og især sin egen Stue, hvor han ligefrem holdt Kro og »animerede« dem til at drikke, saa var hans Fortjeneste jo saa meget større. Forholdene derinde blev i den Grad Genstand for Omtale, at Regeringen snart saa sig beføjet til at skride ind. Den 18. Juni 1737 sendte Oversekretæren, Grev Danneskjold-Samsøe, en Skrivelse til Magistraten²⁾, hvori der i 5 Punkter forlangtes Oplysninger om Forholdene i Arresthuset. Herpaa sendte Magistraten Dagen efter en Besvarelse, »Allerunderdanigst Beskrivelse af Kbhvns. Arresthus«. Et udførligt Uddrag af dette Aktstykke giver et godt Begreb om Tilstanden.

1. Arresthuset bestaar af fire Etager og Kælder. Den underste Etage er afdelt til Arrestforvarerens Logemente i den østre Ende, og den vestre Ende er afdelt i fire Kamre, med Laasedøre og Jærnstænger, for de arresterede Fruentimmer. Den anden Etages østre Ende er afdelt i fire Kamre, tre smaa og et stort med Kakkellovn paa, hvis Lukkelse er af samme Beskaffenhed som de forrige, og i den vestre Ende er tre Kamre (et med Kakkellovn), alle ligeledes med Lukkelse osv.; i østre Ende er ogsaa indrettet et Kammer med Kakkellovn og Fyrsted for Arrestanterne til at koge og lave deres Mad paa. I tredje Etages østre Ende er fire Kamre, et dobbelt og tre enkelte. med Laase osv., og i den vestre Ende er et Kammer og Kirken. Den fjerde Etage er delt i to Dele, en stor Sal i hver Ende. Kælderen underneden er delt i elleve Parter eller Kamre, hvoraf de fire er mørke, alle med Laase og Jærnstænger. Arresthuset er altsaa delt i en Kirke, to store Sale og seksten Kamre. De ti bruges til Mandfolk, som er arresterede for simpel Gæld og ellers andre dubiøse Sager, ligeledes er to Kamre henlagte for i Sindet urolige og forstyrrede Mennesker efter Kongens derom tillagte Befaling, og de fire Kamre til Fruentimmer, som formedelst begangen Lejermaal indsættes til Straf for Mangel af deres Bøders Betaling paa Vand og Brød, saa og de, som har begaaet smaa Tyverier og deslige og ej kan agtes for halsløs Gerning. Kamrene i Kælderen bruges alene til Delinkventer, som søges paa Livet, og dem, som er indsatte at straffes paa Vand og Brød.

2. Om Dagen kommer de simple Debitorer af Mandkøn og de, som for dubiøse Sager alene er arresterede, til hverandre, undtagen alene de, som især expresse befales for sig selv at skulle være indelukkede. Men om Natten bliver hver Arrestant i sit Kammer indbragt og forvaret og indelukt. Til deslige Arrestanter har det altid været tilladt, at deres Slægt og Venner af Staden, item deres Prokuratorer og Fuldmægtige om Dagen indlades. Men hvor mange Personer der paa een Tid tillige kan være i eet Kammer, da kommer det fornemmelig an paa Tiden og Omstændighederne, saasom hvor mange eller faa Arrestanter der er eller kort efter hinanden indkommer og der forbliver; thi naar der er mange Arrestanter, ligesom der ved to à tre paa eet Kammer, men naar der ikke er saa mange, har hver sit Kammer, og Arrestforvareren har stadig efter sin Instruks vedbørlig Opsigt med dem.

3. Enhver, som bliver arresteret, nyder uden Forskel

3 Mk. ugtl. til Forplejning, hvilke Penge bliver dem leveret in natura for selv derfor at anskaffe Mad. En Del tillaver og koger den for sig selv derinde, nogle derimod lader den hente i Byen med Arrestforvarerens Karl. Skillingsøl og andre Drikkevarer til Nødtørft køber en Del hos Arrestforvareren, men Drik og alt, som ej er uomgængelig nødvendigt, er forbudt at skænkes og sælges til nogen Arrestant.

4. Arrestforvarerens Løn er aarlig 40 Rd. og til Kost og Løn for en Karl, der gaar Arrestanterne tilhaande som nævnt og ogsaa hjælper Arrestforvareren, 20 Rd. aarlig. Endelig nyder Arrestforvareren for hver Arrestants Varetægt 24 Sk. ugtl.

5. Hver Søn- og Helligdag er der ordentlig Gudstjeneste til Højmesse i Kirken af en dertil beskikket Studiosus, som ved Attest fra Akademiet for sin Lærdom og skikkelige Levned har bevist at være bekvem dertil; han faar aarlig 20 Rd. derfor*).

Ellers har Delinkventerne, naar de beredes til Døden, en aparte Stue, hvor de er om Dagen, saa længe Præsten betjener dem. De Arrestanter, der i Arresten bliver svage, betjenes af Præsterne ved Frue Kirke, der meddeler dem Sakramentet.

Saa overvejede Regeringen. Men det hele, der kom ud af Overvejelserne, var en kgl. Befaling af 5. Juli³⁾, at der ikke maatte holdes Værtshus i Arresthuset, og at Arrestanterne ikke maatte samles for at drikke eller »lege« (d: spille Kort), samt at det paalagdes Biskop Worm at gøre Forslag om, hvorledes der kunde holdes Aftensangsprædiken og Bøn hver Morgen og Aften. Det første Punkt førte til et Tillæg af 22. Juli i tre Paragraffer til Arrestforvarerens Instruks, der forbød Værtshusholdet samt fastslog, at der altid skulde være en

*) Fra Begyndelsen, 1712, har der maaske ikke været indrettet nogen egentlig Kirke, men Studenten, der skulde prædike, var der. I 1713 opstilledes tre Bænke for dem, der kom ind i Arresthuset for at overvære Prædikenen; 1717 søgte Studenten om, at Folk ligesom tilforn maatte komme ind i Arresthuset for at høre Prædikenen. Ved Arrestforvarerens Instruks af 4. Juli 1722 fastsattes det, at der skulde holdes Gudstjeneste derinde Søn- og Helligdage, »udi det dertil indrettede Logement«. (Se O. Nielsen, Kbhvn. VI S. 318).

aparte Stue for Delinkventer, der beredtes til Døden, saaledes at kun de, der præparerer dem, eller de, som de begærer at tale med, maa komme derind. Biskop Worms Forslag havde til Følge, at der ifl. kgl. Befaling af 2. Aug. 1737⁴⁾ ansattes en ordineret Præst, der skulde lønnes med 100 Rd. aarlig af Stadens Kasse samt de 20 Rd., Studenten før fik, og Tavlepenge. For at bøde noget paa den ringe Løn blev der tilføjet: »Naar Præsten har været der i 4-5 Aar, vil Kongen have ham i Erindring til et bedre Embede befordret«. Præsten fik Bolig i Arresthusets tredie Etage. Kongen havde Kaldsretten.

Men Bygom gav Pokker i Paragrafferne og lod Præsten prædike. Allerede den første Præst, *Morten Jakobsen Wemmehøj*^{*)}, maatte paa en skriftlig Opfordring fra Magistraten af 5. Febr. 1738 om' at sige Sandheden m. H. t. Bygoms Opførsel^{**)} i sit Svar (af 20. Febr.) bekende, at Bygom, lige siden Wemmehøj blev beskikket til Prædikantembedet, havde ført et ugudeligt og forargeligt Levned med Drukkenskab og ilde Medfart af nogle af Arrestanterne og især af hans egen Hustru; Præsten havde ofte foreholdt ham det, men han var bleven ved trods alle sine gode Løfter; skønt han saaledes burde behandles med den største Strenghed, vilde han dog gaa i Forbøn for ham, da han atter havde lovet Bedring. Overpræsidenten gav da Bygom en alvorlig Irettesættelse, og derved blev det dengang. Men

*) Han blev ordineret 20. Okt. 1737; ifl. Wiberg blev han udnævnt 6. Sept.

***) Den nærmeste Anledning var vistnok, at en Gældsarrestant *Peder Hvid* klagede over Bygoms »haarde Omgang«, og at han forbød Hvids Kone at komme ind i Arresthuset. Magistraten gav da Bygom Paalæg om at lade Konen komme ind om Dagen, men om Natten maatte hun ikke være der. Det lader til, at det sidste altsaa ogsaa undertiden har fundet Sted.

saa kom den næste Præsts Anklager, og de var endnu mere graverende.

Wemmehøj opgav nemlig snart Ævret. Han »henfaldt i Melankoli«, og i Marts 1738 meldte han Magistraten, at Stadsfysikus Dr. Friis havde raadet ham til at rejse nogen Tid bort for at faa frisk Luft for hans Svagheds Skyld, hvorfor han med Biskop Dorphs Tilladelse havde faaet en Student til at prædike for sig; da Magistraten sendte Bud til ham for at se Biskoppens Tilladelse, var han allerede rejst. I Juli tog han endelig sin Afsked, og det sidste halve Aars Løn blev holdt tilbage til den konstituerede Præst, *Saabye*, »som er bleven forsikret at nyde noget for sin Umage«^{*)}. Saabye har maaske dog kun været Student. Den 14. Nov. 1738 udnævntes *Hans Christensen Teilmann* til Præst.

Uordenen var imidlertid atter kommen saadan paa Omtale blandt Folk, at Regeringen for anden Gang maatte skride ind. En kgl. Befaling af 4. Nov. 1738 indskærpede, at Arrestforvareren ikke maatte holde Kro, »for at det ikke skal give Anledning til Uorden blandt Arrestanterne«^{**}), og da Magistraten i en Forestilling af 20. Nov. gjorde opmærksom paa, at Bygom havde forstaaet Befalingen saaledes, at han slet ikke maatte sælge Øl eller Brændevin, men at dette ikke kunde gaa an, da de fattige Arrestanter ellers vilde »lide Nød og tilsidst omkomme« — da een Karl, ja ikke engang 4—6

*) Wemmehøj blev 1740 Sognepræst i Uggerslev paa Fyn, blev sindssyg 1755 og døde 1769 (Wiberg):

**) I den Anledning blev Raadstuetjeneren og to Politibetjente sendte til Arresthuset for at undersøge Bygoms Lager af Drikkevarer og medtage Prøver af hver Slags. De fandt i Kælderen en Td. godt Øl, som Bygom sagde at give 2 Rd. for Tønden, og som han solgte for 2 à 3 Sk. Potten, »som Folkene var til«, og en Td. Skillingsøl samt i Skænkeskabet 4—6 Potter fransk Brændevin og 10 Potter dansk Brændevin.

Karle vilde kunne overkomme at hente det fornødne i Byen, og da de fattige Arrestanter ellers ikke kunde faa det paa Kredit hos Arrestforvareren, idet der næsten altid hengik 6 Uger efter deres Arrestation, inden de fik Underholdningspenge —, fastsattes det ved en ny kgl. Befaling af 19. Dec.⁵⁾, at Bygom kun maatte føre 3 Dlr. og 6 Mks. Øl, som han skulde sælge for henholdsvis 2 og 1 Sk. Potten, samt Brændevin, som han kun maatte sælge for $\frac{1}{2}$ à 1 Sk. ad Gangen.

Hvor lidt dette imidlertid hjalp, kan man se af Teilmanns første Klage 23. Marts 1739. Han taler heri om Bygoms Drukkenskab og Uførdragelighed mod Konen og hans Krohold baade for Arrestanterne og Folk fra Byen, ogsaa i Kirketiden. En Aften maatte Teilmann staa op, fordi Konen jamrede sig ved, at Manden pryglede hende; »næste Dag fandt jeg ham ogsaa som en Løve mod hende«; »i Gaar Middags laa hun i Sengen jammerlig tilredt i Ansigtet«. Om hun selv havde nogen Skyld, maatte Magistraten undersøge; men det kan ikke blive ved saaledes. Han henstiller derfor, om Magistraten vil afskedige Bygom, og hans Efterfølger kan saa »pensere« noget til Konens og Børnenes Underhold, eller om den vil »afskaffe« ham for nogen Tid, til han har forbedret sig, og Præsten ender med de Ord: »Paasketiden forestaar, mine Sager har jeg i Arresthuset, og jeg ser ikke, at det er tjenligt, at jeg gaar ind i Arresthuset, før der er sket en Forandring til sécurité«. Præsten var altsaa flygtet derfra!

Bygom blev nu opkaldt paa Raadstuen 6. April og reprimanderet paa det skarpeste samt truet med, at Magistraten vilde tage sine »Messures«, hvis der atter kom Klage over ham. Han lovede da Bod og Bedring — det havde han altid let til —, og Præsten erklærede sig tilfreds for denne Sinde.

Mange Maaneder gik der dog ikke, før det var galt

igen, og nu var det meget værre. Der var idelig Skænds- og Slagsmaal derinde baade mellem Mænd og Kvinder, de to Køn havde Omgang med hinanden, ja der fortaltes endogsaa, at Bygom gik i Byen med Arrestanterne. Magistraten sendte derfor 2. Sept. 1739 Forespørgsel til Præsten for at faa Rede paa, om Rygtet talte sandt, og hans Svar af 5. Sept. er saa karakteristisk, at det maa omtales mere udførligt.

Af Arrestanterne er det især Brygger *Claus Buchwald*, *van Meurs* og *Krøyer*, der idelig opholder sig i Bygoms Stue, men han har ogsaa truffet andre der af og til, deriblandt *Jens Bager* og *Moses Jøde* og een Gang den forvirrede Student *Smit*. Om Bygom animerer dem til at drikke, kan han ikke sige, men det varer ofte langt ud paa Natten med Drik og Sang, og blandt Deltagerne er der ogsaa Folk fra Byen, som endelig forfølger sig hjem med Sang og Skrig; i Gaarden er der ogsaa om Aftenen Sang og Skraal. Præsten kan heller ikke nægte, at Mændene og Kvinderne kommer sammen; forleden var Buchwald inde hos Kvinderne, og han ved, at Mursvendskonen har været hos Buchwald paa hans Kammer. Een Gang i alt Fald har han set Bygom ude med Arrestanter og komme drukken hjem med dem. Ogsaa Kvinderne fører et forfærdeligt Liv med Drukkenskab, Banden, Skænds- og Slagsmaal, især er det *Stine Møller*, *Anne Rasmusdatter*, *Anne Jørgensdatter* og *Svend Erichsens Kone*, vistnok den ovennævnte Mursvendskone*). »Fra saadant Arbejde gaar de til

*) Disse Arrestanter var ganske sikkert Gældsarrestanter og Forbrydere mellem hinanden. Buchwald og v. Meurs var Gældsarrestanter; om Krøyer er den senere omtalte Bertel K., tør jeg ikke afgøre. I Febr. 1738 klagede Bygom over et for Tyveri arresteret Kvindemenneske *Anne Rasmusdatter*, der støjede saadan i Arresten, at han havde maattet lade hende indelukke, og hendes spæde Barn, som hun truede med at omkomme, havde han maattet lade anbringe hos andre Folk. Det er vistnok ovennævnte Anne.

Kirken til Bøn, og til saadant Arbejde gaar de derfra igen«. Den fromme, skikkelige Mand ender sit Indlæg med følgende Tirade: »Saadan er Tilstanden herinde. Gud styre det med Ds. Højvelbaarenheder, at her maatte komme en Arrestforvarer, som frygter Gud, og som kunde være min Medhjælper og et Middel med mig i Guds Haand til ej alene ved skikkelig Vandel og fornuftig Myndighed at faa dem gjort til Mennesker, der nu er som, ja værre end, Bæster, men og ved sin kristelige Vandel i den nye Fødsel vil faa Kristne baade af de ryggesløse og af de udvortes skikkelige og ærbare, hvilke sidste ogsaa er herinde, skønt de er kun faa. Saa kan mange Sjæle reddes, som ellers formedelst en ryggesløs, ugudelig eller liderligsindet Arrestforvarer maatte forlores, saa kan Guds Ære rammes, saa kan Hs. Majestæts Øjemærke naas. Gud redde Palle Bygoms Sjæl, paa hvad Maade ske kan! Gud tage sig hans Hustru og Børn an og bøj Ds. Højvelvisheders Hjærter til Miskundhed mod dem! Gud redde de arme Arrestanters Sjæle og afvende den Hinder for deres Frelse, som endogsaa af min Klage over dem formodentlig maatte dem tilvokse ved Mistanke om mig som en, der skulde ville deres Fordærvelse, da jeg efter Befaling ej har maattet skjule, hvad jeg er vidende saavel om dem som om Arrestforvareren! Gud velsigne Ds. Velædelheder med Visdom og krone Ds. Højvelædelheder med Naade!«

Der blev nu gjort Skridt til en nøje Undersøgelse af Bygoms Regnebrædt*). Men alting tager jo sin Tid, og det mærkværdige er, at Bygom endnu efter Præstens Redegørelse kunde tage sig en Udgangstur med Buch-

*) Bl. a. foretoges der faa Dage efter en ny Undersøgelse af Bygoms Lager af Øl og Brændevin. Denne Gang var imidlertid Øl-tønderne og Brændevinsdunkene for det meste tomme; dog fandtes en Flaske med 10 Potter fransk Brændevin, »men de var alene til ham og en god Ven, som kom til ham«.

wald. Der findes i Arkivet en saalydende Koncept af et Vidneforhør:

»15. Sept. 1739 kom Arrestforvarer *Bygom* og Arrestanten *Claus Buchwald* ind i Peter Kellinghusens Urtebod i Store Færgestræde og var beskænket (Vidnerne var Peter Lindberg, Kellinghusens Svend, Sr. Fabricius, for Sr. Zimmer, og Sr. Krone, Skriver paa Kancelliet). De gik derfra ungefehr Kl. 10. Saa kom de hen i Bro-læggerstræde i Sr. Borbyes Hus*), hvor der bor to Jødepiger, som holder Værtshus med deres Fader, hvor der da fandtes to Officerer, fra Kl. 10¹/₄ til 11, hvorpaa de da har villet haft Strid med disse Officerer, nemlig Lieutenant Hansen af Søetaten og Fyrværker Rosenberg ved Tøjhuset, og truet Folkene, at de vilde slaa deres Vinduer ind. Der var flere tilstede, som Jødepigen selv bedst kan forklare«.

Mere staar der ikke, men det er ogsaa nok.

Nu var Bægeret fuldt. Dagen efter, 16. Sept., blev *Bygom* suspenderet, og Magistraten gav Underfoged *Niels Bech* Ordre til at anlægge Sag imod ham; hans Forretninger overdroges til Vagtmesteren ved Raadstuen, *Peder Pedersen Lund*. Noget senere blev en *Christen Hjort* konstitueret som Arrestforvarer.

Men hvor utroligt det end lyder, red *Bygom* ogsaa denne Gang Stormen af. Den 17. Okt. indgav han en allerydmygst Ansøgning om, at Magistraten vilde vise ham Naade, idet han i de højtideligste Vendinger lovede for Eftertiden at opføre sig upaaklagelig, — og den ejegode *Teilmann* gik i Forbøn for ham ved en Paategning, der aldeles er i Stil med Slutningen af hans ovennævnte Redegørelse, og hvori han bl. a. siger: »Gud er mit Vidne, at jeg inderligt elsker ham (*Bygom*)!« Ma-

*) Det er *Bendix Borrebye*, dengang boende i Bro-læggerstræde Matrnr. 132.

gistraten tilgav ham da, men først efter at han i Skrivelse af 20. Jan. 1740 havde afgivet fuld Tilstaaelse om alle sine Synder, ogsaa om Udgangsturene med Arrestanterne, og paa den Betingelse, at Sagen skulde staa aaben og kunde genoptages, hvis der atter kom noget i Vejen*).

Under disse Forhold er det ikke saa underligt, at Arrestanterne ofte saa deres Snit til at stikke af. Ikke fordi saadanne »Escapader« ikke havde fundet Sted før; hos O. Nielsen (VI S. 321) fortælles saaledes om en Forbryder Lars Christensen Ridefogeds Flugt i 1722. Men under Palle Bygoms Regimente gik sikkert nok disse Undvigelses hyppigere for sig end før. En Aften i Maj 1738 absenterede to for Tyveri arresterede Fyre sig ved at hejse sig ned paa Gaden i en Line fra Loftet. De blev dog snart igen tagne ved Vingebenet og satte i Kælderen. Bygom søgte at undskylde sig i alt Fald for den enes, *Bertel Krøyers*, Vedkommende med, at det var den tysk reformerte Præst *Frantz Gøckel Vogelsang*, der havde hjulpet ham afsted, bl. a. ved at have givet ham en Attest, og Bygom vilde have Præsten tiltalt. Det blev der dog ikke noget af, jeg har i det mindste ikke fundet noget mere om Sagen. I Juni samme Aar var der noget i Vejen med en anden Tyveknægt, *Jeppe Andersen*. Han havde søgt at slippe ud, først ved at oversmøre Jærnstængerne med Skedevand og Kviksølv og dernæst ved at grave et Hul fra Kælderen under

*) Men den blev aldrig genoptagen, om der kom nok saa meget i Vejen. I 1745 indberettede Politimester Torm, at han 7. Okt. havde sat en urolig Person, *Vilhelm Piper*, ind i Arresthuset med Ordre, at han skulde nøje forvares. Ikke desto mindre var *Bygom* gaaet omkring med ham i Byen 17. Nov. om Aftenen og blandt andet været med ham paa en Vinstue paa Børsen, hvor de havde gjort Tumult. Bygom fik en Bøde paa 10 Rd. og lovede ikke at gøre det mere.

Jorden. Da Bygom stadig var bange for, at han skulde bryde ud, bad han om, at han maatte blive forflyttet til Stokhuset; men Magistraten nøjedes med at sætte ham i det store mørke Hul i Kælderen og paalægge Bygom at »inkvirere« ham flere Gange daglig. Nogle Dage efter bad alligevel Bygom om en Skildvagttil til at passe paa ham; saa fik han Lov til at belægge ham med Jærn. I Nov. 1740 var der atter to Tyve, som »udbrækkede«, og i Juni 1741 har der igen været noget galt paa Færde, thi da fik Kæmneren Ordre til at lade Jærn forfærdige til de grove Misdædere. Bygom har vistnok gentagne Gange faaet Tilhold om at passe bedre paa, hvis han vilde beholde Pladsen. Og næste Gang, da en for Hæleri arresteret Skipper *Peder Hansen Gierup* fra Faaborg forsvandt om Aftenen 27. Sept. 1741 ved Hjælp af et Hampereb fra Loftslugen ned til Gaden, blev Bygom ved kgl. Befaling af 8. Dec.*) sat under Tiltale for Efterladenhed; han blev tillige suspenderet, og den ovennævnte *Peter Schönberg* fik »indtil videre Nøglerne«. Men ogsaa denne Gang reddede Bygom sig. Baade ved Bytinget og Raadstueretten, henholdsvis 26. Febr. og 19. April 1742, blev han frikendt, da Vidnerne godtgjorde, at Undvigelsen ikke skyldtes hans Skødeløshed eller slette Varetægt, thi Loftsdøren havde været forsvarligt lukket den Aften; men Gavtyven havde i længere Tid anstillet sig svag og sygelig og paa den Maade narret ham⁶). Men hverken Regering eller Magistrat var tilfreds med Dommen og trak Afgørelsen ud trods Bygoms Utaalmodighed**). Først i Slutningen af Maj blev han ved kgl. Befaling genindsat.

*) Det hedder, at Gierup, der var dømt til at kagstryges og brændemærkes samt til at arbejde i Jærn i Citadellet paa Livstid, var undveget, »skønthan for Kagstrygning og Brændemærket er pardonneret«.

***) Bygom maatte nemlig afgive sin Løn til Schönberg i den Tid. Den 7. Marts bad han om at blive genindsat, da Bytinget havde

Medens Sagen stod paa, var Bygom vedblevet at bo i Arresthuset, og skønt han havde maattet give Nøglerne fra sig, var han dog ikke saadan helt sat fra Bestillingen, hvad der tydeligt nok fremgaar af et Indlæg fra Schönberg. Det er ogsaa godt til at faa Forstand af.

Schönberg klagede 23. Febr. 1742 over den store Konfusion, der herskede derinde, og spurgte Magistraten, om det var Bygom og Arrestanterne tilladt at indlogere sig, paa hvilket Kammer de fandt for godt. Schönberg havde nemlig anvist en Arrestant, Bogbinder *Brandt*, Logis i 3. Etage hos Bager *Gert Jensen*, »men efter Gert Jensens Kones og Bygoms Kones Søsters Overløb hos Præsidenten er beordret for Jensen at modtage en Prokurator *Stilling*, hvorved skete en temmelig Tumult i Arresthuset«. Men han troede nok at kunne gætte Aarsagen til, at Gert Jensen ikke havde været fornøjet med den hos ham indlogerede Bogbinder; det var, fordi der hos ham paa den Tid havde logeret en Paarørende af Bygom, en *Mads Wulf*.

Forholdet mellem Bygom og hans Øvrighed var i den følgende Tid nærmest noget køligt, i alt Fald fra den sidstes Side; den holdt ikke paa ham. Her et Eksempel blandt flere. I Juni 1742 havde han ladet tre for Tyveri arresterede Personer nedsætte i Kælderen, skønt de nok selv mente, at de var værdige til at faa Logis

frikendt ham, og 21. Marts gentog han sin Bøn, »for at han kan faa noget til Kones og Børns Underhold, da han indtil Sagens Slutning vil stille Kaution«; endnu 23. April svarede Magistraten, at det maatte bero, til der kom Resolution fra Kancelliet. Af Magistratens ovenn. Skrivelse af 19. April ser man, hvor nødigt den bed i det sure Æble og tog ham igen. I øvrigt kostede vistnok Begivenheden Bygom en Del Penge. I Jan. 1757 bad han om Beneficium paupertatis i en Sag mod Gierup, fordi han ved Udbruddet af Arresten havde sat ham i Bekostning af »nogle 100 Dlr. for at faa ham fanget« (Rpr., og Kpb. 8. Dec. 1756).

højere til Vejrs, og derfor havde anklaget ham hos Byfogden; men »han befrygtede deres Praktikker« og spurgte nu, om han havde handlet rigtigt. Magistraten svarede, at »han maa forvare dem, som han agter at forsvare det« Det varede da heller ikke længe, inden der atter kom alvorlige Klager.

I Aug. 1743 lod han den arresterede *Johanne Kirstine*, Grenader *Anders Svendsen Holms* Hustru, sætte i Kælderen og skændtes og sloges med hendes Mand. Bygom fremstillede Sagen paa sin Manér. *Johanne Kirstine* havde overfaldet en besøgende og havde derpaa overfuset Bygoms Kone, da hun under hans Svaghed tog Affære og søgte at stille Kvindemennesket tilfreds, og derfor havde han sat hende i Kælderen; men saa var Grenader Holm kommet til og havde skældt ud og bandet paa, at han vilde blive hos sin Kone, og da han endelig gik sin Vej, drog han for Døren sin Pallask og skældte ud og truede. Bygom vilde have ham afstraffet ved Regimentet. Men Grenaderen vilde have Konen op af Kælderen og Lov til at besøge hende, og hans Chef, Oberst Frantz Albrecht Kaltenborn, tog Parti for ham og fordrede, at Bygom skulde give ham »Satisfaktion«. Her er en anden Sag: I Juni 1744 klagede en Apotekersvend *Faudel*, som var kommen ind i Arresthuset for at besøge en af sine Venner, over, at Bygom ikke vilde lade ham komme ud igen, før han havde drukket en Bouteille Vin med ham og vel ogsaa betalt den. Begge Sager gav Anledning til meget Skriveri og blev henviste til Politimesterens Afgørelse. Den 13. Juni 1744 foredrog Byfogden, Justitsraad *Lorentz Fischer*, de Uordentligheder, der gik for sig i Arresthuset paa Grund af Bygoms slette Opførsel, hvilket han bad maatte remederes. Der blev ført Tingsvidne, og Bygom blev sat under Tiltale. Men heller ikke dengang blev kan kastet af Sadlen. Hans Tid var endnu ikke kommet.

Her kan ogsaa anføres følgende lille Historie, som vakte en Del Opsigt i Byen. I Maj 1749 indsendte Underfogden, *Niels Bech*, et af ham udtaget Tingsvidne ang. en i Arresthuset mellem Jøden *Israel Marcus Schaye* (vistnok en besøgende) og Skræder *Jobst Smit* (Arrestant) forefalden »Passage, som alene skal være sket af Skærts«. Da intet af Vidnerne havde kunnet forklare noget til Præjudice for Bygom i hans Betjening, indstillede Bech 6. Maj, at Sagen hævedes, mod at Bygom og Smit — Arrestforvarer og Arrestant! — gav en Kendelse til de fattige og betalte Tingsvidnet. Da Jøden var tilfreds hermed og erklærede, at »han ej videre melerede sig dermed«, rettede Magistraten sig efter Indstillingen.

Hvorledes var det ogsaa muligt, at Øvrigheden kunde have Haand i Hanke med en Mand, som ofte kom til at staa i Forskud og gentagne Gange maatte kræve sine Penge forgæves? Thi det var ikke alene de fattige Gældsarrestanter, han som ovenfor berørt maatte give Kredit, indtil Kreditorernes Underholdspenge indkom efter de første seks Ugers Forløb*); men naar de uvisse Indtægter, der var bestemt til Underhold for de andre Arrestanter, slap op, maatte han ogsaa lægge dem ud**). Og det var ikke ganske ubetydelige Summer, som Bygom efter sine smaa Forhold maatte staa i Forskud for. I April 1744 meddelte han, at der foruden den sidste Memorial for Oktøber Kvartals Tilgodehavende, 52 Rd. 6 Sk., endnu tilkom ham fra Nytaar til

*) I 1761 blev det dog ifl. Magistratens Forestilling fastsat, at Kreditor skulde betale forud for hver Uge, og var der gaet syv Dage over, blev Gældsarrestanten sluppet løs (Kpb. 13. Sept. 1761).

***) Magistraten indsendte 19. Febr. 1725 en Forestilling til Kongen om den beklagelige Tilstand blandt Delinkventerne i Arresthuset, formedelst de maa savne den nødtørftige Underholdning, som de efter Loven i deres Arrest burde nyde, da de dertil bestemte Indtægter var saa utilstrækkelige, at de ofte var nærved at sulte ihjel.

ultimo Marts 101 Rd. 5 Mk. 5 Sk. for Arrestanters Underholdning og Varetægtspenge, hvorfor han havde indgivet Regning til Byfoged Jentoft. Denne havde svaret, at der ingen Penge var at betale med, hvorfor Bygom som den fattige Mand, han var, havde maattet laane; men da han nu ikke længer kunde beholde Pengene paa Kredit, bad han Magistraten hjælpe ham til hans Tilgodehavende. Der blev da resolveret, at da Tyves og deslige Arrestanters og Delinkventers Underholdning er en Udgift, som skal afholdes af alle Byens Indbyggere, naar de ellers dertil henlagte Bøder og uvisse Indtægter ej er tilstrækkelige, er det retteligt, at Regningen betales af Renovationskassen, som er det Fond, hvortil alle Indbyggerne kontribuerer⁷). Det var ikke den første Gang og blev heller ikke den sidste, at man benyttede dette Ræsonnement over for den da velhavende Kasse⁸). Da Bygom i Marts 1745 kom med en Regning, 53 Rd. 3 Mk. 3 Sk., paa samme Konto for Resten af 1744, maatte Kassen atter holde for.

I øvrigt dukker der i Fyrrerne en ret interessant Gældsarrestant op, en falleret Garver *Jesper Pedersen Gram*. Han var bleven sat derind i Slutningen af 1742 af sine Kreditorer, Kammerraad Klarup, Lieutenant Rantzau og Kontrollør Michael Lund, for den lumpne Sum 68 Rd., i alt Fald lumpen i Forhold til den lange Tid, 18 Aar, han sad der. Han blev efterhaanden en meget ansat og betroet Mand derinde ligesom hos Dickens Mr. Dorrit i Marshalseafængslet, ja i visse Henseender var han endog mere begunstiget end denne Gentleman. I Jan. 1747 klagede nemlig hans Kreditorer til Magistraten over, at Bygom lod ham gaa ud af Arresten, naar Gram havde Lyst til det; han spadserede om i Byen, og undertiden fik han Lov til at blive hjemme om Natten hos Konen og Familien; ligeledes havde Bygom benyttet ham til at oplede en for nogen

Tid siden fra Arresthuset bortløben Svinetyv. Da Gram fik 9 Mk. ugentlig til sit Underhold, drev sit Haandværk inde i Arresthuset og havde Frihed til at gaa, hvor og hvornaar han lystede, syntes hans Kreditorer, at Arresthuset snarere var ham til Fordel end Tvang, »som det burde være for onde Debitorer«. De bad derfor, at Arrestforvarerens »Omgang som stridig mod Loven og præjudicerlig for dem alvorlig maatte blive hæmmet«. Magistraten maatte give dem Ret, de fik Meddelelse om, at Bygom havde faaet en Reprimande og Paabud om ikke at lade Gram spadsere ud. Maaske paa Grund af denne strikse Bestemmelse søgte Gram nogle Maaneder efter at slippe ud ved at tilbyde sine Kreditorer to Mænds Kaution for, at han ikke vilde absentere sig og betale dem aarlig 30 Rd. i Afdrag; men de vilde ikke tage mod Tilbudet, de har vel ikke fundet Kautionisterne gode nok, og Gram bad nu Magistraten hjælpe ham og tillade ham at gaa ud af Arresten 3—4 Timer daglig. Den svarede dog, at den ej melerede sig dermed*). I Dec. 1750 tilbød han, men atter forgæves, sine Kreditorer 50 Rd. straks og 30 Rd. aarlig (Gælden var jo imidlertid vokset ved Underholdningspenge og Renter), og kort efter ansøgte han Kongen om Beneficium paupertatis i en Sag mod Kreditorerne, hvad dog Magistraten fraraadede⁹⁾. Vi vil træffe

*) Der gaves dog saadanne Udgangstilladelser ogsaa senere. I Bruuns Kbhvn. (III S. 222) fortælles, at den 70aarige Gældsarrestant Urtekræmmer *Peter Kellinghusen* i 1753 paa sin Svingersøns Kaution fik Lov til at gaa ud af Arresten nogle Gange om Ugen for at røre sig og tale med sin Hustru, dog ledsaget af en Foged tjener. I Marts 1788 beordrede Kongens Foged Ortved (Fogedprot., Provinsark.) Arrestforvarer Plessen at lade Gældsarrestanten *Jørgen Mohr* gaa ud af Arresten en à to Gange om Ugen, mod at han indfandt sig igen Kl. 8 Aften; hvis han ikke overholdt det, skulde det meldes.

ham flere Gange senere. Men først skal der fortælles, hvorledes Magistraten i en ny Præst fik sig en anden og endnu værre Plageaand end Bygom.

II.

Teilmann var allerede i Begyndelsen af 1741 kommen bort fra Arresthuset, idet han havde faaet Kald i Norge (han døde 1765 som Præst i Bragerø), og var ifl. *Wiberg* bleven afløst af *Caspar Christensen Køllichen*. Men han var kun ansat en Maaned, da han blev Præst i Tørup i Nordsjælland. Saa blev *Hans Christian Hansen* Præst derinde, og han maa efter min Formening have været en meget skikkelig og medgørlig, men ogsaa lidet betydelig Mand, thi jeg har ikke en eneste Gang fundet ham omtalt i Forhold til Arresthuset, endskønt han var der i henved 9 Aar. Han døde i Embedet 27. Febr. 1750*). Saa udnævntes 25. April 1750 den 30aarige *Morten Trane Rothenborg***).

*) I Maj 1750 foredrog *Nicolai Leganger*, at han paa Biskoppens Foranstaltning havde forrettet Præsteembedet, medens det var vakant i to Maaneder, og bad om, da nu Præsten var ansat, at faa sin Løn for denne Tid, 20 Rd. Det maa vistnok være den *Nicolai Eriksen Leganger*, der 1784 døde som Præst i Herfølge.

**) Til Bedømmelsen af denne Forgrundsfigur i Arresthusets Historie hidsætter jeg nogle smaa Notitser om Familien, som jeg har samlet hist og her. Han var Søn af Hørkræmmer *Andreas Rothenborg* og *Susanne Christine Trane*. Moderen er vistnok død i 1727, da Faderen i Nov. d. A. bad om at maatte sidde i uskiftet Bo; han havde da 6 Børn. Hans Hørkramhandel laa paa Hjørnet af Vester-gade og Gammeltovej, men ved Branden 1728 ødelagdes Huset. Kort efter boede han i Dybensgade, »hans 5 Børn, Skolemester og Pige er i Ringsted hos hans Fader« (se »Kbhvns. Huse og Indv. efter Br. 1728«, S. 124). I 1744 fik han Moderation i de ekstraord. Skatter, da han havde genopbygget sit 1728 afbrændte Hus paa Vestergade, men han boede da selv paa Christianshavn, hvor han tidligere havde været Overformynder. Forretningen paa Vestergade var gaet over til Søn-

Til en Begyndelse var Forholdet mellem ham og Magistraten helt venskabeligt. Efter flere Anmodninger fra ham fik Kirken en lille Altertavle, Messesærk og Messehagel samt en lille Klokke til at kalde sammen til Gudstjeneste, ligesom ogsaa Prædikestolen blev forhøjet. Men allerede inden Aaret var omme, var Krigen brudt ud, og, naar undtages nogle kortvarige Vaabenstilstande, varede den ved, til han kom bort i 1767.

I Nov. 1750 bad han om at faa en Degn til Hjælp ved Sangen og ved Ombæren af Præstens Tavle samt et lille Tillæg til Lønningen til Lys og Varme i Kirken, og Magistraten viste ogsaa her delvis Imødekommenhed ved gennem Rektor Schade ved Frue Skole at skaffe ham en Skolediscipel, som skulde have 10 Rd. aarlig. Men da Drengen indfandt sig hos Rothenborg, blev denne meget utilfreds; han skulde have en, der kunde hjælpe ham ved Prædiken, Katekisation og Delinkventers Præparation til Døden, og dertil kunde han ikke bruge en Skoledreng. Samtidig skrev han spydig til Magistraten, at han ikke havde villet inkommodere den

nen *Japhet Rothenborg* (d. 1752; se om ham Personall. Tidsskr. 3. R. VI 182); men han gik fallit i Maj 1743, »af Frygt for Fængsel har han været nødt til at se sin Person salveret«, hvorfor han var flygtet ud af Landet (Uddrag af Skifter). Faderen havde imidlertid giftet sig anden Gang med *Bodil Jacobsdatter*, vistnok i 1738. Thi 19. Aug. 1745 faldt der Dom i en Sag Morten Trane Rothenborg ctr. Henrik Jacobsen, Bodils Broder, og Andreas Rothenborg, ved hvilken den første tilkendtes i fædr. og mødr. Arv 680 Rd., skønt Henrik Jacobsen gjorde gældende, at Morten i 1738 havde givet Afkald, og at Faderen havde sat Pengene i den nu fallerede Broders Forretning; men Faderen erkendte, at det havde han gjort paa egen Haand (Raadstuerettens Domsprot.). Andreas R.s Forhold til hans anden Kone var i øvrigt ikke videre godt; hun besværede sig i Supplik til Kongen over »hans Midlers uretmæssige Forvendelse til hendes Nakdel«, og Magistraten taler om hans voldsomme Færd mod hende, om det er af Vanvittighed eller af Ondsindethed, skal den ikke afgøre¹⁰). Han har vistnok lidt af moral insanity, ligesom Sønnen.

med at antage en Degn, det skulde han nok selv besørge, han havde allerede en kapabel Student, det havde blot været hans Mening at faa Lønnen til ham, og han haabede ikke, at en Skolediscipel foredrog (∴ blev foretrukken for) en fattig Student, som det er tilladt publice at tale osv.; desuden havde han bundet sig til Studenten ved Kontrakt for et Aar. Men Rektor bad Magistraten om for den fattige Discipels Skyld ikke »ved Præstens Omgang« at forandre sin Resolution (af 18. Nov.), og Rothenborg fik Besked om, at det blev ved de 10 Rd. og intet til Lys og Varme. Trods nye Anmodninger fra Rothenborg var Magistraten ubøjelig, og Rothenborg indsendte da i Feb. 1752 en Supplik til Kongen om, at de 10 Rd. i det mindste maatte gives Studenten, saa at han blev fri for Drengen; om Pengene til Lys og Varme sagde han, at det er, »hvad ellers alle Skoleholdere og andre faar«. Men Magistraten erklærede sig mod Ansøgningen, da det jo navnlig var af Hensyn til de dødsdømte Delinkventers Præparation, at der var blevet ansat en Præst, og det var den Forretning, han bl. a. fik Løn for; og derved blev det*).

Ogsaa med *Bygom* var Præsten straks kommen paa Krigsfod. I April 1751 indsendte han en Klage over ham; Bygom foragtede Guds Ord, vilde ikke anerkende Præsten for sin Lærer og tilholdt ikke Arrestanterne at møde i Kirken. Rothenborg bad derfor om, at det maatte blive fastsat ved Plakat, at Arrestforvareren skulde be-

*) Sangen blev besørget af en Discipel fra Mesterlektien i Frue latinske Skole (Metropolitanskolen) lige til Nytaar 1798, da den nye Ordning i Skolen nødvendiggjorde en Forandring. Magistraten ansatte da til at besørge Sangen en Student *Johan Myhre* — stadig for 10 Rd. aarlig. Han var Degn der endnu i 1801, da han i Kirken i Stokhuset, hvor Interims-Arresthuset siden Branden 1795 var indrettet, holdt Bryllup med Skræderdatteren Caroline Pohlman. Han havde da forhaabentlig mere end de 10 Rd.

tale Helligbøde, naar han forsømte Gudstjenesten, og at den Bøde, som var fastsat for Gældsarrestanterne, naar de ikke mødte, maatte blive forhøjet, samt at Mulkerne miaatte blive indkasserede af Præsten*).

Det var at skubbe til den hældende Vogn. Thi Mislighederne var saa store og Klagerne over Bygom saa hyppige, at Magistraten endelig havde besluttet at smøge ham af sig. Desuden var han for gammel og havde helt mistet Herredømmet over Arrestanterne. Som et Eksempel blandt flere kan nævnes en Klage af 25. Febr. 1751 fra en Arrestant, *Nathan Abraham Levi*. Han havde en Dag, da »Jøderne i Arresthuset havde holdt deres Forsamling«, truffet Arrestanten *Andreas Hendriksen Koch*** paa to Jøders Kammer spisende paa et Stykke Flæsk, hvorfor han havde vist ham ud, men Koch havde sagt, at han nok ved Lejlighed skulde faa nogle Ørefigen. Da saa Levi nogle Dage efter var kommen ind til *Lund* og *Flesborg*, hvor der ogsaa var andre Arrestanter, havde Garver *Gram* bedt ham om at hente en Kande Øl (Levi skulde vel ogsaa betale den, antager jeg), men Koch havde »formaliseret sig« og vilde ikke, at Levi maatte hente den; han havde gjort det alligevel, hvorpaa Koch havde pryglet ham, og da han endelig »havde styret denne sin voldsomme Lyst og mordiske Medfart«, havde han smidt ham ud. Paa Magistratens Opfordring forklarede Bygom, at Levi, der var dømt til at miste sin Hud i Fængslet og led af venerisk Syge, Utøj og Udslet, ikke var velsef af de andre Arrestanter,

*) I Instruksen af 4. Juli 1722 staar, at de Arrestanter, der ikke uden lovlig Grund møder ved Prædikenen, skal bøde første Gang 12 Sk. og ved Morgen- og Aftenbønnen 4 Sk., hvilke Bøder straks skal indfordres af Arrestforvareren og lægges i den dertil indrettede fattiges Bøsse.

***) Han var arresteret for Brandstiftelse, men frikendtes i 1751 (Raadstuerettens Domsprot. 6. Sept. 1751).

der godt kunde lide hverandre og derfor ofte kom sammen; men Bygom kunde ikke hindre Levi i at færdes mellem dem, da han ikke havde Ordre til at holde ham indelukket; det forholdt sig rigtigt baade med Historien om Koch med Flæsket og med Slagsmaalet, men Levi havde ogsaa slaaet og ikke lidt videre Overlast. For øvrigt havde Bygom intet kendt til Sagen; Levi havde henvendt sig ikke til ham, men til Rothenborg med Klage, og denne havde holdt med ham, forekaldt Koch og irettesat ham.

Men den værste Historie og den, der væltede Vognen, var en højst egenmægtig Optræden af Rothenborg i Begyndelsen af Juni 1751, uden at Bygom var skredet ind.

Assisteret af fem Gældsarrestanter og Bygoms Kone nedtog Præsten nemlig et Skillerum, der efter hans eget Sigende betog Kirken Lys og Luft, tillige med et til Skillerummet stødende Nathus, som fyldte Kirken med ulidelig Stank, ligesom han fjernede nogle Jærnstænger for Vinduerne i sin Lejlighed. Da Kæmner Fincke 9. Juni meldte dette med de Ord, at Præsten havde sagt, at han nok selv skulde forsvare, hvad han havde gjort, gav Magistraten Ordre til, at Skillerummet med Nathuset straks skulde genopsættes paa Præstens Bekostning. Et helt kosteligt Aktstykke er de fem Gældsarrestanters ydmyge Forestilling til Magistraten af 28. Juni, i hvilken de vil fralægge sig al Skyld. Rothenborg havde tvunget dem, skønt de »med sammenfoldede Hænder« havde bedt ham om at lade dette Forehavende fare; han havde sagt, at »gjort Gerning er halvt forsvart«, han skulde nok tage Ansvar paa sig, hvorpaa han havde aflaaset Døren, saa at de ikke kunde komme ud af Kirken, havde slaaet det første Slag med Øksen og truet dem med Prygl, hvis de ikke vilde tage fat. For Rothenborg blev det en slem, kedelig Historie, som vi skal se. Men for Bygom blev den afgørende.

»Da der er blevet foredraget den store Uorden, der gaar i Svang i Arresthuset, og at Arrestforvarer Bygom uagtet alle til ham gjorde Erindringer daglig overtræder sin Instruks og stedse kontinuerer med sit slette Levned, saa for at forekomme de Konsekvenser, deraf kunde flyde, og paa det man kan have Vished for Arrestanternes sikre Bevogtning«, blev Politibetjent *Claus Barmeyer**) konstitueret, saaledes at Bygom beholdt Lønnen og Varetægtspengene mod at afholde de deraf flydende Udgifter, men hverken han eller Konen maatte mere have at gøre med Arrestanterne. Dette Dokument udfærdigedes 21. Juni (men det blev egentlig aldrig udstedt), og Dagen efter flyttede Barmeyer ind.

Det var et haardt Stød for Bygom og Konen, og hun gjorde ogsaa sit til at chikanere Barmeyer ved Indflytningen, men der var intet at gøre. Den første, der faldt til Føje, var Bygom, der nogle Dage efter skrev, at han var villig til at kvittere Tjenesten, naar han fik noget i Pension, og Konen, som han ikke længer kunde leve sammen med, ogsaa fik noget, og deres Bohave blev delt mellem dem. Konen gjorde imidlertid endnu et Forsøg paa at redde Stillingen ved en Ansøgning af 30. Juni om at blive Arrestforvarer med Barmeyer som Medhjælper. Da den i flere Henseender er oplysende og desuden har Interesse af den Grund, at den sikkert skyldes Rothenborgs Pen, skal den anføres her.

»Ihvor ulyksalig jeg nu i næsten 19 Aar har været, idet jeg har fortæret mine bedste Ungdomsaar paa en saa kummerlig og besværlig Maade, som den høje Mag. noksom er bekendt, thi 19 Aar var jeg kun, da jeg første Gang kom i Ægteskab med sl. Ottesen, som var en meget svag og skikkelig

*) Barmeyer havde allerede 15. Juni indgivet sin Ansøgning; den begynder med de Ord: »Da jeg har bragt i Erfarenhed, at Arrestforvarertjenesten skulde være vakant . . .« Ogsaa Vagtmesteren ved Raadstuen, Peder Pedersen Lund, søgte Pladsen.

Mand, og paa 3. Aar vi var sammen, jeg næsten stedse med den allerhøjeste Bistand maatte forestaa og beopagte vores os naadigst anbettede Levebrød, saa har dog min Ulyksalighed i de sidste 16 Aar været langt større, efter at jeg med samtlig Magistrats høje og besynderlige Naade efter Ansøgning beholdt Brødet og tillige fik denne Mand i Brødet, hvis Opførsel mod mig Gud, samtlig Mag., ja fast hele Kbhvn. er bekendt, saavel som og min Omgængelse med ham, da jeg med den allerhøjeste Æmhed har omgaaedes ham og med alleroptænkeligste Forsigtighed har nu i disse samfulde 16 Aar ogsaa næsten stedse i egen Person oppasset og beopagtet Brødet. Skønt jeg da har oplevet saadanne bedrøvelige og kummerfulde 19 Aar som Gud og Godtfolk med mig kan bevidne, saa synes dog denne sidste Ulyksalighed fast at overgaa de andre og næsten vokse mig over Hovedet, da jeg nu uagtet al min Flid og Omhyggelighed for min Mands Skyld maa miste vort Levebrød, det vi med to uforsørgede Børn skulde soutenere os med. Naadige og højgunstige Øvrighed! Se i Naade til mig og hav Medlidenhed med os og lad dog ikke mig og mine uskyldige Børn lide med den skyldige, thi skal min Mand pensioneres, som han roser sig af, og jeg og mine stakkels Børn blive brødløse, uden hvad vi af hans Pension kunde nyde, venter jeg os nærmere Naadestød, jeg mener vor Død, end vor Brød ved ham. Men da samtlig høje Mag. er noksom bevidst, at det er en uimodsigelig, ja fast guddommelig Sandhed, det jeg her underdanig og allerydmygst i Vemodighed har refereret, saa understaar jeg mig og paa lige Maade at sollicitere Ds. Exc. og samtlig den høje Mag. om, at de herefter naadigst og højgunstigst vil adjungere mig Hr. Barmeyer i Brødet, da han med mig og jeg med ham skal og kan beopagte Brødet. Ham erbyder jeg mig gerne at ville give aarlig 100 Rd., om han dermed vil være fornøjet, og dog ernære mig, min Mand og Børn skikkelig. Naadige og højgunstige Øvrighed, tag denne min underdanige Ansøgning i naadig og højgunstig Consideration og lad mig erlange en naadig Bønhørelse, saa at mine og mine Børns inderlige Hjertens Forbønner alletider oprænger til Himlens Stol og Trone! »

Men det hjalp ikke. Barmeyer fik endelig Bestalling 5. Juli mod at afgive noget af Lønnen, saa at Bygom fik i det hele 60 og Konen 40 Rd. i Pension¹¹). Medens

Konen straks maatte flytte, men stadig kom derind for at passe Manden med Tøj og deslige, blev Bygom boende der til Begyndelsen af 1753, den sidste Tid rigtignok selv som Gældsarrestant.

Jeg har sagt, at Rothenborg rimeligvis har været Christine Bygom behjælpelig med at skrive Ansøgningen. Thi var Forholdet daarligt mellem Bygom og Konen, kom hun og Præsten saa meget bedre ud af det sammen. Det var de to, der i den sidste Tid optraadte i Fællesskab og holdt Disciplin i Arresthuset*). Han beskyttede hende mod Manden og stod paa hendes Ret ved Delingen af Fællesboet; da de saaledes skændtes om, hvem der skulde have Stueuret, overfaldt Rothenborg Bygom og rev hans Vest itu, og Bygom maatte bede Magistraten om at »forbyde den ubarmhøjertig Præst at befatte sig med hans Ting« (Juli 1751). Han stod ogsaa senere paa hendes Side og rakte hende en hjælpende Haand, som da han i Juli 1755 gik i Kautio for hende, da der var gjort Arrest i hendes Bo. Til Gengæld havde hun hjulpet ham at fjerne de omtalte Jærnstænger i hans Vinduer, hvorved hun var kommen for Skade at slaa noget af Muren ud, saa at hun mistede 15 Rd. af sin Pension til at reparere Skaden med¹²⁾. Men Sagen var, at der bestod et endogsaa

*) Fra Juni 1751 findes to Klager fra en Arrestant *Baltzer Meyer* over Madammen og Præsten, der har pryglet ham, ved Haaret trukket ham ud af hans Kammer og sat ham tillige med en anden Arrestant, *Lund*, i Kælderen, fordi de var gaaet imellem ved et Skænderi mellem Arrestanten *Hans Truelsen* (som kaldes Præstens Kirke-Bygmester) og en besøgende. Medens den sidste Klage er stilet til Magistraten, er den første rettet til en Raadmand, fordi Meyer, som han siger, ikke direkte turde henvende sig til Magistraten af Frygt for, at Rothenborg da af Hævn skulde lade ham krepere uden Mad og Drikke. Madam Bygom klagede da ogsaa over, at de to Arrestanter hele Natten skraalede og sang saaledes i Kælderen, at Forbigaaende stod stille.

meget intimt Forhold mellem dem. Allerede nu fremkommer der temmelig nærgaaende Antydninger i den Retning, som da hun i Aug. 1751 klagede over Barmeyer, der havde lukket hende inde, da hun var kommet ind i Arresthuset for at rulle noget Tøj for Manden, »som kom hende ligesaa underligt for som Barmeyers Opførsel mod hendes Pige, til hvem han bl. a. havde sagt, at Præsten havde været hos hende Natten mellem Lørdag og Søndag«. Og vi skal senere se, hvorledes disse Antydninger gaar over til bestemte Beskyldninger.

Her kan vi passende forlade Ægteparret Bygom, skønt Magistraten ikke slap det saa let*).

Voldshandlingen i Kirken fik som sagt ubehagelige Følger for *Rothenborg*. Da han mærkede, at han skulde

*) Man kan forfølge dem i Resolutionsprotokollen lige op til 1759. Det er især idelige Klager fra ham, fordi hun forsømmer ham med Vask og anden Pasning, og Ansøgninger om at faa den hende tillagte Pension, da hun efter hans Mening slet ikke fortjente den, eller han søgte, om hun atter maatte flytte sammen med ham, saa kunde han jo faa Fingre i Pensionen. I 1754—56 laa han i Proces baade med *Rothenborg* og med Konen. Den første Sag endte med, at de begge to idømtes en Bøde til de fattige paa 4 Rd. for gensidige Grovheder; i den anden lød Dommen paa, at *Bygom* baade i Ord og Gerning havde opført sig slet mod Konen, og at alt det, han havde sagt og skrevet om hende, skulde være dødt og magtesløst, »forsaavidt det ikke vedkommer den mod hende ved Tamperretten anlagte Sag« (se Raadstuerettens Domsprot. 28. Jan. og 1. Juli 1756). I Juni 1757 giver *Bygom* Oplysning om, at Sagen mellem ham og Konen om Skilsmisse tre Gange er afvist ved Tamperretten. Tamperrettens Protokol (Universitetsbibl.) for disse Aar eksisterer ikke mere. — Paa Begæring af Enken holdtes 9. Nov. 1765 Skifteforretning i hendes tillejhavende Værelser i Skovbogade hos Blikkenslager Henningsen efter hendes Mand *Palle Bygom*, som for en Del Aar siden er taget fra hende, og som døde i April afvigte Aar; han havde levet hos sin Broder paa Landet, men hans Opholdssted vidste hun ikke (Raadstuens Skifteprot.). I Aug. 1765 søgte hun forgæves at faa en Del af hans Pension.

betale Reparationen, og at der ogsaa vilde blive taget andre Forholdsregler, som kom til at svie til hans Lomme, bl. a. den, at Kirken lukkedes for Folk fra Byen, begyndte han at krybe til Korset. Den 7. Juli 1751 bad han om Tilgivelse og om, at man ikke vilde berøve ham de Sportler, som han havde af Præstetavlen, ved at lukke Kirken, thi Arrestanterne selv gav intet; af de besøgende havde han haft hver Helligdag 2 Mk. og hver Højtid 14 à 16 Rd. Næst at anmode om, at Skillerummet med Nathuset ikke maatte blive genopført af de Grunde, han før havde anført, erklærede han ogsaa at ville tage til Takke med Skoledisciplen, naar man blot vilde affinde sig med Studenten og give ham Hjælp til Delinkventernes Præparation.

Barmeyer fik da Lov til at lade andre Folk komme ind i Kirken, »dog at han selv svarer dertil og ingen af Arrestanterne echaperer«. Men Skillerummet blev genopsat, og de 63 Rd., det kostede, blev fradraget i Præstens Løn, og da han spurgte, om det virkelig var Meningen, tilmed da han selv kunde have ladet det gøre for 10 Rd. af de gamle Materialer, der var overladt ham, var Magistraten ubøjelig, men tilføjede, vistnok som et Slags Plaster, at Menigheden ikke bar Nag til ham for hans Person, men kun for hans Opførsel. Efter en ny frugtesløs Henvendelse med Bøn om Tilgivelse for »Bassessen« og Løfte om aldrig mere at foretage sig noget paa egen Haand gik han 3. Nov. 1751 lige til Kongen med sin Klage over, at hans Løn forholdtes ham for at have gjort noget, som var aldeles nødvendigt, og bad om, at det maatte blive paakendt ved Generalkirkeinspektionskollegiet, »om det er tilladt, at et Lokum staar ved Guds Alter«.

Til *Barmeyer* havde han lige fra første Færd ikke noget godt Øje, dels fordi han havde fortrængt hans Veninde, dels fordi han straks havde faaet Laasene i

Arresthuset forandrede, saa at Præsten kun havde Nøgle til sin egen Lejlighed. Fjendskabet begyndte med, at Rothenborg i Aug. 1751 nægtede Barmeyer og Hustru at gaa til Alters i Frue Kirke, da de skulde holde sig til ham som deres rette Sjælesørger, men heri fik han ikke Medhold af Magistraten, »da Barmeyer ikke kunde have den sande Nytte af at lade sig betjene af en Præst, han ikke havde Tillid til«¹³). Saa indsendte Rothenborg to Maaneder efter en Klage over Barmeyers og Hustrus Grovhed imod ham og det ugudelige Liv i Arresthuset; der holdtes Værtshus baade for Arrestanter og for Folk fra Byen, og der var Spillebule, især var Grams Kammer et Tilhold for Spillefuglene; Arrestanterne, især Gram og en Student Endorf, overfaldt ham, naar han formanede dem at føre et bedre Levned; han kunde ikke forrette sit Embede, da han ikke mere kunde lukke sig ind paa Kamrene for at passe paa, og behandledes selv som Gældsarrestant, da han ikke kunde lukke sig ud og ind af Arresthuset. I sin ovennævnte Supplik til Kongen af 3. Nov. brugte han endnu stærkere Udtryk; Barmeyer levede i Sus og Dus baade i sin egen Stue og paa Arrestantkamrene; Rothenborg stødtes og truedes med Ørefigen; Arrestanterne arbejdede i Arresten for at faa Penge til deres Fylder, og de havde mere Frihed end de, der holdt dem arresterede; hans Tavle i Kirken gav ham nu næppe 2 Mk. mod 72 Rd. før!

Men Barmeyer tog ogsaa til Orde og vendte Sagen om, idet han beskyldte Rothenborg for at føre et forargeligt og for en Præst uanstændigt Levned, og i Okt. 1751 beordrede Magistraten Underfogden at optage et Tingsvidne for at faa de gensidige Beskyldninger undersøgte. Medens Sagen stod paa, vedblev Rothenborg med sine Skrivelser og indsendte i Slutningen af Nov. en ny Supplik til Kongen, men Magistraten bad om at maatte

vente med at besvare Præstens Klager, indtil Tingsvidnet var taget.

Hvor stærkt Rothenborg var optaget af Sagen, faar man at vide, da Brodermorderen *Anders Truelson* gennem Barmeyer i Nov. 1751 klagede over, at Præsten ikke vilde komme til ham, og naar han en enkelt Gang kom, talte han ikke om andet end, hvad der var passeret*).

Ved Tingsvidnet fremkom der artige Ting om Rothenborg, hvad der fremgaar af Magistratens Forestilling til Kongen af 10. April 1752. Efter at have vist det uberettigede i Præstens Klager over Fradraget i hans Løn paa Grund af Genopsættelsen af Skillerummet og Nathuset, som var aldeles uundværligt i Etagen, siges, at han umulig kan mene, at Nathuset vanhelliger Kirken, da han selv har haft en Natpote i Skriftestolen, der er langt nærmere ved Alteret end Nathuset. Fordi Bygom underhaanden havde overladt ham alle Nøglerne, var han ikke berettiget til nu at faa dem, tilmed da det er bevist, at han med Bygoms Kone har tilladt Arrestanterne at gaa ud i Byen, og da Gadedøren først lukkes Kl. 9 om Vinteren og 10 om Sommeren, en Tid, da enhver skikkelig Mand, endsige en Præst, bør være

*) Samme Brodermorder havde alt i Aug. beklaget sig over, at han ingen Præst havde, da Rothenborg var rejst paa Landet, og den Student, der vikarierede for ham, *Johan Christian Sigfred Sanøe*, ogsaa blev borte; han bad derfor om at maatte blive betjent af Wistendal (o: *Mads Jensen Hvistendahl*, Kapellan ved Frue Kirke). Magistraten henvendte sig da til Stiftsprovst Søren Bloch, om Kapellan *Preben Schiøtt* maatte betjene ham, men denne undslog sig, dels fordi Misdæderen aldrig havde været til Alters i Frue Kirke, dels fordi Schiøtt ikke vilde gribe ind i Rothenborgs Embede. Han var striks i denne Henseende. Da Læreren ved Vajsenhuset, Normanden Niels Magnusen Lym, havde besøgt Forbrydere i Arresthuset og beredt dem til Døden, indgav Rothenborg Klage over ham (se Exner, Efterretn. om det kgl. Vajsenhus, 1881 S. 42). Korrespondancen om Sagen findes i Vajsenhusets Arkiv.

hjemme. Jærnstænger i hans Vinduer maa der være, thi ellers kan Arrestanter bryde ud den Vej. Beskyldningen for Værtshushold var sand under Bygom, men da tav Præsten; Barmeyer er derimod en skikkelig Mand, om hvem der intet ondt kan siges, og Præstens Beskyldninger er kun løse Formodninger, som han fremsætter af Hævgerrighed; Rothenborg har selv drukket med Arrestanterne, naar de vilde give ham noget. At Barmeyer lukkede Kirken for fremmede, var naturligt, da det var ham, der havde Ansvaret, naar nogen undveg, og der kom megen Pøbel ind, især for at se Delinkventerne. Tingsvidnet har godtgjort Rothenborgs Drukkenskab og hans uanstændige og mistænkelige Forhold til Bygoms Kone, som langt ud paa Natten har opholdt sig paa hans Værelser, og baade paa Trappen og andre Steder har de kysset hinanden, puttet Maden i hinandens Mund og deslige; et Vidne har truffet Præsten og Konen tilsammen.

Efter denne Overhaling skulde man have troet, at Rothenborg havde faaet sin Afsked? Nej, tro ikke det! Eller at han i det mindste havde faaet en Mundkurv paa? Heller ikke. Han blev ved med sine Skriverier, og det ser ud, som om Regeringen har fæstet mere Lid til hans Beskyldninger mod Barmeyer end Magistraten. I Maj 1752 meddelte han efter kgl. Befaling, at Barmeyer havde slaaet ham og revet hans Slobrok itu, da han en Aften vilde besøge Arrestanterne for at tale med dem om Guds Ord, og da han vilde se til en syg Arrestant, blev han lukket inde, og Barmeyer havde »i største Drukkenskabs Vrede og Galenskab« overfuset ham og slukket Lyset. Samtidig beskyldte han Barmeyer og Kone for at gøre Allarm i Kirken, ja de sagde endog til en dødsdømt Delinkventinde, at han ikke forstod at berede hende til Døden, og at de nok skulde se at skaffe hende en anden Præst; han kunde desuden ikke

komme til at præparere hende, da hun var sat ned i det mørke Hul. Om Gram, med hvem han stadig laa i Krig*), fortalte han, at han af nogle gamle Brædder, der tilhørte Præsten (de ovennævnte Materialer), havde lavet en kunstig Gang, »ventelig for deri at drikke».

Det blev paalagt Barmeyer ikke at sige noget om Præsten til Delinkventinden, som blev lagt i Jærn, for at hun kunde flyttes.

Ved kgl. Befaling af 25. Aug. 1752 blev der nedsat en Kommission bestaaende af Generalprokurør *Bolle Willum Luxdorph* og Stiftsprovst *Søren Bloch*, der atter skulde undersøge de gensidige Klager, og Politimester *Torm* blev beordret som Aktor mod Rothenborg og Prokurator *Andreas Lowson* mod Barmeyer; men det førte ikke til noget, i alt Fald kan Magistraten saa sent som i Sept. 1753 melde, at der endnu intet var foretaget af Kommissionen.

Rothenborg vedblev med sine Klager til Kongen. I Nov. 1752 skrev han, at den arresterede Student *Sønicks* havde slaaet ham paa Øret, og da han havde bedt Magistraten, om denne samt Arresterterne *Gram* og *Bygom* (han var nu som nævnt selv Gældsarrestant) maatte blive indelukkede, for at han med Sikkerhed kunde forrette sit Embede, blev der svaret ham, at Barmeyer skulde være Garant for hans Liv og Helsen, hvorfor han nu maatte bede Kongen om, at der blev ansat Vægtere til at bevogte hans Dør og gelejde ham, naar han færdedes i Arresthuset. I Dec. kom han med en

*) I Sept. 1752 lod Gram Magistraten vide, at Præsten ikke vilde kommunikere ham, før der var lyst fra Prædikestolen, men det vilde give Anledning til stort Indløb, navnlig for at faa Delinkventerne at se, og det vilde betage ham Andagten, hvorfor han bad om, at Altergangen maatte blive en Søgnedag, eller at Kirken blev lukket for fremmede; men der blev svaret ham, at deri melerede Magistraten sig ikke.

ny Klage over, at Barmeyer havde overfaldet en Gældsarrestant, den møenske Apoteker *Egholm*, og at han havde henvendt sig til Biskoppen for at faa en ny Præst; »men Aarsagen til al den Ufred var, at Barmeyer havde Øl, Vin, Brændevin og Tobak at sælge til Arrestanter og besøgende, saa at der var en idelig Drikken og Sværmen; han trængte ikke til at holde Værtshus, da han havde over 250 Rdl. i aarlig Løn«. I en Klage til Magistraten kom Rothenborg ind paa sine Pengesager. Man havde forholdt ham de 63 Rd., »hvad man ikke uden at mishandle Folk plejer at gøre uden Lov og Døm«; før havde han faaet sin Løn maanedsviis; men da han engang bad om at faa forud for to Maaneder mod at sætte Gulddopperne i sin Præstekrave, to Daaser og nogle Medailler i Pant, havde Kæmneren sagt nej, og da han nu bad om at blive »avangeret« for en Maaned, blev ikke alene det ham nægtet, men han maatte heller ikke mere faa sin Løn maanedsviis. I en ny Klage til Kongen i Jan. 1753 fortalte han, at han var i den Grad plaget af Processer og private Stævninger mod Folk, som udsprede slemme Rygter om ham, at han ikke kunde passe sit Embede.

For at imødegaa de sidste Klager over Værtshushold havde Magistraten ladet udtage et nyt Tingsvidne, og i Forestilling af 24. Jan. 1753 til Kongen erklærede den, at Forhøret havde vist, at den hævnerrige og urolige Præssts Beskyldninger var ugrundede og kun løse Formodninger. Men Magistraten var nu led og ked af hele Sagen; da Underfoged Grøn bad sig fritaget for den paa Grund af sine mange andre Forretninger, lod Magistraten Sagen falde, og for at faa Ro gjorde den Barmeyer til Inspektør ved Renovationsvæsenet. Han vedblev dog at fungere i Arresthuset til 1. Maj¹⁴).

III.

Den nye Arrestforvarer blev *Jonas Løbeck*, hvis Bestalling udstedtes 2. April.

Men Ro blev der ikke, saalænge Rothenborg var der! Allerede nogle Maaneder efter var Krigen i fuld Gang. At han ikke selv kunde lukke sig ud og ind, satte ham navnlig i Bersærkergang. En Aften henved Midnat i Begyndelsen af Juli slog han Døren til Løbecks Stue ind med en Økse og vilde have gjort det samme med Gadedøren, hvis ikke Løbeck havde føjet ham og aabnet den, for at han kunde faa Bud sendt i Byen. Det hjalp. Magistraten gav ham virkelig efter dette nogle Nøgler til de paa Trappen værende Døre og til Gaarden. Men saa forlangte Løbeck, at faa Assistance af nogle Vægttere om Natten »for at kunne observere Præsten, thi deraf kunde flyde slemme Forhold med Arrestanterne«. Disse to Vægttere, der i alt Fald var der i 9 Nætter, gjorde Rothenborg aldeles rasende. Han klagede over, at Løbeck havde givet dem drukne, saa at de sammen med Karlen havde overfaldet ham og frataget ham en Økse, »som han havde at banke med paa Dørene« (han havde jo rigtignok banket lidt vel haardt, som vi har set), og havde nær slaadet ham ihjel, fordi han vilde se, hvem der sad i Løbecks Stue og drak.

Magistraten henvendte sig til Biskop Hersleb, efter at der var holdt Politiforhør, og bad, om den urolige Præst maatte blive tæmmet, og til Kongen, til hvem han atter havde sendt Supplikker (24. og 31. Juli); Rothenborg vakte »stadig ved sin Urolighed Forargelse baade i Arresthuset og in publico«; han kundø ikke forlange Nøgler til alle Kamrene, da han vel ikke kunde have Lov til at gaa ind til Arrestanterne og til Løbecks om Natten. osv.; de fleste af hans Beskyldninger var »løgnagtige Æreskænderier«¹⁵).

Forholdet til Apoteker *Egholm* fremkaldte ny Strid. Han og Præsten havde i lang Tid været saa fine Venner, at han med Magistratens Tilladelse formedelst Svag-
 hed havde boet i et af Præstens Værelser, hvorfor han havde givet 2 Mk. ugentlig, skønt *Løbeck* fik Varetægts-
 penge for ham. Men nu havde *Rothenborg* begyndt at vise Malice mod ham som mod de øvrige Arrestanter, han fordrede desuden ubillige Penge af ham og chika-
 nerede dem, der kom og besøgte ham, ja undertiden havde han ikke villet lukke dem ud, saa de havde
 maattet tilbringe Natten derinde. *Egholm* fik derfor igen sit eget Kammer til den største Ærgrelse for *Ro-
 thenborg*. I Supplik til Kongen i Okt. 1753 beskyldte han *Løbeck* for at have brudt ind i hans Lejlighed, da
Egholm skulde flytte, og fortalte, at *Egholm* i de sidste 6-8 Uger havde købt omtrent 100 (!) Par Ænder og
 Kyllinger, hvormed han havde gjort Foræringer til *Lø-
 beck*, som derfor først havde givet ham et Kammer, hvor der før havde ligget 2-3 Arrestanter, og siden et
 andet, hvor han nu trakteredede med Østers, Vin og andre Delikatesser; ja *Løbeck* havde endog givet ham Lov til at
 lægge Brædegulv, medens andre syge Arrestanter maatte ligge i Træk i Gangen og 3-4 pakkedes sammen i et
 andet Kammer. *Løbeck* pralede af, at Magistraten holdt med ham, og trodsede Præsten ved at sælge Øl og
 Brændevin til alle — han tog 3 Sk. for Potten *) — og forbød Arrestanterne at faa Bud i Byen, for at de skulde
 købe hos ham; han forbød Arrestanterne at søge Kirken

*) Samme Beskyldning blev i Marts 1754 gentaget af *Rothen-
 borgs* Tjenestepige, som tillige angav, at Arrestanten *Hans Lund*, der
 sad paa Vand og Brød, var indlogeret paa det bedste Kammer hos
 Gram, hvor han kunde faa baade Spise og Drikke. Klagen var støttet
 af flere Arrestanter og af Præsten, der øjensynlig havde inspireret sin
 Pige. Sagen blev givet Underfogden til Undersøgelse, men noget efter
 blev der resolveret, at der ikke kunde reflekteres paa Pigens An-
 givelse, hun maatte selv bevise, hvad hun sagde.

under Paaskud af, at de skulde holdes indelukkede, men lod dem samtidig gaa paa Nathuset ved Kirken; selv havde Løbeck kun været een Gang i Kirken i 6 Uger.

Da Magistraten i Anledning af Præstens Klager over Forsømmelsen ved Kirkegangen paalagde Løbeck at give den en Fortegnelse over dem, som modvilligt udeblev, og bad Rothenborg om at møde for at faa Meddelelse om dette, svarede Rothenborg, at man kunde lade ham skriftlig vide, hvis man havde noget at erindre. Magistratens Svar paa denne Uforskammethed var Vedtegningen i Protokollen: »Thi beror det derved«.

Man kan vel roligt gaa ud fra, at Rothenborg smurte tykt paa i sine Klager over *Løbeck*; men det er lige saa sikkert, at denne saa lidt som sine Forgængere har været en ideal Arrestforvarer. Dertil er der for mange Klager fra anden Side; saaledes meldte Gældsarrestanten *Lorentz Bremer* i Juli 1753, at Løbeck havde slaaet ham og ikke vilde tillade, at Karlen hentede Øl og Brændevin til ham, fordi Løbeck vilde have, at han skulde købe det hos ham, og Løbeck tog mere for det, end man kunde købe det for i Byen; det er kun et af mange lignende Klagemaal. Men paa den anden Side maa man indrømme, at det ikke var nogen let Post, og at der skulde en haard Haand til for at holde Styret, og Løbeck har ofte i sin lange Tjenestetid ønsket sig bort derfra *). Især var det drøjt, naar en Delinkvents

*) I Okt. 1757 søgte han Overgraverembedet ved Helligaands Kirke, da Hans Lind var død. I Juli 1761 bad han Magistraten om en anden Plads i Stedet for dette »fortrædelige Levebrød«. Desuden var han altid i Pengeforlegenhed, dels vel fordi han foruden Kone og Barn havde sin gamle Fader hos sig (han døde 1759, 81 Aar gl.), dels fordi han ligesom sine Forgængere maatte staa i Forskud. I Juli 1755 klagede han over, at han havde tilgode for et helt Fjerdingaar; i Jan. 1756 bad han forgæves om at faa 100 Rd. i Forstræk-

Henrettelse stod for Døren, saa var der et ustandseligt Rend til Kirken for at faa Forbryderen at se, og ofte maatte Løbeck bede om Assistance af Vægtere, navnlig om Søndagen og Mandagen før Eksekutionen, der gerne fandt Sted om Tirsdagen; navnlig var det galt om Mandagen, thi da skulde Misdædere »med Alterens Sakramente sidst betjenes, da der sker offentlig Tale for Alteret og Synderen under sin Tros Bekendelse efter Rituallet publice absolveres«. I Febr. 1756 bad han om to Vægtere til at holde Vagt ved Dørene, »da han tror, at mange af Nysgerrighed vil komme for at se den Kvinde, som har myrdet et Barn i Børnehuset«; han fik Vægteren ved Springvandet paa Gammeltovej til Hjælp. En Maaned efter meldte han, at der var 22 Malefikanter i Arresthuset, hvoraf de 7 i Kælderen, hvor de ikke havde noget at ligge paa (der blev da anskaffet Brikke og Straa), og da han frygtede for Opløb, naar de Morgen og Aften førtes til Bøn, fik han to Vægtere til Hjælp. Men kort efter lod Vægterinspektøren Magistraten vide, at Vægterne ikke kunde udholde Vagten, og saa fik Løbeck 10 Rd. aarligt Tillæg for selv at besørge den. I Juni 1756 bad han atter om to Vægtere til Hjælp ved en Henrettelse eller 30 Rd., men fik Afslag. I Efteraaret samme Aar klagede han over, at Delinkventerne truede ham og Karlen og endog havde lagt Haand paa ham, hvorfor han fik Lov til at lægge dem i Jærn, samtidig med at der sendtes ham en Vægter.

Delinkventernes Præparation til Døden og deres Udførelse til Retterstedet var Rothenborg som oftest en Kilde til Ærgrelse*), fordi han, som han ofte beklagede

ning for Delinkventernes Underhold. Undertiden blev der tilstaaet ham mindre Laan, men da han i 1758 bad om at laane 400 Rd. for at komme helt ud af sin Gæld, fik han Afslag.

*) Der kunde jo ogsaa være Tilfælde, hvor det snarere maatte betragtes som en Ære. I Aug. 1755 bad *Maren Christoffersdatter Svane*,

sig over, maatte gøre det uden en Skillings Betaling, skønt Magistraten foreholdt ham, at det netop var det Arbejde, han særlig lønnedes for. Men Rothenborg tog sig heller ikke dette Arbejde let, naar det endelig skulde være. Efter en Eksekution 17. Aug. 1756, da *Karen Corneliidatter* blev hængt, besværede han sig til Kongen over den »publike Prostitution«, der var overgaaet ham af Byfogden, Justitsraad Fiskers »liden og yngste« Søn *Lorentz Fisker*, der havde overtaget sin Faders partes paa Retterstedet, idet Vægterne paa hans Ordre havde nægtet de syv Studenter, Rothenborg havde med sig for at assistere ved Sangen, Adgang til Retterstedet, ligesom den unge Fisker havde nægtet ham at lade Byfogedbetjentene eller Vægterne hjælpe med ved Sangen, saa at han maatte synge ganske alene og »var maalløs i tre Dage derefter og ikke kunde tale et eneste Ord, det Folk tydeligt kunde forstaa«. Han bad derfor, om han for Fremtiden maatte medtage 6-7 Studenter til Hjælp ved Eksekutioner *).

som havde ombragt et Barn i Lyngby, men var bleven arresteret i Kbhvn., om hun maatte blive i Arresthuset og ikke forflyttes til Amtet, og at Sagen maatte blive ført for Bytinget, saa at hun kunde blive præpareret og ført til Retterstedet af Pastor Rothenborg.

*) Rothenborgs Klage til Kongen (31. Aug.) er meget lang og skrevet i hans sædvanlige svulstige Stil; den er underskrevet af alle syv Studenter, hvoraf den ene dog var sluppet op paa Skafottet, og findes sammen med den unge Fiskers Redegørelse (af 15. Sept.) i Kopibogen 22. Sept., da Magistraten indsendte sin Erklæring til Kongen. Det hævdes deri, at da Eksekutionen efter kgl. Forordning af 7. Febr. 1749 (se ogsaa kgl. Reskr. af 12. Febr. 1751, Fogtmanns Reskriptsaml.) skal foregaa uden al Ceremoni, er det urigtigt, at Delinkventen modtages af en Skare Studenter paa Skafottet, hvor der desuden er ringe Plads; det er bedre, at han modtages alene af Præsten eller i det højeste af 2-3 Studenter; paa Skafottet behøves ingen lang Tale eller Sang, naar Præsten har forrettet sit Embede forsvarligt i Arresthuset. — Ved Forordning af 22. April 1768 blev det bestemt, at ingen Præst skal følge med, naar Misdæderen føres fra

Men var det vanskeligt med de egentlige Forbrydere, vakte dog Gældsarrestanterne den største Ulejlighed, navnlig fordi de næsten kunde gøre og lade, som de vilde, og løbe om mellem de andre Arrestanter. I Febr. 1754 klagede Rothenborg over, at de i Kirken blandede sig mellem Malefikanterne, hvorfor han forlangte, at de ligesom disse fik en bestemt Stol, men først ved at gentage Klagen i Slutningen af Aaret fik han det sat igennem*). Om Arrestanternes Forhold i Kirken er der stadig Strid. I Jan. 1758 klagede Rothenborg over en Gældsarrestant *Corfitz*, der holdt Sladder i Kirken og stadig løb ud og ind; en Søndag havde han under Prædikenen forladt Kirken og udenfor overfaldet en anden, saa at der blev Oprør i Kirken. En Arrestant blev i den Anledning afkortet i sit Underhold, og *Corfitz* idømtes tre Dages Vand og Brød. Men da han nogle Dage efter kunde fremlægge Attester for sin Uskyldighed, blev Straffen eftergivet ham. Paa den anden Side beskyldte Gældsarrestanterne Præsten for, at han aftvang dem Penge. I Sept. 1759 kom det til en formelig Rets-sag mellem Rothenborg og Arrestanter og Arrestforvarer; den første anklagede dem for, at de beegnede ham uanstændigt, slog ham og forsømte Kirkegangen, de andre ham for ikke at holde Bøn og lade drukne Studenter prædike for sig. Der blev optaget Politiforhør

Fængslet til Retterstedet, ej heller holdes Bøn og Sang undervejs, men Præsten i Fængslet gøre sit bedste ved Guds Naade at berede Synderen til Døden, og naar han bortføres, begiver sig til Retterstedet og oppebier Synderens Ankomst og der uden at holde nogen offentlig Tale alene søger at holde Synderen i muligst Andagt og Stilhed, indtil han er død.

*) I Maj 1757 ansøgte Rothenborg Magistraten, om hans Fader (se Noten S. 42) og en anden god Ven af ham maatte benytte den Stol, der var indrettet til Arrestanter, som ikke maa tale med andre, paa den Betingelse, at han leverede Nøglen tilbage til Løbeck, saa snart der kom saadanne Arrestanter ind. Han fik Tilladelsen¹⁶⁾.

»for at faa den rette Sandhed frem i de gensidige Beskyldninger«, og Sagen trak ud i et Aar, men løb ud i Sandet som saa mange andre Sager¹⁷⁾.

Om Værtshusholdet vedblev Præsten — og hans Tjenestepige — at klage. Rigtignok søgte Løbeck i Jan. 1755 om Frihed for at betale Lygte-, Sprøjte- og Renovationsskat af Arresthuset ligesom Vægterpenge, »allerhelst da han ingen Løn fik og ikke som sin Formand maatte holde Værtshus«. Men herved kan vel kun menes, at han ikke maatte skænke for fremmede, thi at han stadig havde Lov til at sælge Øl og Brændevin til Arrestanterne, er der ingen Tvivl om. I Sommeren 1755 fik han Paabud om ikke mere at sælge det stærke 3 Dls. Øl, og da han spurgte om, hvad han da maatte sælge, blev der svaret, at han kun maatte føre 8 Mks. Øl til 1^{1/2} Sk. Potten. Men det var Arrestanterne meget utilfreds med, og i Nov. s. Aar indgav de Klage; saadant simpelt Øl kunde de virkelig ikke leve ved, sagde de og bad, om der maatte blive indført 14 Mks. Øl. Magistraten stod imidlertid fast dengang. En anden Sag er det rigtignok, om Løbeck respekterede sin Øvrighed. I Juli 1756 klagede nemlig Arrestanten *Jacob Jørgensen* over, at Løbeck behandlede ham slet, fordi han ikke vilde købe hans dyre Øl — 3 Sk. for 3 Pægle —, men sendte Bud i Byen efter, hvad han behøvede; ja da han vilde have sin Kone til at gaa paa Apoteket efter Medikamenter, havde han slaaet ham. Men Jacob er maaske ikke til at stole paa; han var i alt Fald en meget urolig Herre, som Løbeck flere Gange maatte diktere Stuearrest.

Gram var stadig Matadoren blandt Gældsarrestanterne. Han var altid i Kridthuset hos Løbeck og blev i høj Grad begunstiget og betroet. Han fik Kakkellovn i sit Kammer (det skete ikke saa sjældent, at Gældsarrestanterne fik Lov til paa egen Bekostning at stille

Kakkelovn op, men om Gram har betalt sin, kan ikke ses), og han havde Inspektionen over de andre Arrestanter, ja han havde endog Arresthusets Nøgler i sit Værge, som ovennævnte Jacob Jørgensen gjorde Magistraten opmærksom paa. Og Gram kunde holde streng Justits, naar det skulde være. Da Gældsarrestanten *Peder Møller* temmelig ofte fik Besøg af en Enke, som kom ind under Paaskud af at bringe ham Mad, gik Gram i Aug. 1756 en Dag ind til Møller, befalede Kvindemennesket at forføje sig bort, stødte hende ned af Trappen og førte hende ved Armen ud af Gadedøren. Heller ikke Rothenborg kunde lide denne Enke. Møller klagede over, at han forbød hende at komme ind til ham, han vilde lukke ham inde paa hans Kammer og truede med at sætte ham i Delinkventstolen; men Møller vidste nok, hvorfor Rothenborg var saaledes, det var, fordi Møller, som havde været forlovet med Enken, ikke vilde gifte sig med hende, da Rothenborg vilde have 10 Rd. for Vielsen forud, og det vilde Enken ikke betale.

Men om ogsaa Gram havde det godt, syntes han dog, at den ubeskaarne Frihed var bedre. Han gjorde hyppige Forsøg paa at slippe ud, skrev Forestillinger — i Slutningen af 1756 skrev han til Magistraten, at han nu havde været der i 14 Aar, og det »stred dog vistnok mod Loven at holde en Mand saa længe indespærret« —, førte Proces mod sin Hovedkreditor, Justitsraad Klarup, og lige meget hjalp det. Men alting faar jo en Ende, og i 1760 slap han endelig ud. Men det var nok ikke en Millionær, der overgik ham som Mr. Dorrit, thi i Juli s. Aar blev han stævnet for 33 Rd.

En egen Klasse af Arrestanter, der ogsaa voldte en Del Bryderi, var de sindssyge, som fandt midlertidigt Ophold der. Som vi har set, var der fra tidligere Tid bestemt to Kamre for dem, men i Virkeligheden var de blandede med de andre Arrestanter. I 1754 blev der

imidlertid efter Indstilling af Politimester Torm,¹⁸⁾ som bad, »om der maatte indrettes et Arrestkammer for skikkelige Folk«, »da der ofte om Natten paa Gaderne findes Folk, der er fra Forstanden, er svage eller drukne«, istandgjort nogle Kamre i 3. Etage til dette Brug, vistnok i Præstens tidligere Lejlighed, idet han fik Værelser ovenover *). I Febr. 1755 bad Løbeck, om han maatte faa noget fast aarligt for at passe denne Slags Arrestanter, men der blev svaret ham, at han kunde komme med sin Fordring, naar der var nogle, som ikke kunde betale **). I Febr. 1757 klagede Arrestanterne over, at de hverken Nat eller Dag havde Ro for den afsindige Studiosus Løgstrup; først nogle Uger efter blev han flyttet.

Arrestanters Undvigelse fandt hyppigt Sted. I Sommeren 1758 forsvandt to Gældsarrestanter, *Claus Strøm* og *Niels Hansen* — den ene var arresteret »for en anselig Summa« —, og Løbeck blev straks arresteret i Arresthuset ***) og blev sat under Tiltale for Efterladenhed, da han havde overgivet Nøglerne til sin Tjeneste-

*) Rothenborg havde allerede i Sept. 1753 forgæves bedt om at maatte flytte derop for Røgs Skyld; da i 1754 Kamrene for de sindssyge skulde indrettes, bad han atter om det, saa kunde jo hans gamle Værelser laves om til Arrestkamre, og i Nov. takker han Magistraten for den »Grace«, at den har forandret hans Værelse.

**) En sindssygs midlertidige Ophold kunde trække længe ud. I Slutningen af Juli 1755 fik den sindssyge Student *B. M. Witte* Ophold der paa Prokansleren Pontoppidans Anmodning, mod at han var ansvarlig for hans Underholdning og Varetægtspenge, henholdsvis 30 og 24 Sk. ugtl.; i Begyndelsen af Okt. gik Rektor og Professorer i Kautio for Betalingen; 29 Okt. klagede Wittes Broder over, at Løbeck vilde have 10 Rd. 3 Mk. for de 14 Uger, han havde været der, og bad, om han ikke maatte slippe med 5 Rd.

***) Løbeck bad forgæves om at maatte sidde arresteret i Delinkventstuen, og om at maatte beholde det halve af Arrestpengene til Underhold for sin Familie.

pige, som havde lagt dem paa et for de to Herrer bekvemt Sted. Han vilde utvivlsomt være bleven dømt fra Tjenesten, som Magistraten selv siger¹⁹⁾, hvis den ikke havde bedt Kongen om at lade Naade gaa for Ret for hans svagelige Kones, Barns og »ældgamle« Faders Skyld. Ved kgl. Befaling af 6. Okt. blev da Sagen hævet, mod at han foruden den alt udstaaede Arrest kom i Arrest i to Maaneder, hvoraf de 14 Dage paa Vand og Brød. Endnu bedre slap han fra det næste Gang, da den ovennævnte *Peder Møller* i Begyndelsen af Jan. 1759 stak af ved at fire sig ud af Loftslugen med et Tov, den almindelig benyttede Vej, som det lader til. Løbeck blev atter sat under Tiltale, men dengang kunde han læsse Skylden over paa Præsten, der havde ladet Møller komme op paa Loftet. Løbeck fik blot Tilhold om ikke mere at udlevere Loftsnøglen og at holde Arrestanterne indelukkede, fra Sol gaar ned. Han bad i et Indlæg i Sept. 1759, om han maatte lukke Kirken for fremmede, da han ellers ikke kunde svare for Arrestanterne, og spurgte, om han var forpligtet til at holde Gadedøren aaben til Kl. 11—12 Aften for Præsten og de to Studenter, der boede hos ham. Man faar heller ikke Indtryk af, at den gode Øvrighed gjorde, hvad den kunde for at støtte ham, naar han for at faa en ny Laas paa Gadedøren »til større Sikkerhed« maatte gøre opmærksom paa, at den ikke havde været eftersat i 11 Aar.

Efter at Kampen mellem Præsten og Løbeck og Arrestanterne i nogen Tid syntes at være stilnet af, blussede den atter op i Efteraaret 1761. Rothenborg klagede over, at Arrestanterne udeblev fra Kirke, og navnlig Gældsarrestanterne *Wittrok* og Styrmand *Adam Smit*, der havde forsvoret nogensinde at komme der; i Kirketiden sad de og spillede Kort i Løbecks Stue, og han holdt med dem og sagde, at han ikke kendte den nye Ordre (denne har jeg ikke kunnet finde), at de modvillige Ar-

restanter skulde paa Vand og Brød. Løbeck var et skarnagtigt Menneske, der viste ham sin Podex og bad ham om at spejle sig i den; han stjal af hans Brænde og huggede Arresthusets Sengesteder, Borde og Bænke til Brændsel; Arrestanterne havde sat et Skandskrift i Gang imod ham osv., og han saa i det hele saa sort paa Tingene, at han talte om at ville opgive Embedet for at sikre Ære og Liv. Fra den anden Side var der ogsaa Klager; f. Eks. beskyldte Arrestanten Garver *Hagedorn* ham for at have taget hans Skospænder, skønt han havde givet ham de 10 M., for hvilke han havde pantsat dem hos ham. I Jan. 1762 blev der sendt to Raadstuebetjente for at undersøge Forholdene, og i Marts blandede Biskop Harboe sig i Sagen og bad om, at der maatte blive raadet Bod paa Uordenen, navnlig med Hensyn til Kirkegangen.

Men lige galt blev det. I Juli 1762 sendte Rothenborg en Søndag sin Tjenestepige ned at lukke Kirken, da der kun var et Par Arrestanter og to Folk at prædike for, og saa gik han ud og kom først hjem Kl. 1 om Natten som sædvanlig, som Løbeck sagde i sin Klage. Sagen blev indberettet til Biskoppen, og efter Opfordring indsendte Rothenborg en Redegørelse²⁰).

Det er et langt, svulstigt, med Skriftsteder, Salmervers og Spydigheder spækket Aktstykke, hvori alle Kraftudtrykkene er prentede med Fraktur, fuldstændig i Barokstil, og noget af det groveste, der er flydt fra hans Blækhuis. Løbecks Rapport er løgnagtig fra Ende til anden, hedder det, dikteret af Malice og Skarnagtighed. Der var ikke, som Løbeck sagde, kun 3-4 Arrestanter, der hørte til den lutherske Religion og forstod Dansk, men 11, som nok vilde være komne, »hvis Degnen havde sunget saa lifligt, at Stolene i Kirken kunde komme til at danse«. Det var Løgn, at Præsten gik ud og ikke kom hjem før end om Natten, han var tilbage

Kl. 3 (men han fortæller rigtignok ikke, at han gik ud igen og saa først kom hjem Kl. 1). Har der været Folk fra Byen, har de siddet i Løbecks »Drikke-, Kippe- og Brændevinsstue«, og Folk kaldte derfor Kirken for »Brændevinskirken«. Der var en idel Elendighed hos Løbecks, saa at de ofte ikke havde til Brødet, men undertiden kunde han leve herligt nok, saa at han var at ligne med en »Don ra nu do de Colibrado«, en Blanding af Armod og Hoffærdighed.

Aktstykket var ledsaget af Attester fra Arrestanter, ogsaa kvindelige, hvori der blandt andet fortælles, at der ud paa Natten kan høres, at der spilles med Brædtspil og Terninger, og en Attest fra Degnen *Lars Pedersen Brøcker*, som beretter, at han ofte under Gudstjenesten har set Arrestanter spadsere i Gaarden med deres lange Tobakspiber eller sidde dernede i Lysthuset og rasonnere indbyrdes og drikke, men om det var The, Kaffe, Øl, Brændevin eller Vin, vidste han ikke.

Sagen endte som sædvanlig med Ingenting. I Magistratens allerunderdanigste Forestilling²¹⁾ hedder det, at Løbeck havde faaet det strengeste Forbud mod alt Værtshushold og Paalæg om at holde Arrestanterne til Kirken, men der blev aldrig Fred, saalænge Rothenborg var der, og det vilde derfor være godt, om Arresthuset blev befriet for ham.

Den mest graverende Historie i disse Aar var vel den med Gældsarrestanten *Johan Jakob Sommer*, som Rothenborg i Juni 1761 beskyldte for at have besvangret en Delinkventinde, *Abelone Grefkesdatter*. Præsten holdt ham indelukket, saa at Løbeck ikke kunde faa ham under Forvaring. Byfogden, Justitsraad Peder Fjelderup Lassen, indberettede, at Fruentimmeret var blevet undersøgt af 3 Jordemødre, som havde erklæret, at hun ikke var frugtsommelig, men Præsten havde forlangt en ny Synsforretning og vedlagt Attest fra nogle Arrestanter,

som havde set de to sammen. Magistraten beordrede Byfogden til gennem det medicinske Fakultet at faa udnævnt nogle andre Jordemødre til at syne hende, og Sommer blev sat under Bevogtning i Raadhusvagten.

Men blandt Gældsarrestanterne var der ogsaa andre, især den nævnte *Adam Smit* og en svensk Købmand *Johan Jochum Ditlef*, som gjorde sig Bestræbelser for at vække Opmærksomhed. I April 1761 klagede Ditlef over, at Løbeck var kommen drukken ind til ham om Aftenen, da han laa i Sengen, havde trakteret ham med Ørenfigen og slaaet ham med en Krabask. Magistraten lod Sagen bero, saa Ditlef har vistnok haft Uretten paa sin Side. Nogle Maaneder efter var der et regulært Slagsmaal mellem flere Arrestanter og Løbecks Karl, der slog Bager *Jens Mikkelsen* i Ansigtet med Nøgleknippet, fordi han vilde forhindre ham fra at komme ind til Ditlef og slukke hans Lys, der mod Reglementet brændte til Kl. 11 Aften. Da Ditlef i Jan. 1763 blev »mordisk« overfalden af Smit (Løbeck mente dog, at det blot var et almindeligt Slagsmaal), forlangte han Satisfaktion, hvis han ikke skulde nødes at henvende sig til den svenske Minister eller Kongen. Da Smit i Febr. 1764 med nogle andre Arrestanter havde gjort Allarm ved Nathuset under Gudstjenesten og ikke vilde møde for Magistraten for at svare til Anklagen, maatte Raadhusets Vagtmester hente ham. I Aug. 1764 havde en Gældsarrestant *Søren Røjen*, »der er arresteret paa Begæring af sine Venner«, sendt Bud efter en Kaptajn i Artilleriet for at lade sig hverve, og at det ikke hørte til Sjældenhederne, ses af Magistratens Svar til Løbeck, at den tit nok havde sagt ham, at saadant noget ikke maatte finde Sted*).

*) O. Nielsen (VI S. 40) anfører flere Eksempler paa Officerernes Hensynsløshed, naar det kom an paa at hverve; men intet er dog

IV.

Imidlertid nærmede *Rothenborgs* Time sig.

Som vi har set, vilde Magistraten hellere end gerne af med ham. Men det var ikke saa let en Sag — hvis da ikke Regeringen vilde afskedige ham paa de Fadæser, han allerede havde lavet —, thi med det Ry, han havde skaffet sig i Arresthuset, kunde han ikke vente at blive befordret til et andet Embede. Det lyder utroligt, at han skal have ansøgt om to hundrede og syv og halvfjerdsindstyve Præstekald; men da han selv siger det*), skulde han vel staa til Troende. Eller skulde hans Hang til at overdrive ogsaa være løbet af med ham her? Da han i 1763 søgte Kongen om et bedre Embede eller Afsked med hele sin Løn som Pension, svarede Magistraten²²⁾, at baade den og Biskoppen gerne saa, at han kom bort, men give ham hele Lønnen i Pension kan Staden ikke, naar den skal lønne en ny Præst, og den spurgte derfor Kongen, hvor meget han skulde have, og hvorfra Pengene skulde komme. Herpaa kom der, saavidt jeg ved, intet Svar. I Juli 1764 fik han et bestemt Afslag paa Anmodning om Magistra-

saa slemt som følgende, som jeg ikke kan lade være at meddele her, skønt det ikke vedrører Arresthuset. Hr. *Grimeton* foredrager, at da han om Aftenen 21. Jan. 1765 var gaaet i Seng og var faldet i Søvn, kom Pigen ind og sagde, at Stuen var fuld af Soldater; da han kom ud og saa, at det var Underofficerer af Artillerikorpsset, og bad dem at gaa, svarede de, at de vilde have den Skrædersvend, som var i Stuen, med for at blive Soldat, og da Svenden ikke engang skal have talt med dem, og han spurgte, om det saadan var Skik at tage Folk med Magt, svarede en, at de havde Ordre, at hvis de fandt nogen, som var bekvem til Soldat, skulde de tage ham, hvorefter de tog Skrædersvenden med, som derefter af Vægteren skal være bragt paa Raadstuen²³⁾.

*) I Dedikationen til Kongen med en Prædiken, som han havde holdt Bededag 25. Maj 1766 (se »Nord og Syd«, illustr. Maanedsskrift, 1899 S. 411).

tens Anbefaling til et andet Kald, og da han i Marts 1765 kom med den samme Anmodning med Tilføjelse, at han gerne vilde gifte sig, hvad han ikke kunde med sin ringe Løn, og med Bøn om, at man ikke vilde regne ham det til Skade, om han i Overilelse havde forset sig (hentyder til den nedenfor omtalte Historie i Maj 1764), fik han det samme Svar. Men gifte sig vilde han, og da han saa søgte Kongen om Tilladelse til at indgaa Ægteskab, hvad der ikke før havde været Arresthuspræsten tilladt, svarede Magistraten, at for den maatte han gerne gøre det, naar han blot ikke forlangte Forandringer i sine Værelser og mere i Løn. Paa disse Betingelser fik han saa Tilladelsen²⁴). Han benyttede den imidlertid ikke. Men han blev jo ogsaa snart brødløs, som vi skal se, og den udvalgte, som jeg ikke har kunnet efterspore, har vel saa betænkt sig.

At Rothenborg har været en Kværlant af første Skuffe, er der ingen Tvivl om. Men at Spiritus ogsaa har spillet med ind, naar han havde sine Paroksysmer, er ligesaa sikkert. Thi hvor meget han end ivrede mod Værtshusholdet og Drikkeriet, var han selv ingen Hader af Bacchus, som vi har set. Der er mange Tilfælde, hvor kun Paavirkning af Spiritus kan forklare hans Optræden*), og det var den, der bevirkede hans Fald. Men før jeg fortæller om dette, maa jeg omtale en Begivenhed, der bragte ham paa yderligere svage Fødder.

*) I Jan. 1762 vilde han forlede den ovennævnte Wittrok til under Bønnen at tage en af sine gamle Parykker paa, som han lod sin gamle Tjenestepige hente ned i Kirken, og Wittrok bad derfor, om han fremtidig maatte faa Lov til at holde sin Andagt paa sit eget Kammer, for at »undgaa Præstens Prostitution, som han ofte viser mod ham og andre Gældsarrestanter, endog paa de Tider og i Kirken, naar Andagt skal holdes«. Mærkeligt nok svarede Magistraten, at den ej melerede sig heri.

I Maj 1764 havde han lukket en Delinkventinde *Karen Jensdatter**) ind i sit Brændekammer, hvor han lod hende sidde i to Døgn, og havde slaaet og mishandlet hende; for at faa hende ud maatte Løbeck bede Byfogden om Assistance, og de Betjente, han fik til Hjælp, maatte bryde Døren op med Magt. At Rothenborg ikke helt havde lagt Fingrene imellem, ser man af, at Barber *Anton Georg Muxoll*, der var ansat ved Arresthuset som Sygehjælper**), kort efter indsendte Regning paa »Medikamenter til *Karen Jensdatter*, som af Rothenborg var bleven slaaet«. Som Grund til sin Optræden gav Præsten, at *Karen* ikke »uden sjælden« kom i Kirken, og naar hun kom der, »laa og grinede«, og at Løbeck og Hustru ved alle Lejligheder drillede ham ved at lade hans Barbér staa ude paa Gaden og banke paa forgæves, ved at begegne den hos ham logerende Student Busck ilde osv., og han vilde i det hele slet ikke have lukket *Karen* ind, hvis Løbeck havde opført sig, som han burde, »da *Karen* stedse var bleven af Kirken for at oppasse Løbeck«. Der blev afholdt Politiforhør, og i Juli bad Rothenborg, »om der maatte

*) En *Karen Jensdatter* blev i Aug. 1764 dømt til at miste sin Hud i Fængslet. En *Karen Jensdatter*, der var sigtet for Tyveri, løslødes af Arresten i Maj 1766.

**) Ifl. O. Nielsen (VI S. 318) anbefalede Magistraten i 1721, at der ansattes en Kirurg ved Arresthuset. Det blev ikke til noget dengang, thi i den oftere omtalte Instruks af 1722 staar, at der i Sygdomstilfælde skal sendes Bud efter den Doktor eller Barber, som den syge ønsker, og saaledes vedblev det, saavidt jeg kan se, lige til 1762 (13. Juli 1761 meldte Rothenborg, at han under Delinkventinden *Johanne Grefkes* Sygdom havde tilkaldt Barber *F. C. Schreiber*, og bad, om han vedblivende maatte sende Bud efter ham for at hjælpe hende), da *Anton Georg Muxoll* i Febr. blev ansat som fast Kirurg med en Løn af 50 Rd. aarlig for at »betjene og opvarte samt aarelade og forsyne med Medikamenter« de syge. Da Akkorden fornyedes Nov. 1763, bestemtes, at han ogsaa skulde tilse de syge i Raadhusarresten. Efter hans Død Okt. 1766 beholdt Enken Bestillingen.

blive slettet Streg over hans i Overilelse begangne Forseelse.« Det er der vel blevet, men gemt var ikke glemt.

Imidlertid stoppede det ikke Munden paa ham. Hans Kævl og Trakasserier blev ved. Endnu i Marts 1766 indgav han Klage over, at Løbeck havde udskældt ham for Æsel, Slyngel, Kanaille, Køter og Kæltring, havde grebet ham for Brystet, slaat ham og forfulgt ham op ad Trappen, havde ladet to Vægttere komme ind i Arresthuset under Paaskud af, at der var kastet Urin ud af Vinduerne, samt at han havde forholdt ham Delinkventstuen, naar han skulde bruge den, og udlejet den til en Gældsarrestant for 1 Rd. om Ugen. Det sidste Punkt paadrog Løbeck nogle Maaneder senere en alvorlig Irettesættelse, da Delinkventstuen, som der blev sagt, kun var for Delinkventer, der beredtes til Døden*). Men

*) Det er nu ikke ganske rigtigt, for denne Delinkventstue blev i Virkeligheden brugt til mange Ting, blandt andet til Obduktionsstue. Da Stadsfysikus Wandeler i 1771 tilskrev Magistraten, at det var aldeles nødvendigt, at der indrettedes et bekvemt Sted til Obduktion med Bord og Skrivebord, svarede Magistraten, at dertil er brugt og bruges endnu Delinkventstuen, og i 1764 bad Universitetsrektor Møllmann, om Liget af Studiosus Thor Lassen, der var fundet i Kanalen bagved Komediehuset, maatte blive bragt til Arresthuset for at obduceres. Yderligere staar der i Arrestforvarerens Instruks af 1. Maj 1771 (se S. 42), at Delinkventstuen »nu er indrettet til og herefter alene skal bruges til at indlægge de døde Mennesker, der findes i Kanalerne eller paa Gaderne, eller som er dræbte«, medens de Delinkventer, der beredes til Døden, skal Arrestforvareren opbringe paa Præstens Værelser, saa ofte det forlanges. Men Aaret efter blev dette forandret, idet flere Arrestanter klagede over den ulidelige Stank af de mange indbragte Kadavere, som let kunde inficere hele Huset, ja en Arrestant havde endog »ilde tilredt sig ved i Afmagt at falde ned af Trappen«; Klagen var paategnet af Arresthusets daværende Præst Monrad; der blev saa indrettet Obduktionsstue i Avlsgaarden i Kattesundet²⁵⁾. — I denne Forbindelse kan der ogsaa fortælles lidt om Druknehuset ved Langebro. I 1743 blev der paa Forslag af Politimester Torm opført ved Vragerbreen, et Stykke af Bolværket ved Gammelstrand, ved den ene Ende

nogle Dage efter denne Klages Indgivelse kunde Løbeck komme med en, der sagde Sparto til Præstens.

Tirsdagen den 18. Marts 1766, da der var paabudt Sørgegudstjeneste i alle Landets Kirker i Anledning af Frederik V.s Ligfærd, var Arrestanterne med Løbeck og nogle Folk fra Byen forsamlede i Kirken. Da Præsten endnu ikke var kommen, holdt Degnen *Qvistgaard* Indledningsbønnen, hvorpaa man sang to Salmer. Da Præsten stadig lod vente paa sig, tog man atter fat paa Salmesangen, og først da man var i Færd med den fjerde Salme, kom Rothenborg ganske drukken, som Løbeck siger. Han vaklede op ad Kirkegulvet, maatte holde sig ved Altersranken, faldt paa Trappen op til Prædikestolen og afleverede, efter at have indtaget en højst besynderlig Stilling*), en Vrøvletale, hvori der ikke

af Vejerhuset et Skur, hvor de døde Mennesker, der fandtes i Kanalerne, kunde henlægges, til de var besigtigede og kunde bortføres. Men da Kammerherreinde Plessen (vistnok Louise, den senere Overhofmesterinde) i 1752 beklagede sig over den Inkommoditet, der tilføjedes hende ved, at disse Lig oplagdes i Boden ved Vejerhuset lige ud for hendes Sovekammervindue, fik Kæmneren Ordre til at indrette et Sted dertil i Materialgaarden i Kattesundet. Her var saa Druknehuset indtil 1795, da Materialgaarden lagdes i Aske under den store Brand. I den følgende Tid blev Ligene bragte til Vartov eller til Almindeligt Hospital, indtil der i Efteraaret 1796 indrettedes et Værelse dertil i Ruinen af det afbrændte Arresthus; da Ruinen nedbrødes i de første Aar af det 19. Aarh. for at give Plads for det nye Raad- og Domhus samt Arresthus, opførtes i 1806 det bekendte Druknehus ved Langebro. Endnu skal dog omtales, at Magistraten efter Forslag fra Kancelliet i 1791 gav Kæmneren Ordre til at efterse, om der til saadanne Ligs Optagelse kunde opføres Fjælehytter paa to udpegede Steder, ved Nyhavn (eller paa Pladsen mellem Havnegade og Kvæsthuset) og ved Blaataarn; men disse Skure blev vistnok aldrig opførte²⁶⁾.

*) »Han vendte R mod Væggen og laa med den højre Arm ud over Prædikestolen«, som et Vidne under Sagen udtrykte sig; Generalfiskalen sagde mere net, at »Underdelen af Ryggen var sat mod Væggen«. Løbecks Tjenestepige vidnede dog, at »han altid plejer at ligge sig ud over Prædikestolen«.

var Mening skabt, og som vakte en stor, om end behersket Munterhed hos Tilhørerne; til Slutning faldt han baglæns ned af Prædikestolen, hvorpaa han indlod sig i Skænderi med flere, deriblandt en Student Asmund Berg, der vilde hjælpe ham op, og forlod Kirken for ikke mere at vise sig. Menigheden sang da atter Salmer, og Degnen sluttede Gudstjenesten med en Bøn.

Skandalen vakte stor Opsigt i Byen, og Talen blev gengivet med Variationer efter de forskellige Tilhøreres Beretninger, det var jo ikke let at referere den, da der ingen Mening var i den. Den paalideligste Gengivelse skyldes dog vistnok en Gældsarrestant, den svenske Skibskaptajn *Kingborg*; det er sandsynligvis den, som er bleven lagt til Grund for Anklagen mod Rothenborg, og da der er Grund til at tro, at den findes nogenlunde bevaret i en Afskrift blandt de Langebekske Ekscerpter i det kgl. Bibliotek, gengives den her*):

»I Navn Faders og Søns og den Hellige Aand.

Ach vor Hoved Krone er fallen, thi vie haver syndet, ach vee os, vie haver syndet. Du tog ifra os vor salig Konge Friderich den 5te, vores store Monarck og vores tilhengere; nu idag forsamles vi at høre vor Konge Friderich den 5te, Konge af Dannemark og Norge, Hertug til Holstein, vor Konge er død, ach vor Konge er død.

Fader vor NB. kunde ej læses ret. Dagens hellige Text evangelisk 1. Mosebogs 31. vers.

Alt hvad jeg kan see, er det, I ere Konger, I ere Guder paa Jorden, I skal døe, og I ere Mennisker, og ligesom andre Mennisker skal I døe, ach Ellendige Død, ach vor Konge er død, ach, nu vor Hoved Krone er fallen, har sadt Mennisker

*) Se *E. Gigas*, M. Rothenborgs Klageprædiken over Fr. V., i »Nord og Syd«, illustr. Maanedsskrift 1899, til hvilken Artikel jeg i det hele henviser angaaende Sagens Gang ved Kommissionsdomstolen og Højesteret. Selvfølgelig blev Talen til yderligere Morskab senere udvidet med alle Slags Tilsætninger, navnlig med Fordrejelser af Kongens Titler; særligt kan nævnes den Variant, der stod i Ugebladet »Freia« for 1822, og som flere Gange er bleven optrykt.

i forvirrelse, og nu er Konge Christian, vie haver netop seet saa meget, vi haver netop alt intet — NB. Vil I see noget? har I noget at sige? Spør ham ud, spør ham ud, spør ham ud! Saa er det forklaret i foregaaende Vers, at vor Konge er død, Friderich den 5te.

For det første, han siger: her er den.

For det andet: utaf verden, at ikke bede forgieves.

For det tredie: at bede; ach vor Konge er død, han er død, Kong Christian, ach. —

At den ringeste skulle glæde sig med den største, og at mange forandringer, man skal gaa igennem; ach vie haver syndet, hvor(!) Hoved Krone er fallen, naar vie i disse Dage lader vores Ønsker, vores Sucke frembære; vie ere usle Creatur alle sammen. Vie maae ikke være som Børn, men som gamle Mennsker, at mange Tusinde Kongers Hoved lader regne over os, naar vie skal saa sige, naar det behager Gud, nu i Jesu Navn, i Jesu Navn . . .

NB. Da fald hand baglængs ned af Prædikestolen, og dermed blev Prædigen endt. Ammen«.

Magistraten meldte Sagen til Biskoppen og vedlagde baade Løbecks og Rothenborgs Redegørelser²⁷⁾ — af Løbecks findes der kun et kort Referat, Rothenborgs, der vistnok har været ret kuriøs, har jeg ikke kunnet finde —, og der blev afholdt Politiforhør. Men Sagen trak længe ud, ogsaa fordi Rothenborg for at redde sig kom med alle Slags Udflugter*), og først hen i August blev der nedsat en Kommission til at bedømme Sagen.

Men det mærkelige var, at Rothenborg ikke alene blev boende i Arresthuset i al denne Tid, men endog vedblev at være Præst og skalte og valte derinde som sædvanligt til stor Forargelse og Moro for Arrestanter

*) I Juli 1766 bad han om, at der maatte blive sendt to Betsjente ind i Arresthuset for at se, »om det er muligt, at man baade kan staa paa Prædikestolen med Ryggen mod Væggen og tillige omfatte Prædikestolen med højre Arm, saa at endog Albuen ligger ud over den«.

og Publikum, der lader til at have drevet et syndigt Sjøv med ham*).

Først da den ovennævnte Kommission, bestaaende af Generalauditor *F. C. Sevel* og Stiftsprovst *Jens Hegelund*, var bleven nedsat 11. Aug. og Generalfiskal *F. W. Wiwet* var bleven beskikket som Aktor, blev han suspenderet efter kgl. Befaling af 22. Aug.²⁸), og *Laurits Svindt* (Schwindt) konstitueredes i hans Sted. Men Rothenborg vedblev stadig at bo derinde**). For øvrigt døde Svindt allerede fjorten Dage efter, og *Nicolai Andresen Ullitz* fik da Konstitution.

Under Sagens Gang vedblev Rothenborg at markere sin Tilværelse i Arresthuset paa en iøjnefaldende Maade. Han melerede sig efter Løbecks Ord idelig med Arrestanterne og ophidsede Delinkventerne mod ham; for at faa udleveret Skabet med Messeklæderne maatte Ullitz bede Magistraten om Assistance, og først da der kom to Betjente, rykkede han ud med det. Engang i Nov. kom Rothenborg hjem »fra sin Svoger***), hvor han havde spist«, Kl. henad 1 om Natten, gik ind til Løbeck og udskaeldte ham, Konen og to Gældsarrestanter, »der vaagede over Løbeck i hans Sygdom«, og den ene af

*) I Maj fortalte han, at nogle arresterede Kvindfolk havde gjort stor Opsigt i Kirken med deres Grinen og Latter og havde forledt en Smededreng til det samme, saa at Qvistgaard, der prædikede for ham, nær var gaaet fra Koncepterne, og saa kom der en Jødekone ind, som spurgte, hvad det var for en Karl, der stod og raabte i Kirken, og sagde, at han jo maatte være gal. Nogle Maaneder efter fortalte han, at Løbeck og Arrestanterne sang Viser om ham.

***) Svindt bad Magistraten om at skaffe ham et Logement i større Nærhed af Arresthuset, da Vejen fra Borgergade, hvor han boede, var for lang, ligesom han bad om et Tillæg i Lønnen paa Grund af sin store Familie.

****) Denne Svoger var ganske sikkert Optikus *Johan Frederik du Wahl*, der var gift med hans Søster *Hedevig Marie*. Er han monstro ikke en Søn af Maleren *Johan Salomon du Wahl*?

Arrestanterne, den ovennævnte Kingborg, sloges med Præsten. Ogsaa disse Sager indberettes til Biskoppen²⁹⁾, og Magistratens stadige Præterea censeo var: Kan dog Præsten ikke flytte, før bliver der ikke Ro*).

I den nærmeste Tid blev der mere stille om Rothenborg, efterhaanden som hans Sag kom til at staa daarligere og daarligere, og endelig 18. Marts 1767, Aarsdagen for Begivenheden, faldt Kommissionens Dom, der lød paa, at han havde sit Embede forbrudt, ikke maatte bære gejstlig Dragt eller udøve gejstlige Forretninger og skulde betale 30 Rd. til Aktor^{**}). Saa gik Sagen til Højesteret, der bekræftede Dommen 16. Maj.

Dermed er Rothenborgs Saga ude. Men Sortien manglede han ikke.

Endnu nogle Maaneder blev han boende i Arresthuset. Den 5. Aug. bad han om og fik Henstand nogle Dage med Flytningen, til han havde fundet et andet Logis. En Uge efter meldte han, at han havde faaet Bolig, og bad samtidig om sin resterende Løn for April og Maj, 20 Rd. Men da Kæmneren meldte, at der i Arresthusets Bogsamling^{***)} manglede Bøger til en Værdi

*) I en Skrivelse fra Biskop *Harboe* til Magistraten siger Biskoppen, at han nok gentagne Gange har hørt om Rothenborgs slette Omgang i Arresthuset, og han fandt det derfor rigtigst, at han flyttede, men det kan kun lade sig gøre, hvis Magistraten kan yde ham noget til Husleje, da det er hans Ret at beholde Løn og Bolig, til Dommen er fældet. Men herpaa gav Magistraten intet Svar; den vilde ikke ud med Pengene.

***) Dommen har vistnok taget paa ham. I Kirkebogen har Ullitz under 11. April 1767 indført: »blev Rothenborg i sin Svaghed berettet, skønt to Aar forsømt«.

***) Denne Bogsamling, der bestod af gudelige Bøger, og som efter Rothenborgs Sigende var skænket af Etatsraad *Christlieb Clausberg*, er der ofte Tale om, da Arrestanterne hyppig stjal af den. Da Pastor *Teilmann* 1741 forlod Arresthuset, gjorde han opmærksom paa, at der manglede en stor Del af Bøgerne, hvorfor Bygom fik Tilhold

af 17 Mk. 12 Sk., som burde fradrages i Præstens Løn, skrev denne³⁰⁾ til Magistraten, at han nu havde overleveret Kirken og Inventariet til sin Efterfølger, Ullitz, med Undtagelse af de ommeldte Bøger, hvorfor man kunde tage Betaling i hans Løn. »Den i Kirken hængende flyvende Engel samt et højt Gitterværk, som han selv har bekostet, skænker han Kirken«.

Rothenborg vedblev at leve i København som et stakkels forhutlet Menneske, der kummerligt ernærede sig af Informationer, Afskrivningsarbejde og lignende. Han fik ingen anden fast Stilling, skønt han flere Gange søgte f. Eks. om Klokkerembede. Han døde 27. Juni 1780*).

om at passe paa, at Arrestanterne ikke tog Bøger med sig, og i Okt. 1753 bad Rothenborg om 12 nye Salmebøger, da en Del var forsvunden. Det var i den Anledning, at han i sit Værelse fik ovennævnte Skab til Bøger og Kirkens Ornamenten; »det kunde være til mere Nytte end det Nøgleskab, som Arrestforvareren har faaet, og som tjener til Zirat i hans Stue«, siger han spydigt. I Dec. 1764 købte Rothenborg 12 Salmebøger af egen Magtfuldkommenhed og fik dem ogsaa godtgjort, men med den Bemærkning, at han for Eftertiden først skulde melde det, før han rekvirerede.

*) Til Oplysning om hans Liv efter Afskedigelsen har jeg fundet følgende. I Sept. 1767 klagede han over, at Løbeck ikke vilde udlevere ham noget Tømmer, der tilhørte ham, rimeligvis det S. 51. omtalte Materiale. Den 20. Marts 1771 faldt der ved Raadstueretten Dom i Sagen Rothenborg ctr. Hørkræmmer *Jens Rimmert* og Prokurator *Iver Abel*. Rothenborg havde faaet 10 Rd. for at have undervist Rimmerts Søn og for nogle for Hørkræmmeren forrettede Skrivelser, men tillige havde han, naar han læste med Sønnen, faaet Smørrebrød og Te, for hvilket Kontraparterne havde sendt ham Regning og, da han ikke vilde betale, gjort Eksekution i hans Effekter; Eksekutionen blev erklæret for ulovlig, Effekterne skulde udleveres til ham og Kontraparten betale ham 60 Rd. i Omkostninger og for den ved Arresten tilføjede Overlast (Raadstue. Domsprotokol). I Juli 1771 fik han Uformuenhedsattest af Magistraten, da han vilde bede

V.

Der faldt nu mere Ro over Arresthuset, og *Ullitz*, der blev fast ansat, kort efter at Højesteretsdommen var falden*), og som straks efter Rothenborgs Fraflytning fik Bolig der, tog sig vistnok ivrigt af Embedet og gjorde,

Kongen om Pension eller et lille Levebrød. I Juni 1774 fik han en lignende Attest, og i Juli indgav han Supplik til Kongen om at faa et Klokker- eller Degneembede og indtil da nyde en ringe Pension; men Magistratens Erklæring paa Ansøgningen var ikke meget anbefalende: »Det er bekendt, at Rothenborg formedelst hans liderlige Levned er bleven dømt fra hans Embede som Præst i Arresthuset, og det er næsten til Forargelse, at han omgaar her i yderste Fattigdom; men om det kan være anstændigt, at et saadant Menneske burde anfortros et andet Embede i Kirken, indstilles, om Biskoppens Erklæring maatte indhentes«. I Maj 1778 klagede Enken Marie Møller over, at Rothenborg ikke vilde flytte fra hende, skønt hun havde opsagt ham, under Paaskud af, at hun ikke havde brugt Stempel-papir til Opsigelsen; Rothenborg lovede at betale hende, hvad han skyldte, saa han kunde blive boende. I April 1779 logerede han hos Haarskærer Emdern, hvem han skyldte 3 Rd. 8 Sk. for Varer og laante Penge; da R. bejamrede sig over, at en Del Tøj i hans Chatol og Kuffert, som stod i Haarskærerens Stue, var stjaalet, havde Manden og Konen skældt ham ud og kastet Chatollet ud i Køkkenet; R. bad Magistraten om, at Chatollet atter maatte blive sat ind i Stuen, da han ikke kunde klæde sig af og paa i Køkkenet, og i det Kammer, hvori han laa, var der ikke Lejlighed dertil; Emdern fik Tilhold om at flytte Chatollet tilbage paa sin Plads, men nogle Dage efter klagede R. over, at det endnu ikke var sket. Den 27. Juni 1780 foretog Skiftekommissionen Annotationsforretning efter nylig afdøde R. i hans tilleje havende Værelse i Jens Jensen Holms Hus Nr. 185 i St. Larsbjørnstræde; tilstede var den afdødes Søsterdatter Johanne du Wahl, som tilkendegav, at Arvingerne var hendes Moder Hedevig, g. m. Optikus du Wahl, og den afdødes Broders to Sønner, hvis Opholdssted hun ikke kendte. Hele Boet, der bestod af det omtalte Chatol, et Bord med Taburet, en Seng samt nogle Seng- og Gangklæder, men ikke en eneste Bog, vurderedes til 10 Rd. 3 Mk. Jomfru Wahl lovede at besørge Begravelsen (Hof- og Stadsr. Skifteprot.).

*) *Ullitz* blev »voceret« [2. Okt. 1767, men allerede 26. Juni sendte han Magistraten Genpart af sit Kaldsbrev.

hvad han kunde, for at raade Bod paa de værste Skavanker. Allerede under sin Konstitution, i Okt. 1766, anmodede han om, at de fortrædelige Malefikanter maatte holdes til at søge Kirken, og at de oprørske maatte blive indelukkede til Stadighed, samt at al Huggen Brænde og Banken oven over og ved Kirken maatte blive forbudt. Alt det gav Magistraten ham Medhold i, men paa sin Forespørgsel, om han skulde undervise de Malefikanter, som ikke kunde læse, fik han det Svar, at det maatte blive hans egen Sag. I Juli 1768 bad han, om Malefikantstolen maatte gøres saa rummelig, at alle Arrestanterne kunde være der og saaledes være adskilte fra de andre Kirkegængere. Men hvad hjalp det alt sammen, naar det stadig gik i den gamle Slendrian under Løbeck, og naar Magistraten heller ikke viste den bedste Vilje til at tage sig af Sagerne? Da Løbeck i Maj 1767 bad om Assistance af Vægtene Dagen og Natten før *Barbara Andersdatter Wibes* Henrettelse*), svaredes der, at det behøvedes ikke, og da han i Jan. 1768 klagede over den arresterede Vægter *Ahrent Lundqvist* og en anden Arrestant, som vilde »udbrække«, hvorfor han maatte sætte den første i Kælderen og dertil bad om Hjælp, da han var aldeles desperat, hed det, at det maatte han selv besørge. Men da Ullitz i Dec. 1768 meldte, at hans Tjenestepige, *Anthourette Esajædatter*, havde »beklaget, at hun af den arresterede og til Kagstrygning dømte Mursvend *Knud Nielsen* var forført til at bedrive Horeri med ham og tillige var bleven befængt,

*) *Barbara Wibe* blev for Mord paa et fremmed Barn 19. Maj 1767 »udført paa Rakkersluffen, knebet og stejlet«, 34 Aar. — 24. Nov. 1767 blev *Anna Christophersdatter* fra Trompetergangen for Mord paa et fremmed Barn, henrettet, men benaadet for at knibes, 25 Aar. — 28. Feb. 1768 blev *Johanne Marie Olsdatter Bang* fra Nyboder, for Mord paa sit eget Barn, rettet og begravet paa Pesthuskirkegaarden, 22 Aar.

hvorfor hun er indkommen paa Frederiks Hospital«, maatte Magistraten dog skride ind og give Løbeck Ordre til at »lade ham efterse og nøje bevare«.

Ullitz, der giftede sig under sit Ophold i Arresthuset, idet den kgl. Tilladelse, der var givet Rothenborg, ogsaa gjaldt hans Efterfølgere*), blev dog ikke længe her, thi allerede i Juli 1770 bad han om og fik Magistratens Rekommendation**), da han søgte et andet Kald, og i Sept. 1771 blev han Præst ved Randers Hospital. Inden han drog bort, havde han dog oplevet Løbecks Fald.

Det var Echapaderne, der voldte hans Ulykke. Han var nu ogsaa til Aars, og den tidligere omtalte Sygdom, der var overgaaet ham i 1766, havde vel yderligere svækket ham***), saa han ofte havde sin Hyre med at holde Styr paa Arrestanterne og mere og mere maatte tage Konen til Hjælp. Den 25. Sept. 1769 undveg en Arrestant *Sivert Larsen*, der, som Løbeck indberettede, »ventelig var gaaet over et Plankeværk ind til Brændevinsmanden, som han beder om maa blive eftersat og med Jærnpigge forsynet«. Løbeck blev suspenderet, men Sagen drev dog over dengang, sikkert væsentlig fordi Fyren nogle Maaneder efter blev attraperet i Vimmel-skæftet af selve Madam Løbeck³¹). Men den 5. Jan.

*) I Marts 1768 ansøgte han Magistraten om at maatte benytte Værelserne, da han agtede at indgaa Ægteskab, og om at disse, »især den ene tilrøgede Stue«, maatte blive malede; Tilladelsen fik han, men Malingen blev der nok ikke noget af, thi Ansøgningen gik til Kæmnerens Erklæring, »og det blev derved«. Hans Bryllup med *Cathrine Christine Abrahamsdatter Mørch* stod 21. April i Frue Kirke. Det var hans andet Ægteskab (se Wiberg); 11. Dec. 1769 blev hans Datter Marie Christine døbt i Arresthuskirken.

**) »Sollicitanten har i den Tid, han har været Præst i Arresthuset, ført et skikkeligt og anstændigt Levned«³²).

***) Under Sygdommen, da han troede, han skulde dø, havde han forgæves søgt om, at Konen maatte beholde noget af hans Løn som Pension.

1770 saa 4 Delinkventer, en Falskmønter*) og 3 Tyve, deres Snit til at stikke af — maaske som Hjælp til Rejsepenge havde de taget nogle Salmebøger med, efter hvad Ullitz senere meldte —, og Løbeck skildrede selv naivt og uforbeholdent Begivenheden saaledes, at da han om Aftenen sidste Gang visiterede, fandt han Gadedøren aaben og en Nøgle siddende i den. Han blev nu atter suspenderet og sat under Tiltale, medens en Betjent *Johan Schröder*, der i 23 Aar havde været Vagtmester, blev konstitueret i hans Sted.

Stod Løbecks Sag paa svage Fødder fra Begyndelsen, blev det endnu værre, da den konstituerede Arrestforvarer i Juni 1770 meddelte, at der i Arresthuset gik det Rygte, at der foruden Tinnøglen, som var fundet i Gadedøren, skulde være en anden falsk Nøgle af Træ, som Løbeck i sin Tid havde frataget en Arrestant uden at melde det. Rygtet viste sig at være sandt, og Løbeck stod nu ikke til at redde. Det nyttede intet, at han bad om Naade, »at han ikke skulde stødes fra Brødet i sin Alderdom«, og at han i Okt. 1770, efter at Bytingsdommen var gaaet ham imod, ansøgte Kongen om at maatte faa Pension, i Fald han ikke kunde faa hel Tilgivelse og blive ved Embedet; Magistraten erklærede til Ansøgningen, at det ikke synes rigtigt at give en skø-

*) Falskmøntneren, *Henrik Petersen*, havde lavet falske Bancosedler. Det lader til at have været en ret almindelig Forbrydelse paa de Tider. Ganske kuriøs lyder følgende Historie. I Okt. 1768 anlagdes der Sag mod *Daniel Jørgen Runge*, som ved to andres Hjælp havde forfærdiget en Summa 1 Rd. Bancosedler. I Juli 1769 indleverede Byfoged, Etatsraad Suhm Forhør over samme Runge, »som paany har begyndt at handle med falske Bancosedler«, og endskønt han nægtede at have skrevet dem, var der dog stor Formodning; men da han for det forrige Delictum var benaadet paa Livet med Livstid i Tugthuset, indstillede Suhm, at Forhøret ophævedes og den kgl. Resolution eksekveredes. Sagen gik til Kancelliet, og Runge indsattes midlertidig i Tugthuset.

desløs Betjent Pension, og den indsaa heller ikke, hvorfra Pengene skulde komme³³). Den 23. Dec. bekræftedes Bytingsdommen ved Raadstueretten*). Sagen gik nu til Højesteret, hvor Afgørelsen faldt i April 1771**).

Straks efter blev Schrøder fast ansat, og 1. Maj fik han sin Instruks***).

Han havde lige fra Begyndelsen vist sig meget ivrig og gjort alt for at insinuere sig hos sin høje Øvrighed. Anvisningen paa Trænøglen var ikke daarlig. Da en Gældsarrestant *Carl Wentzels* Hustru var gaaet fra Forstanden derinde i Juni 1770, spurgte han, om det var en Arrestant tilladt at have sin Hustru hos sig i Arresten, og samtidig spurgte han, om en arresteret Jøde maatte holde Forsamling derinde med 10—12 andre Jøder, saa at de med deres Skrigen og Raaben foraarsagede Opløb udenfor (om Jødernes Gudstjeneste derinde se S. 45). Til begge Dele svarede Magistraten nej. Et tydeligt Vink om, at Magistraten stod sig bedst ved at ansætte ham, gav han i Dec. 1770 ved at meddele, at da en af Gældsarrestanterne havde foræret en Lysekrone til Kirken, lovede han selv at fornere den med Lys, saa

*) Dommen lød: »Da L. har opført sig aabenbart skødesløs i sin Tjeneste, tilladt Delinkventer i Stedet for efter hans Instruks at holde dem fængslede at opholde dem i hans egen Stue silde ud paa Aftenen og givet dem Lejlighed til at faa Nøglerne til Arresthusdøren, hvorefter de gjorde en Træmodel, som L. dog har søgt at fortie, og derefter en Tinnøgle . . . bliver Bytingsdommen af 20. Aug. som lovlig stadfæstet« (Raadstuerettens Domsprot.)

***) Kun een Gang senere har jeg truffet Løbecks Navn, 4. Jan. 1779, da hans Enke Anna Margrethe, som var i Nød og Trang, bad Magistraten om Hjælp; hun fik 2 Rd. af de fattiges Kasse.

****) Af nyt i denne Instruks anføres, foruden hvad der S. 73 er sagt om Delinkventstuen, at han skal passe paa, at der ikke kastes Vand eller Skarn ud paa Gaden paa Folk, hvad der altsaa lader til at have været en yndet Adspredelse.

længe han var Arrestforvarer*), thi den Post havde Magistraten aldrig villet vide noget af og stadig ligget i Kiv om med Præsterne, naturligvis især med Rothenborg**).

I øvrigt er der saa at sige intet at fortælle om Livet derinde under Schrøder, da han allerede døde i Maj 1772***); det skulde da være om et større Slagsmaal mellem Gældsarrestanterne Skomager *Frederik Jacob* og Bundtmager *Michael Schrøder*, om hvilket Arrestforvareren meldte, at det foregik »uden at Drukkenskab dertil var Aarsag, hvorfor han har sat Schrøder ind hos en anden Arrestant, hvor han dog ikke vil være«; eller at Arrestanten *Johan Th. Bøhm* klagede over, at Arrestforvareren holdt Værtskab, skønt det var ham forbudt, og at han havde frataget ham et Pressejærn under Paaskud af, at den, der havde givet ham det, skyldte Arrestforvareren Penge for Drikkevarer; eller om Arrestanten Urtekræmmer *Jørgen Mohr*, der var særlig urolig og havde vist utugtigt Forhold mod to Malefikantinder.

Imidlertid var der indtraadt en betydelig Foran-

*) »I Ullitz' Tid er bl. a. skænket en Lysekroner for Kirken og en Lysekroner for Prædikestolen, Lys hertil har Arrestforvarer Schrøder lovet at give, saalænge han bliver her ved Tjenesten, men Lys til Alteret med Plader og Hatte paa har Schrøder givet, da han af Magistraten virkelig blev med Instruks beskikket«.

**) Karakteristisk for denne Sag er Magistratens Svar 31. Jan. 1776 paa Arresthuspræsten Monrads Forlangende om Lys: Stadens Kasse kan saa meget mindre bebyrdes med at bekoste Lys, som den ikke engang bekoster Alterlys til nogen af Stadens Sognekirker, der ikke har andre Lys end, hvad der af en eller anden af Menigheden bliver foræret.

***) 10. Maj holdtes Skifteforretning i Arresthuset efter Begæring af Studiosus *Ulrich Schrøder* efter Faderen, Arrestforvarer S., død 9. Maj, 54 Aar gl., og Moderen, *Kirstine Marie Melchior*, død 10. Maj; de efterlod sig 3 Døtre foruden Sønnen (Hof- og Stadsr. Skifteprot.). *Ulrich Schrøder* døde derinde 14 Dage efter (Kirkebogen).

dring i Arresthusets Forhold ved Oprettelsen af Hof- og Stadsretten 15. Juni 1771, da det blandt andet blev bestemt, at Magistraten for Fremtiden kun skulde have at gøre med de økonomiske Sager og Politisagerne, men ikke med de juridiske Anliggender, og alle Forretninger som Arrestationer, Anholdelse af Forbrydere, Dommes Eksekution og Bøders Inddrivelse, der før havde sorteret under Byfogden, henlagdes under en af Assessorerne i Hof- og Stadsretten, den kongelige Foged. Forholdet mellem Retten og Magistraten blev dog først endelig ordnet efter Struensees Fald, og da Byens nye Magistrat var bleven indsat i Okt. 1772. Det gik imidlertid langt fra som Magistraten havde ventet, at den i Hovedsagen skulde genindtræde i sine gamle Rettigheder. Hof- og Stadsretten beholdt tværtimod i det væsentlige hele den Kompetence, der var bleven tillagt den fra Begyndelsen. Dette fremkaldte et meget spændt Forhold mellem de to Autoriteter, og blandt andet kom det stærkt til Orde i deres Stilling til Arresthuset.

Striden begyndte efter Schrøders Død 9. Maj 1772. To Dage efter udnævnte Magistraten blandt de mange Ansøgere til Arrestforvareertjenesten Politikontrollør *Johan Friedrichsen*, der havde været Militær og staaet i Politiets Tjeneste i seks Aar. Men samtidig havde den kgl. Foged, Etatsraad *Ortved*, konstitueret Retsbudet *Anton Thorsager* i Embedet, og denne nægtede, naturligvis med sine foresattes Vidende, at udlevere *Friedrichsen* Nøglerne. Saa sendte Magistraten en pro Memoria til Kongen 14. Maj, hvori Sagen først refereredes, som den her er fortalt, og som endte saaledes: »Endskønt Staden og Magistraten allerede uden Skyld og Brøde er bleven frataget den største af alle deres Herligheder, er vi dog allerunderdanigst overbeviste om, at Ds. kgl. Majestæts allernaadigste-Øjne ikke alene er henvendte til Stadens Opkomst igen, men endog vil forhindre, at der ikke

enten af Hof- og Stadsretten eller andre skal blive gjort noget ydermere Indgreb, og da Hof- og Stadsretten saa meget mere er uvedkommende at beskikke Arrestforvareren, som ikke alene Magistraten fra umindelig Tid har kaldet Arrestforvareren, men Arresthuset tilhører Staden og er bekostet og vedligeholdt af dens Kasse, Inventarium er bekostet af Stadens Kasse, ja endog deraf, siden Hof- og Stadsretten er begyndt, er vedligeholdt og augmenteret, Arrestforvareren nyder Løn af Stadens Kasse, Bysvenden har endog sidste Nytaar, efter Kongens Fogeds egen Rekvisition, bekommet som sædvanlig Klæder bekostede af Stadens Kasse, saa maa vi allerunderdanigst bede Ds. Maj. allernaadigst befale de Tilforordnede i Hof- og Stadsretten ufortøvet at foranstalte, at Nøglerne til Arresthuset overdrages til den af os beskikkede Arrestforvarer«.

Som Svar paa denne temmelig uforbeholdne Skrivelse kom der 19. Maj en Kancelliskrivelse³⁴), hvori det hedder, at Hof- og Stadsretten formoder sig berettiget til at bortgive Tjenesten, og at Friedrichsen skal entholde sig fra den, indtil Sagen er afgjort af Kongen, i øvrigt udbeder man sig underrettet om, paa hvilke Grunde Magistraten støtter sin formentlige Ret. Magistraten svarede Dagen efter herpaa ved at henvise til sin Forestilling af 14. Maj og beklagede sig i stærke Udtryk over Hof- og Stadsrettens Optræden.

Men lige meget hjalp det, Magistraten trak det korteste Straa. Ved kgl. Res. af 25. Maj³⁵) blev det fastslaaet, at Hof- og Stadsretten havde at besætte Posten, og at Arrestforvareren skulde som hidtil have 24 Sk. ugentlig for hver Gældsarrestant, men af Staten skulde han for Delinkventerne have 100 Rd. aarlig foruden 40 Rd. til en Karl.

Det eneste, Magistraten altsaa havde opnaaet, var, at den ikke mere skulde lønne Arrestforvareren. Men

den var yderlig fornærmet og besluttede at stille sig paa det Standpunkt, at Arresthuset nu var den helt uvedkommende, og at den ikke vilde have det mindste at gøre med det, den vilde hverken betale Præst, Degn eller Sygeopvartning, lige saa lidt som den vilde have at gøre med Reparationerne. Det blev imidlertid kun til nye Ydmygelser for den.

Fra Juni 1772 stoppede den med at udbetale Gagen til Præsten *Marcus Jørgensen Monrad*, der var bleven ansat i Sept. 1771 efter Ullitz, og den ulykkelige Mand fik paa gentagne Anmodninger stadig det Svar, at han maatte henvende sig til Hof- og Stadsretten, da Arresthuset ikke mere dependede af Magistraten³⁶). Og samme Besked fik *Søren Palle*, der havde forestaaet Sungen i Kirken, og Barber *Muxolls* Enke for sin Sygeopvartning (se Noten S. 72). Til sidst blev det uudholdeligt for Monrad. Den 7. Juni 1773 krævede han sin Gage for det forløbne Aar, »for at jeg ikke skal komme i ringere Omstændigheder, end jeg allerede desformedelst er«, og da det heller ikke hjalp, kom han igen 15. Juli med den Bemærkning, at han nu maatte henvende sig til Kongen, hvis han ikke fik sine Penge. Men Magistraten var lige stejl; den vilde netop fremtvinge en kgl. Resolution. Monrad sendte saa sin Ansøgning til Kongen, og da Magistraten fik denne til Erklæring, svarede den 11. Aug.: »Det er billigt, at Præsten faar sin Løn, men det er lige saa ubilligt, at Stadens Kasse skal betale Hof- og Stadsrettens undergivne Betjente. Magistraten er helt betaget noget med Arresthuset at bestille, saa at ingen Arrestanter optages der, om og de ikke kan rummes i Raadhusets Arrester. Hof- og Stadsretten oppebærer nu de fleste af de Indtægter, Staden før havde, og da den nu dirigerer Arresthuset, er den vel ogsaa den rette til at betale Præst, Degn og Arrestforvarer«. Endelig kom den kgl.

Resolution 4. Nov., der gjorde opmærksom paa, at det Ræsonnement, at Arresthuset var Magistraten uvedkommende, ikke gjaldt, da det stadig tilhørte Staden, og fastslog, at dens Kasse derfor fremdeles har at lønne Præst og Degn og bekoste de nødvendige Reparationer⁸⁷).

Saa bekom Monrad sine Penge, og Madame Muxoll, som straks meldte sig, da hun fik dette at vide, blev ogsaa honoreret*).

Som Efterdønninger af Kampen kan endnu nævnes, at Magistraten nægtede at betale 8 Rd. 3 Mk. for Forplejning af Arrestanter, en Regning, som Hof- og Stadsretten mente var den uvedkommende, da den gjaldt Tiden før Forandringen; ogsaa her maatte der et kongeligt Reskript af 20. Nov. 1773⁸⁸) til for at faa Magistraten til at give efter. Ligeledes nægtede den en Tid at betale Natmesteren, Garnisonsskarpretter *Oswalds* Regning, 102 Rd. — det maa have været en forfærdelig Svinsti — for at have udført Urenligheden af Arresthuset; Hof- og Stadsretten havde midlertidig honoreret den af sin Sportskasse, men den holdt vedblivende paa, at Udgiften vedkom Magistraten, og bad i Juli 1774, om den maatte faa en Kopi af Resolutionen af 4. Nov. 1773, da den ikke tvivlede om, at denne gav Retten Medhold; og meget rigtigt: en Kancelliskrivelse af 30. Juli befalede Magistraten at betale Retten Pengene tilbage**).

*) Madame *Muxoll*, der lod Tjenesten besørge ved sin Søn *J. C. Muxoll*, beholdt den til sin Død i Marts 1780, da den gik over til Amtskirurg *Chr. Caspar Siemsen*, som tillige skulde betjene Raadhusets Arrester, alt for 50 Rd. aarlig. Efter hans Død 1795 fik Amtskirurg *J. A. Ranfft* Pladsen; hans Gage blev i Jan. 1797 forhøjet til 75 Rd. aarlig⁸⁹).

***) Reskr. og Kancelliskrivelse til Hof- og Stadsretten, Landsark. — I en Forestilling til Kongen af 6. Juli meddelte Magistraten, at den efter Reskr. af 4. Nov. havde foretaget de fornødne Reparationer, »skønt det kostede Stadens Kasse altfor meget at holde

Det var at hide i det sure Æble, og Smagen sad Magistraten længe i Munden. I lange Tider hedder det altid i Ordren til Kæmneren, naar der er Tale endog om den mindste Reparation, at den skal foretages »med muligste Menage«, og overalt, hvor det er paa nogen Maade gørligt, henviser den Forespørgsler til Hof- og Stadsretten, da »Sagen er den uvedkommende«.

VI.

Grunden til, at Regeringen saa bestemt havde holdt paa, at Arrestforvareren ikke mere skulde sortere under Magistraten, er ganske sikkert de rent ud skandaløse Forhold, der i mange Aar havde hersket derinde. Og der er vistnok heller ingen Tvivl om, at de bedrede sig meget i den næste Tid, om ogsaa der endnu fandt Undvigelse Sted, og der gik Fortællinger blandt Folk om Gældsarrestanternes muntre Liv, hvorledes de holdt Assembler og Klubber, og hvorledes »man kan leve der saa godt som nogen Junker eller Greve« (C. Bruun, Kbhvn. III S. 621). Men Sagen er, at Kilderne til Arresthusets Historie i den sidste Snes Aar, indtil det brændte 1795, flyder meget sparsomt. Man kan ikke længer saadan kigge ind af Vinduerne som i Magistratens Tid. I Raadstuearkivets Protokoller findes der meget lidt; kun naar der skal foretages Forandringer ved Bygningen eller Reparationer — af dem var der for øvrigt ikke saa faa, thi Bygningen lader til at have været en

denne Bygning i Stand, tilmed da den ikke mere har Tilsyn med den, og der bliver langt flere Reparationer, da der nu optages alle Jurisdiktionens baade civile og militære Personer, og at den nu ogsaa skal bortføre Urenligheden, der er langt større end før, finder den helt ubilligt«. I en ny Skrivelse af 17. Aug. kommer den atter tilbage til Renovationsspørgsmaalet og beder, at Arrestforvareren i alt Fald vil melde, før han tilkalder Oswald.

Del forfalden paa det sidste —, naar der skal opsættes en Kakkellovn til en Gældsarrestant og lignende, eller naar der er smaa pekuniære Mellemværender med Præsten, dukker Navnet op. Og Hof- og Stadsrettens Protokoller har heller ikke meget at fortælle, dels fordi Materialet er noget ufuldstændigt⁴⁰), dels vel og især fordi alle indre, mere intime Anliggender, Kontroverser og Klagør er afgjorte administrativt uden altfor lange Skriverier.

Det er derfor ikke store Sager, der kan siges om denne Periode. Noget af Interesse er der dog, navnlig med Hensyn til Gældsarrestanterne.

Der var kun to Arrestforvarere i denne Tid, nemlig den allerede omtalte *Thørsager*, der døde 1782*), og *Carl Christian Plessen*. Medens jeg ikke har truffet paa den mindste Anke mod den første, forefaldt der under Plessen tre Undvigelser, hvoraf i alt Fald de to kom til at svie ret artigt til ham. I 1785 undveg en Gældsarrestant, Sekretær *Frederik Christian Cramer*, hvorfor hans Kreditor, Divisionskirurg C. N. Grell anlagde Sag mod Plessen⁴¹), men hvorledes det gik med Sagen, ved jeg ikke. Aaret efter, i Okt. 1786, absenterede to Tyve sig, og denne Gang blev der ved Hof- og Stadsretten anlagt Sag mod Plessen for Forsømmelighed. Vel søgte han at redde sig ved at skyde Skylden paa sin *Karl Rasmus Christensen*, som han endog lod arrestere; men denne anlagde Kontrasøgmaal mod ham for Arresten med den Motivering, at han nok havde paataget sig at bringe Arrestanterne Mad, men ikke at passe paa, at de ikke stak af. Denne private Sag blev virkelig indledet for Retten (20. Aug. 1787), men dens videre Forløb har

*) 7. Febr. 1782 holdtes i Arresthuset Skifteforretning efter den samme Dag afd. Thørsager; tilstede var Enken Vibeke Judithe Schrøder, Thørsagers anden Kone; den første hed Marie Sjørup (Hof- og Stadsr. Skifteprot.). Hun var død 18. Nov. 1772.

jeg ikke kunnet finde; den er vel falden bort af sig selv, da Hof- og Stadsretten 23. Maj 1788 dømte Plessen til en Bøde af 100 Rd. til Almindeligt Hospital for Forsømmelighed, eftersom han flere Gange havde overladt sin Karl at lukke Arresthusets Gadedør⁴²). Endelig undveg to Arrestanter, *Lorentz Jessen* og *Lars Jensen*, om Aftenen 4. Maj 1792, og denne Gang gik det endnu værre, idet Plessen ved Hof- og Stadsretsdom af 19. Jan. 1795 blev ikendt en Bøde af 150 Rd.*).

Præsterne skiftede naturligvis hyppigere; saa snart de kunde, søgte de bort til et bedre Kald; men her er kun Grund til at nævne nogle af dem (den fuldstændige Liste kan ses hos Wiberg). Monrads Eftermand *Andreas Andersen Wibe*, som blev Præst her i 1777, og som i det hele synes at have haft Magistratens Øre**), fik endelig

*) Plessen slap dog for at betale denne Bøde. Da Arresthuset omtrent et halvt Aar efter Dommens Afsigelse blev lagt i Ruiner ved Byens Brand, fik Plessen en stor Del af sit Bohave ødelagt, og han selv kom saaledes til Skade, at han i nogen Tid laa som Patient paa Frederiks Hospital, medens Konen nogle Nætter maatte kampere under aaben Himmel paa Volden med Resten af deres Ejendom, indtil hun fik lejet nogle Værelser ved Nørrevold, som Plessen senere fik Huslejegodtgørelse for (se Kpb. 19. April 1796). Da han saa i Foraaret 1796 søgte om og fik Afsked paa Grund af Alderdom og Svaghed, og samtidig bad om at slippe for den idømte Bøde, anbefalede Hof- og Stadsretten dette, da »Sikkerhed for lige Forsømmelse i Fremtiden, Straffens egentlige Hensigt, paa denne Maade (ved Afskedigelsen) i Henseende til ham er opnaaet, og Professor Winsløvs Attest desuden oplyser, at Supplikanten ikke uden Helbredes Svækkelse udstaar den befalede subsidiære Straf« (Korresp. prot. 25. Maj 1796). Hans Eftermand blev Kongens Fogeds Bud *Jens Sørensen Krog*.

**) Ved sin Tiltrædelse i Juni 1777 søgte og fik han et halvt Aars Gage forud, »da han var uformuende og ikke kunde bestride Udgifterne ved Tiltrædelsen«; i Okt. 1779 fik han 100 Rd. i Forskud mod at afbetale dem i Terminer, men i Febr. 1781, da han var kaldet til Præst i Hobro, bad han om, næst at takke for den »Bevaagen-

sat den Forandring igennem, som Rothenborg forgæves havde kæmpet saa drabeligt for, idet han i Okt. 1778 ansøgte Magistraten om, at »Alteret samt Prædike- og Skriftestolen, der staar op til Vandhuset, kun adskilt derfra ved et tyndt Bindingsværks Skillerum, maa flyttes øverst op i Kirken, hvor Arrestantstolen er, da der ved den nuværende Indretning er en ulidelig Stank, som han stedse ved de hellige Forretninger maa inddrikke, ved hvilken Anledning Kirken ogsaa med det fornødne Lys kan forsynes, da han nu paa begge Sider er omgivet af saa tykt et Mørke, helst om Vinteren, at han hverken kan se eller læse Epistel eller Evangelium af Alterbogen«. Kæmnerens Overslag paa Arbejdet lød paa 125 Rd., og det blev da udført i Slutningen af Aaret.

En halv Snes Aar efter foretoges der igen et Par Forandringer i Arresthusets Indre, alt til Gavn for Gældsarrestanterne. Paa Opfordring af den kongelige Foged, Etatsraad *Ortvéd*, der gjorde opmærksom paa, at Arresthuset nu var saa overfyldt med Gældsarrestanter, at der maatte gøres Udveje, blev Kamrene i anden Etage i Eftersommeren 1787 omdannede til ogsaa at optage disse, og Malefikanterne blev helt henviste til Kælderen. For at hjælpe paa de sidste Stakler fik de Vadmeldækner, og da heller ikke dette var nok til at holde Kulden og Fugtigheden Stangen dernede, blev der lagt Bræddegulv over Stengulvet.

Medens Magistraten glat var gaaet ind paa denne Forandring, strittede den mere imod, da der blev Tale om den anden, og der maatte et kongeligt Magtbud til for at faa den gennemført. I Dec. 1788 tilskrev Kongens Foged, Assessor *Feddersen*, Magistraten, om der ikke »til

hed og Gunst, der var værdiget ham«, at de 50 Rd., han endnu skyldte Stadens Kasse, maatte eftergives ham, — og det blev ogsaa bevilget.

Gældsarrestanternes Fornøjelse kunde indrettes et rummeligt Værelse til Arbejdsstue, hvor de lysthavende kunde deltage i let Haandarbejde«. Da Magistraten her til svarede, at Stadens Kasse ikke med det første kunde bebyrdes med en saadan Udgift, sendte Feddersen kort efter en ny Skrivelse, hvori han foreslog at indrette Arbejdsstuen i Præstens Værelser, ham maatte Magistraten saa anvise Lejlighed andetsteds. Herpaa gav Magistraten det Svar, at den vel var villig til at indrette Stuen, men at skaffe Præsten Lejlighed andetsteds eller give ham Huslejegodtgørelse kunde den ikke indlade sig paa. Efter flere Skrивerier fastslog endelig en kgl. Resolution af 6. Marts 1789, at der skulde indrettes en saadan Arbejdsstue, »hvor Gældsarrestanterne kan udøve den af dem lærte Profession og disse Arrestanters Skæbne derved formildes samt deres Helbreds Tab derved forekommes«, og for at lette Indretningen var det samtidig befalet Vajsenhusets Direktion at overlade Præsten to for en ugift Person anstændige og brugbare Værelser i Vajsenhuset. Forandringen blev da foretaget i Løbet af Sommeren, skønt Magistraten ømmede sig og endnu prøvede paa, om den ikke kunde slippe for at anskaffe Borde, Bænke og andet Inventar, men ogsaa her maatte den bøje sig for en Kancelliskrivelse af 20. Maj⁴⁴), især, som det hedder deri, »siden Udgifterne er helt ubetydelige«*).

Den Præst, der tog den nye Bolig i det lige overfor liggende Vajsenhus i Brug, var *Frederik Plum*, den senere

*) Denne Arbejdsstue har vistnok ikke været velset af Haandværksslavene. I Marts 1790 indsendte Oldermanden for Tobaksspinderne en Klage over, at der gennem Arresthuset fabrikeres og udsælges Tobak, og bad om, at dette Indgreb i Lavets Rettigheder maatte standses.

fynske Biskop; han havde i Marts 1789 afløst *Ove Mathiesen Steenberg**).

Den sidst omtalte Forandring til Fordel for Gældsarrestanterne var et Udslag af de humane Krav, der var oppe i Tiden. Fra Midten af Firserne diskuterede man ivrigt, om det i det hele taget var forsvarligt at arrestere Folk for Gæld, og om det i alt Fald ikke var forkasteligt at berøve Folk deres Frihed paa ubestemt Tid for Smaasummer, hvad der fremkaldte en hel lille Litteratur**). Fra Sommeren 1790 findes fra Hof- og Stadsretten to Indlæg i Debatten, af hvilke her skal gives et kort Uddrag⁴⁵).

Det ene er en pro Memoria til Kancelliet om Gældsarrestanternes bedre Forplejning i Arresthuset som Svar paa en Del Arrestanters Ansøgning om dette Æmne. Paa det ene Punkt i Ansøgningen, at de, som bevislig ikke har handlet bedragerisk, men kun ved ulykkeligt Tilfælde er komne i Fattigdom, maa løslades, kan Retten ikke gaa ind, da Kreditorerne derved vilde blive betagne deres ved Loven tilstaaede Ret. Om det andet Punkt, at Kreditorerne maa yde mere ugentlig til deres Forplejning, har Rettens Medlemmer ikke kunnet enes. Kongens Foged har foreslaaet, at Ydelsen, et Lod Sølv eller 3 Mk., som det nu er, skal forhøjes til det dobbelte. Flertallet holder for, at Meningen med Arresten

*) I Marts 1789 ansøgte *Plum* om at faa overladt saa meget af det i hans Formands Værelser befindende Inventar, som han kan behøve, og som ikke er nagelfast, dog at han fritages for Ansvar for de der værende Salmebøgers fulde Antal, og i April bad han ogsaa om at faa et vel nagelfast, men let flytteligt Skab af Steenbergs Bohave; begge Dele fik han.

***) »Betragtninger over Misbrugene og den altfor store Hyppighed med personlige Arrester for Gield i vore Tider«; »Svar paa Betragtninger osv.«; »Betragtninger over Niels Bruns Piece ang. Procuratorer og Slutteriet, item over det derover udkomne Svar«; alle fra 1785.

er, at Kreditor sikrer sig mod, at Debitor flytter eller disponerer over sit Gods, men ikke, at den skal være et Tvangsmiddel, og derfor skal den være saa lempelig som mulig ud over Tabet af Friheden. De 3 Mk. kunde være gode i sin Tid, men nu er de utilstrækkelige; de maa forhøjes til 1 Rd. eller i alt Fald til 4 Mk. Derved forøges vel Kreditors Udgifter, men dels skal jo Debitor erstatte ham det senere, dels kan det bevirke, at Arrest for smaa Summer bliver sjældnere. Gældsarrestanter skal ogsaa have det bedre end Malefikanter, da de jo ikke er Forbrydere, og om de er det, hører de dog til en anden Klasse end disse; de har det nu ikke saa godt som Malefikanterne, da disse faar fri Lys og Vask, men hine maa afholde denne Udgift af deres Forplejning. Mindretallet finder derimod en Forhøjelse betænkelig, da Debitor dog kun skal have det nødtørftige og ikke have det bedre end udenfor. En Gældsarrestant er som et Almisselem og er bedre stillet end dette, som paa Grund af Alder og Svaghed intet kan fortjene, medens den første gerne har Venner og Bekendte og kan faa noget Arbejde, og Staten kan ogsaa gøre noget for, at der kan arbejdes i Arresten, hvad der jo ogsaa er gjort ved Oprettelsen af Arbejdsstuen. Tre Mark svarer omtrent til det, et Almisselem paa højeste Almisse har. Desuden har disse Arrestanter ved mere end een Lejlighed vist Trodsighed og Opsætsighed, og dette vilde forøges, hvis de fik mere. Det kan tværtimod bevirke, at de bliver ørkesløse og unyttige Personer. Derfor tilraader Mindretallet flere Foranstaltninger til, at de kan arbejde.

Det andet Indlæg er Svar til Kancelliet paa Præsten *Ove Mathiesen Steenbergs**) Ansøgning om Forbedring i

*) Det er den S. 95 nævnte Steenberg, der var bleven Præst i Arresthuset i Efteraaret 1785 og i Begyndelsen af 1789 blev forflyttet

Gældsarrestanternes Vilkaar, ledsaget af Fogdens, Assessor Fæddersens, Betænkning. Meget vidtløftigt behandles Spørgsmaalet, om der i det hele taget burde kunne arresteres for Gæld, og i alt Fald bør Arresterne indskrænkes, da det hverken er nyttigt eller billigt at holde nogen i længere Tid arresteret for Gæld, og da det maa antages, at ingen Debitor af Modvillighed eller Ondskab vil undlade at betale og hellere miste Friheden. Indlægget ender med det Forslag, at ingen maa være arresteret mere end et Aar for 100—200 Rd. Gæld, mere end to Aar for 200—500 Rd. Gæld, mere end tre Aar for 500—1000 Rd. Gæld og mere end fire Aar for over 1000 Rd. Gæld; ingen maa hæftes for mindre end 100 Rd., undtagen der er Bedrageri med; ingen maa arresteres uden Lov og Dom.

Først 1793 kom der et Resultat, og det endda et meget magert, ud af disse Forhandlinger, idet Forordningen af 12. April d. A.⁴⁶⁾ fastslog, at de ugentlige Underholdningspenge skulde forhøjes fra 48 til 72 Sk., og at det, der gaves Fangevogteren, ikke skulde erstattes af Debitor.

Til Slutning skal omtales den nye Instruks for Arrestforvarer Plessen af 24. Febr. 1789, der ogsaa til Dels er et Barn af Tidens humane Tankegang, og som desuden i flere Henseender giver et Indblik i Arresthusets indre Forhold⁴⁷⁾.

Halvdelen af Paragrafferne omhandler Gældsarrestanterne. Forbudet mod Arrestforvarerens Værtshushold er udeladt her — hvad der formentlig tydelig nok viser, at Hof- og Stadsretten endelig havde faaet Bugt med denne gamle Uskik — og har givet Plads for føl-

til Knebel i Randers Amt; han havde altid taget sig meget ivrigt af Gældsarrestanternes Sag, og der er vistnok ingen Tvivl om, at han ogsaa har haft Indflydelse paa Oprettelsen af Arbejdsstuen.

gende Paragraf: »Enhver Gældsarrestant har Ret til at lade hente Mad og Drikke i Byen, men Arrestforvareren skal passe paa, at der ikke hentes Brændevin eller andre stærke Drikke mere end fornødent, for at Drukkenskab og deraf flydende Uorden kan forebygges. Ingen Gældsarrestant maa have Brændevin eller anden stærk Drik at sælge til andre Gældsarrestanter, hvilket før af nogle Gældsarrestanter skal være foretaget.« En anden Paragraf indskærper Arrestforvareren, at han ikke maa tilstede Gældsarrestanterne indbyrdes eller med Folk fra Byen Spil om Penge i Arresthuset eller paa egne Værelser, eller at der drikkes mere end til Nødtørft. Ogsaa hedder det, at naar Klokkeren er ti, skal alle fremmede være ude og al Ild og Lys slukt; derfor maa ingen Gældsarrestant forhindre Arrestforvareren at komme ind paa hans Værelse »ved at sætte Krog paa indefra, hvilket undertiden skal være sket«. Gældsarrestanterne maa ikke have Katte eller Hunde hos sig eller andre Ting, der foraarsager Urenlighed eller ilde Lugt. De maa frit gaa omkring i Arresthuset (dog ikke i Forstuegangen) og i Gaarden for at faa Bevægelse og frisk Luft, hvis de da ikke misbruger Friheden eller opfører sig uanstændigt. Malefikanterne har ogsaa Lov til at gaa omkring i Gaarden, men medens der ikke er fastsat nogen bestemt Tid for Gældsarrestanterne, er der for de første bestemt to Timer om Sommeren og en om Vinteren og forskellig Tid for Mænd og Kvinder, »men er flere Malefikanter implicerede i samme Sag, maa de ikke komme sammen i Gaarden«, og »ikke altfor mange Malefikanter maa indsættes paa eet Kammer«. Malefikantkamrene skal een Gang om Dagen ryges med Enebær.

Lørdag den 6. Juni 1795 under Byens store Brand sank Arresthuset i Grus, og de husvilde Fanger blev bragte ud til Stokhuset ved Østervold, hvor de fik midlertidig Husly*). Opholdet der blev dog af længere Varighed, 20 Aar.

Straks tænkte man paa at genopbygge Arresthuset paa de staaende Rester, idet Magistraten gav Stadsbygmester Meyn Ordre til at undersøge Murene, om de var tjenlige til at bygge paa⁴⁸⁾, men det opgaves hurtigt igen, og Ruinerne blev staaende til 1805^{**)}. Der blev saa nedsat en Kommission af Medlemmer af Magistraten og Hof- og Stadsretten, som foreslog enten at købe en Gaard (hvilket dog viste sig at ville blive altfor dyrt) eller opføre en Interimsbygning i en af Kasernegaardene eller indrette den gamle Slavebygning i Stokhuset til midlertidigt Arresthus, og det sidste blev bestemt ved Kancelliskrivelse af 8. Okt.⁴⁹⁾, skønt Magistraten havde haft sine store Betænkeligheder, navnlig fordi Gældsarrestanter derved kom sammen med Slaver og andre Forbrydere, og i alt Fald maatte den gøre Fordring paa en særlig Indgang for disse Arrestanter. Det overdroges Hofarkitekt Kirkerup at foretage de nødvendige Forandringer ved Slavebygningen; Omkostningerne udgjorde 900 Rd. — hvilken Sum dog senere forøgedes med 280 Rd. paa Grund af nye Arbejder⁵⁰⁾ —, og 27. Marts

*) Bruun (III S. 708) siger, at Fangerne, baade Gældsarrestanter og Malefikanter, af Vægtene og Soldater først førtes ud til Fængslet paa Christianshavn. Efter følgende er det dog ikke rigtigt: »Baade Gældsarrestanter og de andre Arrestanter blev straks ved Branden 6. Juni bragte til Stokhuset, og Gældsarrestanterne indlagdes dels i Stokhusforvalteren Arnesens Lejlighed, dels i de for Malefikanter bestemte Kamre« (Kpb. 18. April 1796).

***) Ruinen stod dog ikke helt ubenyttet. Som omtalt S. 73 blev et Rum brugt til Druknehus. Ligeledes havde Portneren ved Vesterport, Lerche, en Tid Bolig der, »for at han kan være i Nærheden af Porten for Kurerers og Estafetters Skyld«.

1796 kunde Magistraten melde Kancelliet, at Interims-Arresthuset var færdigt og taget i Brug. Her var det saa indtil 1815, da den nuværende Arresthusbygning ved Domhuset toges i Brug.

Præsten *Iver Hansen Fugl*, der i Slutningen af 1793 havde afløst den da ved Citadelskirken ansatte *Chr. Wæwer**), blev ogsaa husvild, da Vajsenhuset som bekendt ligeledes gik op i Luer under Branden. Det kom atter til at svie til Magistraten, idet de 60 Rd. aarlig i Huslejegodtgørelse, som Magistraten selv havde foreslaaet som passende, ved Kancelliskrivelse af 5. Sept. 1795⁵¹) blev beordrede udbetalte af Stadens Kasse.

*) *Fugls* Kaldsbrev er af 15. Febr. 1794, men han havde i Virkeligheden tiltraadt Embedet 1. Dec. 1793. Han døde i Embedet 12. Febr. 1800. Det er sikkert hans Skyld, at Kalken, vistnok det eneste, der reddedes fra Kirken, er blevet bevaret, idet han 14. Juni 1797 anmodede om at faa udleveret den Kalk, som frelstes ved Branden 1795, til Brug ved Arresthuskirken i Stokhuset, og da Magistraten svarede, at den kendte intet til en saadan Kalk, kom han igen og fortalte, at Kalken stod paa Kæmnerens Kontor, hvorefter han fik den. Kalken — uden Aarstal, men med Indskriften: »til Hørende Stadens Arresthus« — findes endnu ved Kirken i Vestre Fængsel. Sammesteds findes en anden, større Kalk, der 1840 skænkedes Arresthuset af det da ophævede asiatiske Kompagni, som havde benyttet den paa et af sine Skibe. En tredje, meget smuk Kalk, som Enkedronning Caroline Amalie skænkede Arresthuset i 1849, og som havde tilhørt Christian VIII, har fundet sin Plads i Ting- og Arresthuset paa Blegdamsvejen.

CAROLINE WALTER
OG
FERDINAND LINDGREEN

OM Skuespillerinde *Caroline Frederikke Walter*, født Halle, der allerede som lille Barn optraadte paa Teatret i Febr. 1762 og i Decbr. 1769 fik sin egentlige Debut som Pernille i »Den Stundesløse«, ved man lidet eller intet, hvad hendes Afstamning og Familieforhold angaar. Overskou fortæller i »Den danske Skueplads« (II S. 421), at Iver Als var den første, som fik Nys om, at en fattig »Holmensmand«, Thomas Jespersen, havde en lille Stifdatter, Caroline Halle, der vakte Omtale ved sin Opvakthed, og at Als overtalte Forældrene til at lade hende komme i Comos Danseskole. J. Davidsen, der foruden Overskous og Rahbeks Optegnelser opgiver at have benyttet nogle private Meddelelser, siger i »Fra vore Fædres Tid« (S. 118), at hun blev født i København 5. Febr. 1755, og at Faderen, der var en fattig Haandværker, døde kort efter hendes Fødsel, hvorefter Moderen ægtede en fattig »Holmensmand«, Thomas Jespersen, og denne, der gjorde Tjeneste ved Maskineriet paa Teatret, fik den seksaarige Stifdatter anbragt ved Balletten. Denne Fremstilling følger P. Hansen hovedsagelig i sin Teaterhistorie (I S. 349). Efter nogle

Optegnelser af Komponisten Poul Rasmussen (Personalhist. Tidsskr. 3. R. V S. 64) »kaldte hun sig Halle efter en Fændrik eller Underofficer, som var hendes virkelige Fader, men hendes Moders Ægtemand var Arkelmester ved Holmen«. Endelig siger Aumont i Biografisk Lexikon, at Caroline Walter »angives at være født i Kbhvn. 5. Febr. 1755, men i øvrigt hviler Mørke over hendes Fødsel og Familieforhold; ganske vist kvitterer i Teaterregnskaberne 1765—66 T. J. Halle for sin liden Datter Carolines Gage som Figurantinde, men. Underskriften siger ikke, om det er hendes Fader eller Moder, end mindre, i første Tilfælde, om det er hendes kødelige Fader eller Stiffader«.

Efterfølgende Sag, hvis Akter er hentede fra Raadstuearkivet¹⁾, giver i alt Fald nogle Oplysninger om hendes Slægtskabsforhold og yder et godt Bidrag til hendes tidlige Ungdomshistorie, men navnlig finder jeg, at den har Interesse ved at fastslaa, at de to store Kunstnere Caroline Walter og Ferdinand Lindgreen er Halvsøskende.

Den 1. Juni 1773 indgav Enken *Johanne Kirstine Lindgreen*, »boende paa Hjørnet af Lille Grønnegade og Hovedvagten Nr. 210 hos Brændevinsmanden paa første Sal«*) en Klage til Magistraten over, at hendes Datter *Caroline Halle* var bleven bortført fra hendes Hjem.

Klagen indledes med følgende Ord: »En øm Moders Væmodighed over en eneste Datters Vildfarelse forarsager mig at inkommodere Deres Excellence [o: Overpræsidenten] og samtlige naadige Herrer, ikke at jeg vil klage over et ulydigt Barn, men over at hun er bleven forført, hvilket forholder sig saaledes«. Saa følger Be-

*) Lille Grønnegade er nuv. Ny Adelgade. Det nævnte Hjørne-
sted ejedes 1773 af Brændevinsbrænder Niels Christian Timpermand.

retningen om det, der er sket. Den er skrevet i et slemst forvrøvlet Sprog og gengives her i udførligt Uddrag.

For to tre Maaneder siden havde hendes Datter gjort Bekendtskab med Sr. *Holberg*, Aktør ved Komedierne*), og han havde besøgt hende i Hjemmet, »hvilket ikke er blevet ham nægtet, saalænge det var anstændigt, men siden han nogle Gange har opholdt sig hos hende i mine Værelser indtil Kl. 1—2 ud paa Natten, har jeg og min Pige siddet hver paa en Stol af Aarsag, af han har brugt til Undskyldning, at han ellers maatte gaa paa Gaden; dette har gjort mig kedsommelig«. Saa var det om Fredag Aften Kl. 12 den 21. Maj, at hun lukkede Døren op ind til ham og sagde, at det var paa Tide at gaa, hvorpaa han svarede, at han skulde gaa, naar det gefaldt ham. Han gik dog snart efter, men kom igen om Lørdagen og sagde, at han var kommen »for at vise, at han havde hele Ben, men jeg, som var hendes Moder, skulde D . . . gale ham komme til at fortryde det«. Da hun saa svarede: »Bliv fra mig, han kan blive borte«, greb *Holberg* fat i hende og slængte hende paa en Stol, saa at Benene under Stolen gik i Stykker, »hvoraf erfares hans gode Intention. Da jeg kom til mig selv efter denne Alteration, tog [jeg] en tynd Stok, der stod ved et Lacoy Træ i Vinduet, for at værge mig med, men traf ham ikke, hvilket er al min Forseelse mod Sr. *Holberg*, undtagen

*) Det er Skuespiller *Ludvig Holberg*, der debuterede 1772, men ifl. Overskou (III S, 34) svarede saa lidt til de Forventninger, han straks havde vakt, at man i den følgende Tid kun taalte ham for hans nære Slægtskab med Digteren og 1778 skilte sig af med ham ved at skaffe ham et Toldkassererembede. Han døde 1824 i Aarhus som Justitsraad og fhv. Told- og Konsumtionskasserer (i Randers). Han var for øvrigt slet ikke i Familie med *Holberg*, ikke engang hans Gudsøn (se Dania IX).

at jeg udi hans Nærværelse erindrede min Datter, at hun ligeledes havde fortjent at revses«. Holberg hentede saa Sekretær *Lassen**) der kom Kl. 4 og blev til Kl. 11 om Aftenen, da Holberg vendte tilbage og i Teaterdirektionens Navn befalede hende at udlevere Datteren, og da hun spurgte til hvem, svarede Holberg, at Direktionen havde gjort Anstalter for hende hos en honnet Familie. »Jeg svarede saa: skal det saa være, faar jeg lade hende fare, sigende derhos, at jeg som Moder var pligtig at se min Datters Fordærvelse; Hr. Lassen løftede saa sin Stok og sagde, at hvis jeg ikke holdt min Mund, skulde jeg faa al Landsens Ulykker«. Derpaa gik de med Datteren, »og som en enlig Enke maatte jeg anse dette og lade mig befalde, da jeg efter deres Udsigende ventede, at hun efter Direktionens Ordre var kommen til det hende tilberedte Sted«. Men Søndag Morgen fik hun Bud fra sin Søster Madam *Petersen* i Trompetergangen, at Datteren havde været der om Natten, »hvoraf ingenlunde (!) erfares, at det ikke har været Direktionens Ordre«, thi ellers havde de ikke behøvet at gaa til Søsteren, som intet vidste af det, men de havde vel forestillet sig, at Søsteren havde billiget deres Foretagende. Søsteren havde dog beholdt *Caroline*, »at hun som et forført og nu vildfarende 17 Aars Barn**) ikke om Natten skulde geraade i slette Selskaber, siden de Personer, som havde bortført hende fra hendes Moder, vidste ingen Steder at føre hende hen«. Om Søndag Morgen var hun saa af Holberg bleven hentet i en Kareth og ført ud til Inspektør *Hvass****), hvor hun var i to Dage, og saa blev hun indkvarteret hos Hr.

*) Det er den ved Teatret i 1772 ansatte Sekretær *Niels Lassen*.

**) Er dette rigtigt, er *Caroline Halle* altsaa først født 1756; men da Moderen senere kommer med flere ravgale Tidsangivelser, kan man vel ikke lægge Vægt paa det.

***) Det er Inspektøren ved Teatret *Christian Hee Hvass*.

Knudsen i Store Kongensgade*). Da *Hvass'* Tjener kort efter kom op til Moderen for at hente hendes Klæder, fik han dem, men da han kom igen og forlangte udleveret Stole, Konsol, Borde. Spejle og Gardiner, sagde Moderen nej, det kunde de i alt Fald ikke faa førend til Flyttedagen, og Tjeneren truede hende saa med, at hun ingen Pension fik.

»Dette er da, hvad mig er vederfaret. Men som jeg ikke kan tro, at Direktionen billiger det, som Loven ikke taler et eneste Ord om, at Direktionen har paataget sig at rette mellem Moder og Datter, saalænge Gud og Kongen har sat Øvrighed i Byen, og Lovens 3. Bog 17. Kap. 16. Art. er mit Forsvar, saa er det til Ds. Exc. og samtlige naadige og højtydende Herrer min ydmygste Bøn og Begæring, at min Datter *Caroline* maatte for de høje Herrer Magistraten indkaldes og erindres at forføje sig til sin Moder, der saa ømmeligen har opfødt og haandhævet hende og altid søgt hendes Bedste. Da jeg ikke skal have noget imod hende, siden jeg indser, at hun er bleven forført, og alt hvad passeret skal være forglemt. Det øvrige, hvad Hr. Sekretær *Lassens* og Sr. *Holbergs* Foretagende angaaende, da er derom til Hr. *Etatsraad* og *Politimester* insinueret Klage, hvorvidt samme finder Sted med Ærbarhed og Skikkelighed og at foretage sig noget uden Øvrighedens Tilladelse. Udbedende og derhos forventende naadigst Assistanse. Da jeg i dybeste Ydmyghed forbliver Ds. Exc. osv.

ydmgygste Tjenerinde
Johanne Kirstine Lindgreen.«

Magistraten tilsagde nu baade Moder og Datter til at møde paa Raadstuen, men kun Moderen efterkom

*) Det er Suffløren ved Teatret *Lars Knudsen*, der 1769 blev gift med Skuespillerinden *Johanne Sophie Bergmann*. *Knudsen* boede i St. Kongensgade Mtrnr. 39.

Opfødringen, medens Skuespiller *Niels Hansen* (den senere Regissør) stillede med et Brev fra Inspektør *Hvass* som Undskyldning for Datterens Udeblivelse. Dette Brev af 7. Juni, der giver en helt anden Fremstilling af Sagen, og som viser, hvilke store Forventninger Teatret satte til den purunge Skuespillerinde, aftrykkes her i sin Helhed.

»Angaaende denne Sag, for hvilken Jomfru *Caroline Halle* formentlig er opkaldt paa Raadstuen, kan jeg paa hendes Vegne, da Upasselighed hindrer hende i at møde, meddele følgende Forklaring.

Efter adskillige igentagne Klager over uordentlig Levemaade og uanstændig Opførsel har den alleryderste Nødvendighed endelig tvunget hende til at forlade hendes Moders Hus, hvor hun paa en voldsom Maade berøvet alle hendes Klæder og andre Effekter, mishandlet af Moderen og truet med Lemlæstelse befinder sig usikker paa Ære, Gods og maaske Liv, følgelig uskikket til at opfylde hendes teatralske Forretninger. Søndagen den 23. Maj kom hun ud til mig Kl. 7 om Morgenen i en meget ynkværdig Tilstand, mere død end levende og saa godt som nøgen. Om Eftermiddagen gik jeg til Moderen for at høre Sammenhængen og, om muligt, at stifte Forlig, men den Uforskommethed, hvormed hun besmykkede hendes nedrige Opførsel, og de utallige Forbandelser, hun udgydede, overtødede mig letteligen om Sandfærdigheden af Datterens Beretning og Ubilligheden at sende hende tilbage i dette virkelige Helvede. Jeg beholdt hende altsaa i mit Hus, indtil jeg efter nogle Dage fik hende indtinget i Pension hos Hr. *Knudsen*, hvis Kæreste ogsaa er Aktrice, og hos hvem hun saavel i Henseende til ordentlig Levemaade som artigt og anstændigt Selskab er uendelig bedre end i Moderens Hus. Direktionen har fundet denne Forandring saa meget nyttigere for Teatret, som Jomfru Halle er en haabefuld

Aktrice, hvis ugemene Talenter fortjener Vedligeholdelse og Opmuntring«.

Efter at have modtaget denne Skrivelse henviste Magistraten Madam Lindgreen til Teaterdirektionen for om muligt ved dennes Hjælp at faa Sagen bilagt i Mindelighed. Men saa let gik det ikke, dertil var hun altfor stridbar. Hun sendte 9. Juni en Klage til Direktionen, og da hun den 17. Juni havde modtaget Svar, indgav hun Dagen efter en ny Klage til Magistraten, hvori hun atter forlangte, at de tre Herrer Hvass, Lassen og Holberg skulde opkaldes for at svare til deres »slette, utilladelige og lovstridige Forhold« mod hende. Mellem Linierne kan man læse, hvad Direktionen kavde bebrejdet hende. Den havde svaret hende, »at min Datter nu befandt sig i sin Rolighed, saa jeg skulde finde mig i Billighed, og jeg kunde nøjes med en liden Pension, og min Datter var ikke tjent med at komme med blaa Øjne paa Teatret, hvortil jeg svarede, at i de 17 (!) Aar, hun har været ved Komedierne og intet haft at leve af, der kunde tilstrække, har hun ingen blaa Øjne haft og jeg dog holdt hende i Klæder og Zir, som for hende har været nødvendigt. Jeg sagde da ligeledes, at dersom Direktionen havde givet de benævnte Personer Ordre til at borttage min Datter, havde de dog vel ingen Ordre haft at traktere mig med Skældsord og Stokkeprygl. Derpaa jeg fik til Svar, det fik saa at være, og min Datter havde nu saa meget, hun kunde leve af«. Da Madam Lindgreen havde truet med Magistraten, havde en af dem sagt: »Hvad vil Magistraten gøre?«, »hvilket jeg med Ed kan bekræfte«. »Skal saadan Handling staa ved Magt, saa Gud trøste enhver ærlig Moder, hvis Datter har et glat Ansigt, har Teatret her Inkvisitionsret, som i de katolske Lande nu er afskaffet, hvor godt Folks Pigebørn blev bortsnappede uden videre Regnskab, hvortil de skal bruges. Da min

Datter har været ved Komedierne i 17 Aar (!) og været hos mig uden at være i Forvaring hos Hr. *Knudsen*, hvor hun nu er og forbydes at tale med sin Moder eller Slægt«. Hun forlanger, at Datteren føres tilbage til hende fra Hr. *Knudsen*, hvor hun »betaler af hendes eget, saa længe hun har at leve frisk med; men om hun i Dag eller i Morgen bliver syg og skal ligge 10 Aar ved Sengen, hvem skal da føde og opholde hende?« Hun udbeder sig derfor atter »Assistange, at jeg som en forladt Enke nyder den Ret, som Guds og Kongens Love befaler.«

Magistraten begyndte nu for Alvor at føle sig stødt ved Teaterdirektionens afvisende Holdning og sendte den en pro Memoria af 21. Juni, hvori det hedder, at det paaligger Magistraten som Øvrighed at paase, at Forældre beholder den dem efter Loven tilkommende Myndighed over deres Børn, og i Fald Børn af Forældre forures, da at skaffe Børnene Ret; men da det er Magistraten ubekendt, om der maatte være overdraget Direktionen en særdeles Jurisdiktion over de ved Teatret engagerede Personer videre end forhen, da Magistraten og de to og tredive Mænd var Direktører*), bad den tjenstligst Direktionen, at Datteren maatte faa Befaling til at møde paa Raadstuen, naar hun blev tilsagt, medmindre hun alene henhørte under Direktionen i alle Tilfælde.

Først henved tre Uger efter svarede Direktionen Magistraten i en Skrivelse, hvori den gjorde Rede for hele Sagens Forløb. Det hedder heri blandt andet:

»*Caroline Halles* Udflyttelse af Moderens Hus saavel som den af Moderen med en besynderlig Omhyggelighed fordulgte, men nu fast overalt bekendte ubehagelige

*) Teatret stod som bekendt under Magistraten fra 1750 til 1770.

Scene, der skal have givet Anledning til den*), var Direktionen aldeles ubekendt, indtil Inspektør *Hvass* meldte Direktionen den Del, han havde maattet tage i den, da Jomfru Halle om Aftenen silde kom til ham som sin Foresatte og bad om Hjælp til at komme hjemme fra til et skikkeligt Hus, hvor hun kunde faa Ro til at læse sine Roller. Direktionen havde saa meget mindre at erindre mod *Hvass*' Forestilling, som den kendte Suffløren's Hus, hvor hun var tinget i Kost, som et skikkeligt og anstændigt Sted, og den ved nærmere at undersøge Sagen var overbevist om, at Skuepladsen ikke længe vilde kunne beholde Jmfr. Halle som Aktrice, hvis hun skulde nødes til at flytte tilbage til Moderen«. Da Lindgreens Enke den 9. Juni havde henvendt sig til Direktionen, havde hun faaet den Besked, at man ikke vilde tvinge Datteren til at forlade Knudsens Hus, hvor hun udtrykkelig ønskede at blive, og da den forment, at det ogsaa var det bedste for Spektaklerne, at hun blev der; men Moderen skulde faa 100 Rd. aarlig, som Datteren yderligere tilbød af sin Gage**), hvormed man syntes, at hun kunde og burde være fornøjet.

»Dette er Sagens sande Sammenhæng, om hvilken vi har troet, at Magistraten ikke burde være uvidende, siden Lindgreens Enke har henvendt sig til Dem paany med en Ansøgning, der ikke alene er forfattet i bitre Udtryk, men endog vil gøre Quæstionen i denne Sag til en Voldsførsel, som den ikke er, og synes med en udstuderet Flid at lægge Dølgemaal paa den Tildragelse, som har nødt Datteren til at flytte fra Moderen, og som, hvis man skal tro Rygtet, maaaske,

*) Man maa forundre sig over, at Historien ingen Steder er omtalt blandt Tidens Chronique scandaleuse, heller ikke hos Overskou, hvor der dog findes saa mange af den Slags.

**) Ifl. Overskou (III S. 16) havde hun i 1772 450 Rd. i Gage.

naar den tilfulde skulde oplyses, kunde vidne om et slet Opsyn og uforsvarlig Omgang i Moderens Hus«.

»Det er ikke vor Sag at undersøge, hvad Ret Forældre og i Særdeleshed Mødre har til at formene deres Børn, naar de staar i kongelig Løn og Tjeneste, at bo og opholde sig, i hvad Hus de lyster, naar det er anstændigt. Vi overlader denne og andre juridiske Quæstioner, der maatte angaa de teatraliske Personers vitam privatam uden for Skuepladsen og deres Embede, til den kompetente Dommers Paaskøn, saasom vi ingen Jurisdiktion over dem i alt Fald paastaar. Men da vi nøjagtige er underrettede om, at Jmfr. Halles Ophold i hendes Moders Hus vil have Indflydelse paa hendes Pligters Opfyldelse, og os er paalagt at iagttage det, hvad vi til Skuepladsens Gavn for godt og fornødent eragter, saa forvisser vi os om, at Magistraten i denne Sag har alt forstaaende for Øje og enten tilholder Lindgreens Enke at lade sin Datter blive i Fred, hvor hun er, og modtage den i vore Tanker ganske anstændige Pension, som Datteren vil give hende, eller i alt Fald ingen Decision vil iværksætte til Jmfr. Halles Præjudice, før vi derom er underrettede, for at vi kan tage, hvad Messures til Spektaklernes Gavn maatte anses for fornødne«.

»Det er ogsaa i Henseende til Spektaklernes Tjeneste, at vi tjenstligst maa bede Jmfr. Halle forskaanet for Indkaldelser til Raadstuen (hvor vi ellers aldrig har forment hende at møde), thi da hun i denne Tid har en Del at lære, saa bliver det en Nødvendighed, at hun derpaa anvender hele sin Tid uden ved noget andet at forsinkes«.

Skrivelsen er dateret Christiansborg den 12. Juli og underskrevet af G. Nielsen, A. G. Carstens, Bornemann og Pauli.

To Dage efter indleverede Madam Lindgreen gen-

nem Kancelliet sin Supplik til Kongen, hvori hun foruden at klage over, at Datteren paa den hende fremstillede Maade var blevet berøvet hende, tillige bad om, at der maatte blive nedlagt Forbud mod Datterens Ægteskab med *Holberg*. Denne Ansøgning findes ikke mere (som det omtales senere, er den gaaet tabt ved Teaterarkivets Brand), men Indholdet kendes af hendes samtidige Indberetning til Magistraten. Hun har for Majestæten siger hun, foredraget, »at der spindes et nyt Anslag, at Sr. *Holberg* skal ægte min Datter«, og hun har derfor bedt om et allernaadigst Forbud mod dette Ægteskab, da det er ulovligt. »Jeg har søgt at ville tale med mit Barn paa Gaden, men er bleven truet paa offentlig Gade med Arrest og at afprygles af Matroser«. Hun beder nu, om Magistraten vil sende Bud til Hr. Knudsen, og at der, indtil den kgl. Resolution kommer, »maa ham paalægges at være ansvarlig for dette mellem min Datter og Sr. *Holberg* sammensnoede Ægteskab Jeg er i det Haab, at Ds. Exc. og samtlige naadige Herrer Magistratens Magt og Myndighed udi alt, hvad som er efter Guds og Kongens Love, overgaar Sr. *Holbergs* og Sekretær *Lassens* og Inspektør *Hvass'* og flere ligesindedes Selvraadighed, som synes at være paa det højeste Trin. Forventendes desaarsag en hastig Assi- stange og endelig Resolution« osv.

Der blev nu atter korresponderet mellem Magistraten og Direktionen — disse Skrivelser er dog gaaede tabte —, og Resultatet blev et Møde paa Raadstuen, hvor Sekretær Lassen og Madam Lindgreen var til Stede, og ved hvilken Lejlighed der til Madammens store Forargelse blev fordret, at hun skulde føre Vidner til Bevis for Rigtigheden af sin Fremstilling af Bortførelsesscenen og hendes Optræden over for Datteren.

Men Vidnesbyrdene kom dog i en Skrivelse til Magistraten af 25. Juli, der begynder saaledes: »Mindst

havde jeg ventet at opleve den Dag, da en Moder skulde gøre Regnskab for sine Samtaler og Omgang med sine Børn. Men siden den Dag er oprunden, at der saa opstaar ublu Personer og opdigter for en ganske højlovlig Magistrat saadan ublu Usandfærdigheder, hvilke selv maa krænke mig som en kærlig og øm Moder mod mine Børn. Siden det da efter Hr. *Lassens* ublu Foregivende er mig befalet at gøre Rede for min Opførsel mod min Datter og samme at bevise, endskønt det burde Hr. Lassen at bevise sin mod mig gjorte ublu Beskyldning, saa har jeg da hensamlet de Vidner, som har været nærværende, hvoraf naadigst vil erfares, at jeg med min Datter Caroline har levet en kærlig Omgang, indtil hun blev bekendt med Sr. *Holberg*, der skammelig har forført hende«. Vidnerne er to Piger, der havde tjent hende, og hvoraf den ene er Amme for et lidet Drengbarn*) og Søsteren, den ovennævnte Madam Petersen i Trompetergangen. »Jeg kan ikke tro, at nogen i Tyrkiet turde understaa sig at udøve en saadan Gerning, og endda tør disse Personer understaa sig for en højlovlig Magistrat at fremsætte en Løgn for at sætte mig en Skamplet paa for at smykke deres ublu Foretagende«. Tilsidst vedlægger hun to Officersattester, »som viser, at det af Hr. Lassen for højædle Magistraten sidstanførte om min Person er aabenbar Usandfærdighed«. Hun paastaar, at Hensigten i det hele har været, at forføre Datteren for at leve sammen med hende, saalænge hun havde noget, og at Datteren ikke kan nægte, at det er Holberg, der har faaet hende til at opdigte alt det ufordelagtige om hende, og hun forlanger, at Lassen skal bevise sine ærerørige Beskyldninger. For øvrigt siger hun, at hun vil glemme alt og tilgive den hele »Passage«, naar blot Datteren vil vende hjem;

*) Det er ganske sikkert Skuespilleren Ferdinand Lindgreen.

men Tilladelsen til Ægteskabet med Holberg giver hun aldrig, »saalænge hans Opførsel er ikke anderledes«.

Magistraten tilsagde nu Inspektør Hvass og Sekretær Lassen til at møde paa Raadstuen for at faa de fire Attester at se. Men den første svarede Raadstuetjeneren, der kom med Tilsigelsen, at han ikke havde noget med Magistraten at bestille, og Lassen blev uden videre borte.

Denne hensynsløse Optræden krænkede i bøj Grad Magistraten, og dens Harme kom stærkt til Orde i den Erklæring, som den paa Kancelliets Opfordring den 4. Aug. afgav paa Madam Lindgreens Ansøgning til Majestæten, og hvormed den lod følge de fire Attester og Raadstuetjenerens Rapport om, hvad Hvass havde sagt, samt Genpart af Teaterdirektionens Skrivelser. Efter at have refereret hele Sagens Gang, som den her er fortalt, ender Erklæringen med følgende Ord:

»Hvad nu enten Supplikantinden maatte have forset sig noget mod Datteren, saa at Datteren kunde have Aarsag til at klage, eller og Datteren havde opført sig anderledes mod Moderen, end hendes Pligt udfordrede, er og bliver det dog af betydelig Consequence, at partikulære eller uvedkommende Folk tiltager sig Øvrigheds Myndighed, udtager Datteren af Moderens Hus uden foregaaende Klage eller Ansøgning, samt derefter ikke vil værdige Øvrigheden at møde for derom at give Forklaring. Det er destoværre kommet saa vidt, at næsten hver Mand tænker, at Magistraten, som ikke har nogen Jurisdiktion*), har intet mere nogen at sige, men naar

*) Som bekendt blev ved Hof- og Stadsrettens Oprettelse i 1771 alle jurisdiktionelle Anliggender fratagne Magistraten, og saaledes blev det ogsaa fastslaet ved den endelige Ordning af Forholdet i Okt. 1772 til stor Skuffelse for Magistraten, som ofte i den følgende Tid lod sin Bitterhed komme til Orde, saaledes her, og i Forholdet til Arresthuset (se Side 86 flg.).

de kun har en eller anden Direktion eller Indretning at henskyde dem under, saa kan de foretage dem, hvad for godt synes, og skønt af Direktionen for Komedierne dens pro Memoria erfares, at den ikke har nogen Del heri, erfares det dog tillige, at Betjentene egenmægtig har foretaget sig alt dette. Skønt man nu vel ved, hvad Myndighed man skulde bruge for at tvinge disse Personer til at møde for os, har vi dog ikke villet foretage videre end herved allerunderdanigst at forestille dette, paa det Ds. Maj. om de Tid efter anden forefaldende Uordner kan vorde underrettet, og skal vi allerunderdanigst henstille, om den af Supplikantinden ansøgte Undersøgning maatte allernaadigst blive befalet og derefter blive anlagt Sag mod alle rette vedkommende til endelig Doms Erhvervelse, paa det Publikum kunde faa Satisfaktion og de, som i denne Omgang maatte befindes at have handlet mod Ds. Majs. Lov, vedbørligen blive ansete«.

Derefter hører man intet mere om Sagen. Thi vel anmodede Magistraten Kancelliet i Skrivelse af 27. Okt. om at give den Underretning, om der var faldet Resolution i Sagen, da Magistraten hidtil intet havde hørt. Men der kom aldrig Svar. Af Kancelliets Protokol i Rigsarkivet, i hvilken Sagen findes kort refereret, ses nemlig, at Kancelliet straks efter at have modtaget Magistratens Erklæring sendte denne med Ansøgningen til Teaterdirektionens Betænkning, og der er de rimeligvis blevne liggende og er brændte med Teatrets Arkiv paa Christiansborg i 1794, ogsaa de fire Attester, af hvilke, navnlig af Officersattesterne, man vistnok kunde have ventet vigtige Oplysninger om Familien.

At den saaledes kom til at høre til de henlagte Sager, vilde være nogenlunde forstaaeligt, hvis man kunde stole paa Overskou (III S. 38), thi da var den allerede i August Maaned paa en Maade praktisk af-

gjort, idet Caroline Halle da havde holdt Bryllup -- dog ikke med Holberg, men med Kommercesekretær og musikalsk Instruktør ved Teatret *Thomas Christian Walter*. Men Overskou har sikkert ikke Ret. I Vejviseren 1774 og 1775 staar hun nemlig endnu opført under sit Pigenavn, og i Biografisk Lexikon sættes hendes Giftermaal til Efteraaret 1774*). Saa bliver det endnu mere paafaldende, at man ikke værdigede Magistraten noget Svar.

I alle Tilfælde har sikkert Magistraten deri set et Tegn paa, at man saa den over Hovedet, og har følt det som en Ydmygelse, en af de mange Ydmygelser, som den led eller troede at lide i disse Aar.

Det er denne Johanne Kirstine Lindgreen, som ogsaa er Moder til Skuespiller *Ferdinand Lindgreen*. Egentlig er det tilstrækkeligt at henvise til, hvad man ved om ham, at han er en Søn af Konstabel i Marinen Thomas Jespersen og Johanne Hansdatter (Biogr. Lex.), og sammenholde det med, at Caroline Halles Stiffader var den fattige Holmensmand Thomas Jespersen. Men for yderligere at slaa det fast skal jeg dog tilføje følgende.

Hvem Carolines Fader *T. J. Halle* er — thi at det skal være Navnet paa hendes Fader, er utvivlsomt, hvad der fremgaar af det følgende —, har det ikke været mig muligt at finde, skønt jeg i Arkiverne har søgt efter ham paa alle tænkelige Steder. Efter Poul Rasmussens Optegnelser, der er citerede i Indledningen, maa man antage, at Caroline er født uden for Ægteskab. Men det

*) Efter velvillig Meddelelse fra A. Aumont støtter han denne Angivelse paa, at hun i Teaterregnskabet for 1774—75 endnu 3. Aug. 1774 staar opført som Mademoiselle Halle, men 19. Nov. som Madame Walter, og at hun endnu paa Teaterplakaten 3. Okt. kaldes Jomfru Halle.

skulde paa Forhaand synes lidet troligt. Thi for det første faar man ved at gennemlæse disse Optegnelser i deres Helhed det bestemte Indtryk, at Poul Rasmussen er slem til at diske op med Skandalehistorier og løbe med ondartet Bysladder — se saaledes hans pikante Historier om, at Caroline Halle blev skilt fra Walter, bl. a. fordi hun havde et uægte Barn, og at hun og Skuespillerinden Jomfru Petersen skulde være Søstre —, saa man straks er paa sin Post; desuden er Optegnelserne nedskrevne 1797, mange Aar efter at Caroline Walter havde forladt Scenen og Landet, og da Poul Rasmussen selv kun var 21 Aar. Og dernæst synes den Omstændighed, at Faderen kvitterer for Datterens Gage, medens hun selv efter Moderens Sigende altid har boet hos hende, at tyde paa, at det har været et legitimt Forhold. Det maa forekomme lidet sandsynligt, at et uægte født Barn paa de Tider saa at sige blev officielt anerkendt og kom til at bære Faderens Navn. Og dog maa Poul Rasmussen have Ret i Hovedsagen. Caroline Halle er ganske sikkert født udenfor Ægteskab. Thi i 1760 blev »Pigen« Johanne Hansdatter, som det vil ses nedenfor, gift med Konstabel Thomas Jespersen. Men det Dokument af 26. April 1766 i Teaterregnskaberne (Rigsarkivet), hvorved T. J. Halle kvitterer for 30 Rd. »for min liden Datter Carolines Figurering afvigte Vinter paa det danske Teater«? Hvorfor er det underskrevet af Halle og ikke af Stiffaderen, i hvis Hus hun var?*) Og selve Dokumentet! Jeg kunde tænke mig, at en Mand, der var højere paa Straa end en fattig Haandværker eller en Underofficer (eller Konstabel), havde skrevet Kvitteringen, saa fast og øvet er Haand-

*) Jeg har i Teaterregnskaberne omtrent et halvt Aar før fundet, at hun selv paa en Liste over Penge til Teaterudstyr til Figuranterne har kvitteret med sin lidt ubehjælpsomme Barnehaand: Caroline.

skriften, saa korrekt det danske Sprog og saa god Ortografien. Det er og bliver en mærkelig Historie, hvorledes man saa vender og drejer den, og man griber sig i at stirre paa Halles Forbogstaver T. J.; de kan jo bl. a. ogsaa sige Thomas Jespersen. Men det er jo ogsaa umuligt, at de to skulde være en og samme Person. Thi hvis Jespersen havde forandret Tilnavn, hvorfor skulde saa Moderen, som skriver sig Lindgreen, kalde Datteren for Halle? Har Halle over for Moderen paataget sig Omkostningerne ved Carolines Underhold og Opdragelse? Er Halle et helt fingeret Navn for at skjule over et andet? Alt dette er Forklaringer, som jeg selv ryster paa Hovedet af.

Den 28. Febr. 1760 blev Ungkarl *Thomas Jespersen*, Bøsseskytter (∴ Konstabel) i Marinen, 23. Kompagni, boende i Helsingørsgaden, trolovet med Pigen Johanne Hansdatter, og 28. Nov. samme Aar blev de kopulerede²⁾. Deres første Barn (i alle Tilfælde det første, jeg har fundet) blev døbt i Holmens Kirke 20. Decbr. 1765 under Navn af *Hans Christian*; da boede Forældrene i Borgergade, og Faderen kaldes her Konstabel³⁾. Denne Søn maa imidlertid være død som lille Barn; thi 2. April 1767 blev deres anden Søn døbt smstds. ogsaa med Navnet *Hans Christian*; senere blev han dog altid kaldt *Frederik Christian**). Deres tredje Søn *Ferdinand Ludvig Vilhelm* blev døbt 10. April 1770, ligeledes i Holmens Kirke. Ved de to sidstes Daab var blandt Fadderne Sekretær ved Akademiet paa Charlottenborg *Christian Æmilius Biehl* og Skuespillerinden Jomfru

*) Hvorledes har han senere faaet Navnet *Frederik*? Ja, i Kirkens Begravelsesprotokol staar: »21. Aug. 1769 begravet Thomas Jespersen, Konstabel, 23. Komp., hans Søn Frederik, død af Kopper; et fremmed Barn«. Hvorledes dette skal forstaas, ved jeg ikke. Maaske har det været en Adoptivsøn, hvis Navn efter hans Død er blevet overført paa deres egen Søn.

Amalie Böttger, den senere Madame Rose (ved Daaben 1765 nævnes en Jomfru Margrethe Böttger). Den første var Fader til *Charlotte Dorothea Biehl*, der underviste den lille Caroline i Læsning og andre nødvendige Kundskaber, og Amalie Böttger var hendes Instruktrice (se Overskou II S. 422). Blandt de andre Faddere nævnes en Groshandler *Barch* og en Jomfru *Marie Christine Barch*, ganske sikkert Slægtninge af Danseren Carl Barch ved Teatret. Man ser, at den »fattige Holmensmands« Hjem havde i alt Fald en Del af sine Omgangsvener eller Bekendte fra Teaterkredse.

Hundrup nævner i sine Samlinger⁴⁾ i Anledning af, at Sønnen Frederik Christian i 1787 blev Student fra Roskilde Skole, Faderen som »Thomasius ballistariorum præfectus (Overfyrværker)« og Moderen som Johanne Groot. Overfyrværker i Hæren svarer omtrent til vor Tids Stabssergent; men der var ogsaa Overfyrværkere i Marinen, og her kan Titlen maaske gengives ved Overkonstabel. Hundrup angiver Faderens Dødsaar til 1770. Det har dog ikke været mig muligt at finde ham i Admiralitetets Skifteprotokoller *). Moderens fulde

*) Jeg har vel i Hof- og Stadsrettens Skifteprotokoller (Landsark.; Nr. 8, Forsegingsprot. 16. Jan. 1773 og Behandlingsprot. 12. Juli 1775) truffet paa en Konstabel Thomas Jespersen, 3. Div., 3. Komp., Nr. 3, der døde omtrent paa denne Tid paa et Togt ombord paa Orlogsskibet Mars. Men jeg har ikke kunnet følge ham videre og se, om det er ham, og da hans Efterladenskab knapt udbragtes til 10 Rd., og der ingen Arvinger meldte sig efter Bekendtgørelsen i Aviserne, er det lidet sandsynligt. Eller skulde der ligge nogen Betydning i det Ord »forladt Enke«, som Moderen flere Gange betjener sig af? — I alt Fald var jo Thomas Jespersen død i 1773, og man maa derfor slaa en Streg over den rørende Historie, som J. Davidsen fortæller, og som P. Hansen gentager, at en af Grundene, hvorfor Caroline snart blev skilt fra Walter, var den, at han og hans fine Familie følte sig stødt over hendes simple Ekstraktion og ønskede, at hun skulde afbryde Omgangen med Plejefaderen, den fattige, men

Navn var altsaa efter, hvad der foran er nævnt, *Johanne Kirstine Hansdatter Groot*. Hun har vel tilhørt en indvandret hollandsk Slægt *). At Hundrup ikke nævner hendes Dødsaar, kan maaske tyde paa, at hun endnu levede 1787.

Til Slutning et Par Ord om Ferdinand Lindgreens Skolegang. Begge Brødre blev sat i Roskilde Skole 28. Okt. 1778, som det ses af Discipelprotokollen ⁵⁾, men der findes intet om, hvem Forældrene er, hvad der ellers plejer at noteres ved Indmeldelserne. Hundrup meddeler, at Frederik Christian blev understøttet af Arveprinsen, og det har ogsaa været Tilfældet med Ferdinand (se R. Neiiendam, Breve fra d. Skuespillere, I S. 246). Skulde deres Halvsøster, som i 1778 var den berømte og meget feterede Skuespillerinde, mon ikke have haft nogen Indflydelse her? Medens Frederik Christian, som blev Student med første Karakter **), under hele sin Skolegang fik særdeles gode Vidnesbyrd, var det anderledes med Ferdinand. I 1781 hed det vel: »Endnu noget barnagtig, men af temmelig godt Haab«, men i 1783 var det blevet til: »Mangler ikke Nemme, men Flid«, og i 1787: »Lidet eller intet Haab«, og nogle Maaneder efter at Broderen var bleven dimitteret, læses i Protokollen: »25. Okt. 1787 blev Ferdinand

brave Holmensmand, hvad hun dog bestemt vægrede sig ved til Ære for hendes gode Hjærte.

*) Navnet Groot, Grot og Groth blandes sammen i Tidens Dokumenter. Skulde hun være en Datter af en Tobaksspinder Hans Adam Groth (Grot), der døde i Kbhvn. 1752 og efterlod en Enke Margrethe Christiansdatter med tre umyndige Børn?

***) Ifl. Hundrup blev han cand. phil. 1788, men var saa i fem Aar plaget af Sygdom. Ifl. Wiberg blev han cand. teol. 1798 og derefter Kapellan i Svendborg, hvor han døde 1805. Hans Datter *Kirstine Sophie Frederikke* blev gift med Præsten og Historieskriveren Jørgen Lindegaard Rohmann.

Lindgreen paa Forlangende afskediget af Skolen med det Vidnesbyrd, at han vel havde opført sig anstændig og upaaklagelig, men for Resten ej vist den Bekvemhed til Studeringerne, at han med Ære kunde haabe at blive til Akademiet dimitteret, hvorfor vedkommende have anset det for raadeligst ej længere at lade ham studere, men hellere anbringe ham ved saadanne Forretninger, som med hans Bekvemhed kunde være mere passende. Hvad han selv mente, at hans Bekvemhed bedre passede til, havde han imidlertid allerede vist ved i Maj 1787 at melde sig til Syngeskolen ved Teatret⁶⁾, og i Januar 1788 blev han antaget som Elev og optraadte i Koret. Samtidig vedblev han dog at læse til Eksamen, og i Sommeren 1790⁷⁾ blev han dimitteret privat fra Roskilde Skole med anden Karakter*)- I November samme Aar havde han sin første Rolle.

Da var der imidlertid allerede gaaet en halv Snes Aar, siden Caroline Walter i 1780 var flygtet ud af Landet; hun var blevet gift med Violinisten Christian Friederich Müller og var nu den fejrede Kunstnerinde i Stockholm, som hun havde været det i København. Man maa tænke sig, at Traditionerne fra Barndomshjemmet og Halvsøsterens Eksempel har ført Ferdinand Lindgreen ind paa hans Bane, og at de begge har faaet Talentet i Vuggegave af Moderen, hvorledes hun saa ellers har været. Mon han ikke har truffet sammen

*) Ogsaa *Christian Nicolai Lindgreen* blev i 1790 Student fra Roskilde Skole. Han var født i Kbhvn. 1772 og blev 18. Decbr. døbt i Holmens Kirke; Faderen var Arkelimester ved Holmen Nicolai Jensen, boende i Bryggerlængen, Moderen hed Karen Lindgreen (se Holmens Kirkes Daabsprotokol og Hundrups Saml.). Han blev cand. jur. 1798, Auditor 1800 og 1803 Justitiarius ved Guvernementet i Trankebar, hvor han døde 1817. Moderen, efter hvem han altsaa har taget Navn, er maaske en Søster til Thomas Jespersen.

og talt med Halvsøsteren den eneste Gang, han vistnok havde Anledning til det, efter at han selv var kommen til Teatret, nemlig da Caroline Müller i Foraaret 1791

Caroline Walter.

Efter et Maleri i det kgl. Teaters Skuespillersal.

gæstede København og ved en Fest paa Skydebanen blev hyldet af nogle af sine Kunstfæller og Repræsentanter for Litteratur, Videnskab og Kunst? Ved Festen paa Skydebanen lader det dog til, at Lindgreen ikke har været til Stede (se Neiiendam anf. St. S. 247).

Det nære Slægtskab mellem de to har ikke været helt ukendt for Samtiden, efter hvad Neiiendam oplyser (anf. St. S. 246), idet Lindgreen i en Forestilling til Kongen fra Teaterdirektionen i August 1789 kaldes hendes »Broder«, ligesom J. L. Heiberg i et Digt til ham ved hans Jubilæum 1838 minder om, at de var Søskende. Men den store Almenhed lader ikke til at have kendt noget til det. Intetsteds i Dagbøger, Memoirer og lignende fra Tiden har jeg truffet det omtalt; Sladderhanken Poul Rasmussen berører det ikke med et Ord, og det vilde han, som ellers har saa travlt med hendes Familieforhold, visselig have gjort, dersom han havde været vidende om det; heller ikke Overskou kender det. Her har øjensynligt været noget at skjule. Men hvad er det da for en Familiehemmelighed, der har kastet Sløret over, at de var Halvsøskende? Det er en Gaade, som maaske Fremtiden engang vil løse.

Man har flere Portrætter af Caroline Walter, deriblandt de tre, der er gengivne i P. Hansen, 'Den danske Skueplads I S. 350 flg., nemlig to Tegninger af C. Høyer (stukken af Kleve) og W. A. Müller og et Maleri, der findes i det kgl. Teaters Skuespillersal. Men medens de to Tegninger er udførte i den pompøse Stil (som Portrætmedailloner i Profil), idealiserede og, som det forekommer mig, uden nogen udpræget Karakter, er der et naturligt og spillende Liv over Maleriet. Ansigtstrækkene paa dette interessante Portræt har i mine Øjne noget jødisk ved sig. Heri kunde maaske Familiehemmeligheden stikke, at Faderen er en Jøde. Det kunde jo være ganske interessant, om vore to største Skuespillerinder i det 18. og 19. Aarhundrede begge havde jødisk Blod i deres Aarer. Men for det første er der ingen af den jødiske Familie Halle, som har T. J. til Forbogstaver, og dernæst er det jo aldeles utænkeligt, at en Jøde paa den Tid kunde blive anerkendt som

legitim Fader til et af en kristen Kvinde født Barn uden for Ægteskab. Maleriet, der, saavidt jeg kan se, er gjort med stor Rutine, men om hvilket man ikke ved hverken, hvornaar eller af hvem det er malet*), kan jo ogsaa tænkes at være en Fremstilling af hende i en af hendes Roller — hvad der sikkert er Tilfældet

Caroline Walter.

Efter et Miniaturmaleri i Kammerherre, Geheime-Etatsraad
S. Hennings' Eje.

med de to nævnte Tegninger, hvis Portrætlighed med Maleriet er lidet iøjnefaldende —, og saa kan der ikke slut-

*) Man har gættet paa Jens Juel og C. A. Lorentzen (eller en af deres Elever). Juel kan det vistnok ikke være; thi han rejste til Udlandet i 1772, da hun kun var 17 Aar og hendes Stjerne først var i Opgaaende, og kom hjem i 1780, kort før hun i April forlod Danmark. Lorentzen kendte hende godt og var sikkert den eneste Maler, som var Deltager i Festen paa Skydebanen i 1791. Skyldes Billedet ham, maa det være malet, før han drog ud paa sin store Studierejse 1779—82. — Sanglærer H. P. Holst-Hansen ejer et Maleri, der er aldeles Mage til Teatrets og sikkert er af samme Kunstner.

tes noget fra Udseendet, naar det er Rollens Maske. Men hverken Draperiet (blaat Sjal over den hvide Kjole) eller Haarsætningen synes at tyde paa det, de er vistnok i Overensstemmelse med Tidens Mode. Og ved at sammenligne det med det andet her gengivne Billede*), hvori Ligheden trods Aldersforskellen kan ses, bestyrkes man i den Mening, at Maleriet er et virkeligt Portræt.

*) Ogsaa dette Miniaturmaleri er usigneret og udateret ligesom et andet lille og kunstnerisk set ubetydeligt Portræt, som jeg har undersøgt (ejet af Kommandør H. Konow). Paa Bagsiden af Miniaturmaleriet staar: »Caroline Walter, Skuespillerinde ved det kgl. Theater i 20 Aar, malet i Aarh.s Begyndelse«. Ved 1800 var hun 45 Aar. Begge Billeder er beskrevne i Lunds »Danske malede Portrætter« (I og VII).

MICHAEL ROSING
OG
CHRISTIAN LANGE

I »Rahbeks Ungdomskærlighed« (Clausen og Rist, Memoirer og Breve, XV) findes der i Rahbeks Breve og Dagbogsoptegnelser flere Steder Tale om Johanne Cathrine Rosings ulykkelige Søster *Antoinette Lovise Lange* og hendes store Kærlighed til hendes Mand, uden at man faar at vide, hvorom det egentlig drejer sig, og hvad der var i Vejen mellem denne *Lange* og *Michael Rosing*. Hos Kyrre, »Knud Lyne Rahbek, Kamma Rahbek og Livet paa Bakkehuset«, hører man noget mere, idet det S. 51 hedder: »En Søster til hende (Madam Rosing) var gift med en vis Hr. Lange, der boede i Frederiksborg. Han var en uforbederlig Drukkenbolt, et usselt Subjekt, der hvert Øjeblik kom og forstyrrede Ægteparrets Idyl. I sine Breve til Pram og Preisler fortæller Rahbek, hvorledes Umennesket Lange pludselig kunde komme bogstaveligt talt dumpende ind i Huset blandt de forsamlede Gæster og i sin Fuldskab gøre den pinligste Skandale. Rosing maatte da opbyde al sin Kraft for at beherske sig, og medens Mad. Rosing ude i Køkkenet søgte at tale det gale Menneske til Rette, sad Vennerne og hørte til under pinlig Tavshed inde i Stuen . . . Rahbek

skildrer i Brevene, hvad hun maatte døje med dette afskyelige Afskum, der først lod sig stille tilfreds, naar han havde faaet Penge af sin godgørende Svigerinde. Det fremgaar af Brevene, at Familien Lange i høj Grad tærede paa Rosings fattige Midler, og Sønnen Carl opholdt sig til Stadighed hos Rosings. Undertiden kom der en Kurre paa Traaden mellem Rosing og hans Kone i Anledning af dette uheldige Familieskab«. Men heller ikke her faar man at vide, hvem Lange er, og hvori Katastrofen bestod, til hvilken der hentydes i Dagbogen 14. Febr. 1781 (Rahbeks Ungdomsk. p. 36): »din Svogers Ulykke forøget ved din Mands Opførsel« og »da han bed dig af i Anledning af din Svogers Sag«.

Det følgende, der er grundet paa Uddrag af Magistratens Resolutionsprotokoller og Kopibøger i Raadstuearkivet samt Arkivalier vedrørende Møens Tugt- og Manufakturhus i Landsarkivet, medens nogle personalhistoriske Oplysninger velvilligst er mig meddelte af Direktør John Arthur Lange, tjener til Opklaring af denne alvorlige og mørke Episode i Ægteparret Rosings Liv; det kaster Lys over mange dunkle Steder i Rahbeks og Rosings Breve*) og giver et Bidrag til den robuste, noget stejle og hensynsløse Nordmands Karakteristik.

Tillige giver det et lille Tidsbillede som et godt Eksempel paa de hyppige arbitrære Indsættelser i Møens Tugthus af bedre stillede Folks Børn eller Slægtninge, som sloges i Hartkorn med Betlere, Løsgængere og almindeligt Tyvepak, og hvoraf mange gik til Bunds maaske netop paa Grund af denne haardhændede Be-

*) Naar Rosing saaledes i et Brev til Rahbek i Juli 1780 skriver: »Hvorfor skulde du stedse dele den Sorg, den eneste, som trykker os; ligesaa stærkt og stærkere, end vi føler den, følte du den. Hvorfor kunde jeg ikke skjule den for dig?« (Rahbeks Ungdomsk. S. 29), hentydes der sikkert til denne Sag og ikke til Rosings Penge-sorger, som det formodes af Udgiverne.

handlingsmaade; i alt Fald var de brændemærkede for Livet. Lange var en af dem, der gik til Bunds. Lad være, at han havde gjort det alligevel, lad være, at han var et Menneske, der særlig trængte til at isoleres, en Tvangsarbejdsanstalt af den Art var sikkert ikke det rette Sted for ham. I vore Dage var han vel kommet paa et Drankerasyl eller en Sindssygeanstalt; men saadanne Institutioner kendte man jo ikke videre til dengang, og den Slags Patienter anbragtes i Arrest- og Tugthuse sammen med andre Forbrydere. Regering og Magistrat spillede dengang ganske anderledes end nu Forsyn for det enkelte Individ og blandede sig ind i helt private Forhold. Ofte indsattes Folk i Tugthuset paa ubestemt Tid blot paa Forældres, Værgers eller Paarørendes Anmodning, især naar de tilbød at betale for Synderens Ophold derinde. Man kommer til at tænke paa Bastille og Lettres de cachet. Gudbevares, hos os foregik det naturligtvis under langt mere beskedne Former. Men havde man gode Forbindelser i Politi, Magistrat eller Kancelli, og var man en anset Mand, gik det selvfølgelig glattere. Dog heller ikke det var nødvendigt. Rosing hørte til den dengang ikke meget renummerede Skuespillerstand, og han fik dog med Lethed Lange derind. Og der er som sagt mange lignende Historier; man kunde plukke en køn lille Buket ud af Tugthusets Protokoller og Breve. Iøvrigt henviser jeg til, hvad der i »Prinsessen i Møens Tugthus« er sagt om Institutionen.

Christian Pedersen Lange, som er født i København og vistnok 1749*), debuterede 1773 paa det kongelige

*) Se et Politiforhør 1. Sept. 1795 (Politidirektørens Forhørsprot., Landsarkivet). Efter al Sandsynlighed er han en Søn af Peder Philipsen Lange, som var Tjener hos Kammerherre Chr. v. Støcken

Teater*), samme Aar som Søstrene *Antoinette Lovise* og *Johanne Cathrine Olsen*, af hvilke Antoinette var den ældste. De har vistnok begge fra Børn været ved Teatrets Danseskole, i alt Fald gælder det Johanne. Men medens denne stod foran en halvtredsindstyveaarig glimrende Kunstnerbane, var Søsteren og Christian Lange kun ganske kort Tid, højst et Par Aar, ved Teatret og har sikkert aldrig faaet fast Ansættelse, om ogsaa begge senere er blevne kaldte kgl. Skuespillere, og de har været saa lidet betydende, at de ikke engang med deres Navne har sat sig Spor i Overskous Teaterhistorie. Lange benævnes i Dec. 1775 »Pensionist«¹⁾; at han har haft Pension fra Teatret er dog højst usandsynligt. Ellers kalder han sig i mange Aar »Acteur«.

Lange blev i Begyndelsen af 1775 gift med Antoinette Olsen (han betalte Kopulationspenge 6. Febr.). Men Ægteskabet var lige fra først af ulykkeligt, hvori vistnok han alene var Skyld. Medens hun af det, man kender til hende, gør et meget vindende Indtryk og efter alt at dømme var en dygtig, opofrende Kvinde, som i sin store Kærlighed til Manden hang saalænge som muligt ved ham og førte en energisk Kamp for at holde sig selv og Børnene oppe, var han et heftigt, ubehersket og vanslægtet Menneske, som sikkert tidligt var kommet paa Afveje og var uden Modstandskraft og uskikket til alt stadigt Arbejde. Det er sikkert Svogerens

og døde 1758, og Margrethe Persdatter Smith, som ogsaa døde 1758. Hvis dette er rigtigt, er Chr. Lange døbt 8. Juli 1749 i Frue Kirke og kom efter Forældrenes Død i Opfostringshuset, hvor han endnu var i 1762 (J. A. Lange).

*) Hos Aumont og Collin staar: »Christen Petersen Lange, Syngedebutant 1773«. Den Lange, som havde en Rolle i det første Gang 31. Jan. 1774 opførte Stykke »Den prøvede Troskab« af Ch. D. Biehl (se »Interiører fra Fr. Vs. Tid«, udg. af L. Bobé, S. 278), er sikkert ham.

afskrækkende Eksempel, der har faaet Johanne Rosing til saa indtrængende at advare Rahbek mod de stærke Drikke (se bl. a. Dagbogen 17. Novbr. 1779).

Allerede i Novbr. 1775 klagede Svigerfaderen, forhenværende Vægter Herman Olsen, til Magistraten over, at Lange havde slaet sin højfrugtsommelige Kone, saa hun faldt om, og truet med at slaa hende ihjel, ligesom han havde slaet Svigermoderen til Blods i Ansigtet, da hun kom for at se til Datteren. Olsen forlangte, at Lange blev straffet, og bad om at maatte tage Datteren hjem til sig. Ved Mødet paa Raadhuset nogle Dage efter indrømmede Lange, at han havde slaet Hustruen, men han undskyldte sig med, at det var sket i Druk-kenskab, og lovede herefter at leve skikkeligt, hvormed Konen og hendes Forældre »dengang vilde være fornøjede«. Men et halvt Aar efter klagede Olsen atter over, at Svigersønnen i hans Fraværelse havde været hjemme hos ham og slaet Svigermoderen. Ved Mødet denne Gang paa Raadhuset forlangte Lange sit Barn*), som Svigerfaderen havde taget hjem til sig, udleveret, hvad han ogsaa fik. En Maaned efter kom Olsen igen og fortalte, at Lange atter havde været hos ham og truet med at slaa ham og hans ugifte Datter ihjel**); han bad om, at Lange maatte blive sendt til Vestindien, saa skulde han selv bestride Omkostningerne. Denne

*) Det var Ægteparrets førstefødte Barn *Carl Frederik Christian*, døbt 8. Dec. 1775. Flere Steder i Dagbogen og Brevene nævnes Carl som værende i Huset hos Rosings, og Johanne Rosing siger, at hun havde haft ham hos sig, siden han var tre Uger gammel (Rahbeks Ungdomsk. S. 40). Det har altsaa været i Forældrenes Hjem, da hun først i Febr. 1778 blev gift med Rosing.

***) Det er Johanne Rosing. Eller maaske har det været en tredje Datter, hvad Ordene »din Søsters Død« i Dagbogen 14. Febr. 1781 (Rahbeks Ungdomsk. S. 36) tyder paa, hvis det da ikke er en Læsefejl («din Søsters Nød«?).

Gang paalagde Magistraten Lange at holde sig fra Svi-
gerforældrenes Hus³⁾.

Men Lange, som blev boende i København endnu i de første Aar og vel ikke har haft synderligt at leve af, har vistnok stadig ligget deres fattige Hjem til Byrde, og efter Herman Olsens Død i April 1777³⁾ var det Johanne og Michael Rosing, som maatte holde for og understøtte den voksende Familie. I Juli 1777 fødtes Datteren *Andrea Hermandine Cathrine*⁴⁾ og i Aug. 1779, da Lange var flyttet til Frederiksborg, Sønnen *Johan Peter*. Medens der ved de to første Børns Daab var meget fine Navne fra Rangklasserne, som det var Tidens Ambition at figurere med, var Johan Peters Faddere alle hentede fra Teaterverdenen, nemlig Skuespillerne Rosing og Preisler og Komponisten Claus Nielsen Schall.

Den ældste Søn *Carl* havde Rosings helt taget til sig i disse Aar, Antoinette Lange opholdt sig meget ofte der, naar hun maatte unddrage sig Mandens Voldsomheder og søgte Trøst hos Søsteren, og Svigermoderen har maaske ogsaa hørt til Rosings Husstand. Hvorledes Lange selv hjemsøgte dem og bragte Uhygge og Ufred med sig, har vi set af de ovenanførte Ord af Kyrres Bog, og flere Udtalelser i Rahbeks Dagbog hen-
tyder til det, saaledes 2. Maj 1781: » . . . du (Johanne Rosing) vidste, hvad Byrde du lagde din Mand paa Halsen, at du havde sagt ham det og sat dig mod Forbindelsen, du vidste, at Manden og Elskeren ikke blev den samme«. Endelig, da det gik Rosing for vidt, brød han overtvært og greb til det radikale Middel for at fri sig for Lange og skaffe Ro i Hjemmet, rigtignok ikke alene meget mod sin Svigerindes Vilje, som trods alt ikke vilde sige sig løs fra Manden, men vistnok ogsaa mod sin Hustrus, hvad flere Ytringer i Dagbogen vidner om. Det kom endog for en kort Tid til et Brud

mellem ham og Svigerinden (»til Frederiksborg kommer jeg ikke mere«, hedder det i et Brev fra 1781).

I Slutningen af 1780⁵) indgav Rosing til Kancelliet Ansøgning om, at Lange paa Grund af slet og voldsom Opførsel mod ham og andre maatte indsættes i Møens Tugthus. Under Mødet paa Raadhuset nogle Dage efter maatte Lange indrømme, at i alt Fald en Del af Klagen var sand, men Rosing hævdede, at han ved Vidner vilde bevise, at hvert Ord, han havde skrevet, forholdt sig rigtigt. Lange blev arresteret, og skønt Hustruen ansøgte om, at han maatte komme paa fri Fod, gik Sagen dog sin Gang, da Politimesterens Erklæring var ham imod, og efter at der var afholdt Politiforhør med Vidneførsel, faldt den kgl. Resolution 14. Marts 1781, som gik ud paa, at da forrige Acteur Lange paa alle Maader havde forsøgt at fortrædige Rosing, tit og ofte havde gjort Vold i hans Hus, slaæet sin Svigermoder, tyranniseret sin Kone, pryglet Rosings Tjenestefolk og truet baade ham og hans Hustru med Lemlæstelse, og da det ved Forhøret tydeligt var godtgjort, at Lange, som ellers noksom var bekendt for et uregerligt Menne-ske, paa den groveste Maade ofte havde behandlet Rosing og Hustru, »er det vor allernaadigste Vilje, at han skal indsættes i Tugthuset paa ubestemt Tid til Forbedring og for at sætte hans Hustru og Slægt i Sikkerhed«.

Han ankom til Tugthuset 4. April og blev indsat paa ordinær Forplejning, som han selv maatte fortjene ved Arbejde i Spinderiet, da Rosing hverken kunde eller vilde betale for ham.

Han var der i omtrent halvfemte Aar, medens Hustruen vedblev at bo i Frederiksborg og ernærede sig og de to yngste Børn blandt andet ved Syning. Efter sin Indsættelse har han vistnok i Begyndelsen været stærkt ophidset og vist sig umedgørlig, saa han endog

blev underkastet Straf. Men senere lader han til at være faldet til Ro og have opført sig nogenlunde upaa-klageligt, hvad der jo ogsaa var den eneste Betingelse for, at han kunde slippe ud igen. I April 1783 ansøgte han Kancelliet om at blive løsladt, og baade Direktøren, Konferensraad Hans Koefoed, og Inspektionen støttede hans Ansøgning; Inspektionen ledsagede Anbefalingen med de Ord, at den haaber det bedste om ham, »da den Tvang og Straf, han har været i og udstaaet, har givet ham et saadant Tryk, at han vil skønne paa Friheden«. Men Kancelliet sagde nej, fordi Rosing modsatte sig, at han slap ud; han var stadig, mente han, udsat for Overfald fra Lange, som ikke havde vist Tegn til Forbedring, idet Rosing paaberaabte sig den Straf for slet Opførsel, der var overgaaet ham, skønt den var idømt ham i 1781 og nu laa baade Aar og Dag tilbage. I Januar 1785 kom saa Lange med en ny Ansøgning, og denne Gang lykkedes det, men rigtignok først efter megen Besvær og lange Forhandlinger mellem Direktion, Kancelli og Rosing.

I sin Skrivelse til Inspektionen om at støtte hans Ansøgning, som fremkom »efter hans Hustrus til ham gjorte Begæring«, siger Lange, at da Svogeren ikke har noget mod hans Ansøgning til Kongen, ej heller mod hans Løsladelse, og da der ikke er klaget over ham i Tugthuset, vil han søge om sin Frihed, »dels for hans bedste Ungdomsaars unyttige Bortgang, dernæst for sin Kones og sine tre uopfødte Børns Skyld«. Inspektionen anbefaler Ansøgningen, da hans Ægtefælle, mod hvem hans Hovedforbrydelse er begaaet, og Svogeren vil unde ham Friheden, og haaber, at han, som nu har prøvet Tvangsmidler, vil beflicte sig paa et varsomt Forhold for sig selv samt kristeligere og retsindigere Omgang med sin Ægtefælle til sine Børns Fremdragelse.

Men det var nok alligevel Rosing, der var den

uforsonlige og forhalede Sagen. Meget oplysende er det interessante Svar af 16. Januar fra Direktøren til Inspektørerne. Koefoed siger heri, at han selv ønsker Langes Løsladelse, da baade hans Kone og andre i København taler i hans Favør, og han har derfor ogsaa talt med Rosing for at stemme ham forsonlig, men forgæves. Kancelliet stiller sig uvillig til Ansøgningen, netop fordi Rosings Fordringer for at sikre sig mod nyt Overfald gaar altfor vidt. Det kan derfor ikke nytte at sende Inspektionens Anbefaling til Kancelliet. Det rigtigste vil være, at Lange sender sin Ansøgning til Kongen direkte til Teaterdirektøren, Kammerherre Warnstedt og faar ham til at paavirke Rosing og gøre ham noget føjeligere; naar saa Kancelliet henvender sig til Koefoed og beder om hans Betænkning, skal han gøre, hvad han kan, for at Lange kan komme ud. Saa forløb der henved tre Fjerdingaar med Forhandlinger frem og tilbage, inden Sagen blev bragt til Ende. Hvor vidt Warnstedt har interveneret, kan ikke ses, men at Rosings Fordringer i alt Fald i Hovedsagen er fyldestgjorte, viser den kgl. Resolution af 23. Sept. 1785, hvorved Lange slap ud paa den Betingelse, at han aldrig lod sig se i Rosings Hus eller nogensinde kom til København, ellers vilde han straks blive genindsat i Tugthuset. Inden han forlod Stege den 2. Oktbr., maatte han skriftlig forpligte sig til at underkaste sig disse Bestemmelser.

Men Lange vendte tilbage som flere af hans Lidelsesfæller. Det gik ham som mange af dem, om hvem Koefoed i en anden Anledning siger, at de kunde give de dyreste Forsikringer om, at de var forbedrede, og de bedste Løfter om et fremtidigt skikkeligt Levned, men saa snart de var slupne ud, faldt de tilbage til de gamle Unoder og Laster. Og det vilde ogsaa være underligt, om det gik anderledes med den Slags Patienter,

der ikke behandlede som Patienter, men som forhærdede Syndere, hvem strenge Straffe, endog korporlig Revselse, hang over Hovedet.

Han har maaske en kort Tid været i Frederiksborg og besøgt Konen og Børnene. Men ellers flakkede han om paa Øerne og ernærede sig ved, hvad der faldt for, vel som Skuespiller, Sanger, Oplæser, Lærer og andet; han havde, som han selv siger⁶⁾, mange »Konditioner«; i 1787 opholdt han sig i Nakskov, hvor han kaldte sig Sprogmeister*). Men stadig sank han dybere. I 1789, da Hustruen var taget til København for at uddanne sig som Jordemoder eller maaske allerede var begyndt at praktisere der som saadan, vovede han sig for første Gang til Hovedstaden, men blev ifl. Kancelliskrivelse af 11. April med Magt ført ud af Byen. Hvor han har været i de næste 5—6 Aar, vides ikke. I Sommeren 1795 kom han fra Korsør, hvor han sidst havde haft Ophold, atter til København, som han selv siger, for at blive kureret for »et Slag, han hver fjortende Dag var plaget af«, men den egentlige Grund var vel, at han vilde søge Hjælp hos sin Hustru, som da allerede i fire Aar havde været ansat paa Fødselsstiftelsen som Overjordemoder, og som blev stærkt overhængt af ham og kompromitteret i sin Stilling. Efter tolv Ugers Ophold i København blev han saa en skønne Dag funden fuld i Rendestenen i Gotersgade og ført til Politiarresten paa Charlottenborg. Her blev han fremstillet for Retten som en ussel, svag Stakkel; Resolutionen af 1785 og Kancelliskrivelsen af 1789 blev oplæst for ham, og han havde ikke andet at sige end, at han bad om, at man

*) Paa Folketællingslisten i Frederiksborg 1787 har Antoinette Lange, som levede der med de to yngste Børn, medens Carl stadig opholdt sig hos Rosings, skrevet, at Manden var i Nakskov, som Sprogmeister, »men ej ventes tilbage« (J. A. Lange).

ikke vilde fare frem mod ham med Strenghed, men lade ham komme ind i Møens Tugthus, dog uden at arbejde, da han ikke havde Kræfter til det, og da hans Kone vilde betale hans Forplejning og klæde ham med Linned.

Konen havde altsaa selv indset, at der intet var at stille op med ham. Om Rosing har haft noget at gøre med Sagen, kan ikke ses; men det er rimeligt, at han har været hendes Raadgiver.

Ved kgl. Res. af 5. Sept. 1795 blev han atter ført til Stege; i Tugthusets Mandtalsbog staar: »Christian Pedersen Lange, 47 Aar, Profession: Acteur, indsat 5. Sept. 1795, Forbrydelse: mod kgl. Res. af 23. Sept. 1785 at have indfundet sig i København; svagelig«.

Han prøvede ikke mere paa at komme ud igen; som Konen havde opgivet ham, havde han opgivet sig selv. Kun to Gange senere har jeg fundet ham omtalt i Tugthusets Arkiv. Den ene Gang er Juli 1805, da han havde tilvendt sig et Stykke Lagen og kun i Be-
tragtning af, at det var første Gang, han havde gjort sig skyldig i en saadan Forbrydelse, undgik den »almindelig brugte korporlige Revselse« og slap med at betale en ringe Bøde af de faa Penge, Hustruen kunde sende ham. Den anden Gang er, da han ved kgl. Resol. af 19. Decbr. 1806 fik Lov til om Dagen at gaa ud i Byen for at fortjene sig lidt til Forbedring af sin Forplejning, saalænge han opførte sig godt, men han skulde hver Aften indfinde sig paa »Stiftelsen«. Nogle Maaneder efter blev det meddelt ham, at han ikke kunde faa yderligere Lempelser i denne Resolution, hvad han havde søgt om.

I 1809 endte hans triste Saga. »Den 6. Decbr., Tugthuslemmet Christen Lange begravet i de fattiges Jord«, staar der i Stege Kirkes Begravelsesbog.

Antoinette Lange levede endnu i halvandet Aar⁷⁾.

Hun havde stridt haardt for at holde Hjemmet sammen og ernære sig og Børnene og understøtte Manden. I sin betroede Post paa Fødselsstiftelsen havde hun Ord for at være dygtig og utrættelig, og hendes Overordnede satte megen Pris paa hende. Men de idelige Pengesorger og Sønnerne, der skejede ud og synes at have taget Arv efter Faderen, sammen med tiltagende Gigtsvaghed gjorde hendes Stilling derinde efterhaanden mere og mere usikker. Al hendes Nød kommer til Orde i den Ansøgning om et Pengelaan, hun i 1801 indsendte til Kommissionen for Stiftelsen: »Det er formodentlig de høje Herrer ikke ubekendt, at jeg formedelst ulykkeligt Ægteskab og Uheld med mine Børn er forknyttet i den Henseende, at jeg stedse har trængt til Penge og maatte laane hos en for at betale en anden«. Begge Sønnerne var blevne sendte til Søs. Den yngste, Johan Peter, forsvandt vistnok tidligt, idet der ved Skifterettens Annotationsforretning efter Moderens Død staar, at man i en Del Aar ikke har hørt noget fra ham. Den ældste, Carl Frederik Christian, var hende til idelig Sorg. Allerede som ganske ungt Menneske voldte han hende stort Besvær inde paa Stiftelsen. Saa rejste han til Østindien, men da han nogle Aar efter vendte tilbage som Styrmand, var hans Opførsel saaledes, at Stiftelsen i 1798 klagede over ham; han gjorde Optøjer derinde, overfaldt Portneren, naar han kom fuld hjem osv., og det blev betydet hende, at hun kunde risikere at faa sin Afsked, hvis hun ikke frigjorde sig for ham, ja man anmodede endog Politiet om at tage ham i Forvaring*). Tilsidst da hendes Svagelighed tog Overhaand, søgte og fik hun

*) Da han i 1806 blev gift, kaldtes han Skipper. Datteren, Andrea Hermandine Cathrine, d. 1833, blev i 1804 gift med Dr. med. Cornelius Gottlieb Roll, Læge i Tønning, senere i Haderslev (K. Carøe, Den danske Lægestand, 1786—1838 S. 168).

sin Afsked i Oktbr. 1807, »53 Aar gammel«, men blev formodentlig ved med at praktisere lige til sin Død, i alt Fald staar hun til det sidste i Vejviseren som Jorde-moder.

Hun døde 9. Maj 1811 og begravedes fra Trinitatis Kirke paa Assistenskirkegaarden. Hun kaldtes da »Skue-spillerinde«, Rosing benævner hende i Dødsanmeldelsen forhenværende »Priorinde« paa Fødselsstiftelsen.

ECKERSBERGS FØRSTE ÆGTESKAB

ECKERSBERG stod, i alt Fald fra Slutningen af 1807, i Forhold til en ung, med ham selv omtrent jævnaldrende Pige, Christine Rebekka Hyssing (eller Hissing), som var udgaaet af Almuen*) og vistnok var Tjenestepige, og som 25. Sept. 1808 fødte ham Sønnen Erling, den senere Kobberstikker. To Dage før Eckersberg paa Akademiets Stipendium rejste til Udlandet, lod han sig vie til hende den 1. Juli 1810.

Emil Hannover siger i sin Bog om Eckersberg (S. 28), at der er mange Vidnesbyrd om, at han holdt oprigtig af hende; men at hun ikke var ham god nok, vides ikke alene af hendes senere Handlemaade, der hidførte en lovformelig Skilsmisse, men vises ogsaa af hele den Forestillingskreds, hvori hun længe holdt hans kunstneriske Fantasi fangen. Og videre (S. 46) hedder det: » . . . 1. Juli 1810 i Garnisonskirke lod han sig — af Pligt, af Tvang? — vie til den Kvinde, der havde født hans Søn, men som kort efter hans Afrejse viste

*) Eckersberg var født 2. Jan. 1783, hun 30. Sept. s. A. Hendes Fader var Tømmersvend Conrad Vilhelm Hissing, hendes Moder Frederica. f. Falck. Hun blev døbt 7. Oktbr. (St. Petri Kirkes Daabsprotokol).

sig saa lidet værdig til at bære hans Navn«. Endelig fortælles (S. 81), da han i Juli 1812 rejste fra Paris til Rom: »Han havde sin lille Søn derhjemme, — men han havde ingen Hustru mere. Hans Ungdomskærlighed havde faaet sin Afslutning i en Skilsmisse mellem ham og hende, hvis simple Herkomst havde endt med at lægge sig for Dagen i saa simple Gerninger, at Clemens og andre af hans Venner under hans Fraværelse havde indhentet hans Samtykke til at lade Ægteskabet lovformeligt løse. Da Uvejret først var overstaaet og Eckersberg vidste sin lille Søn i god Behold hos Vennen Oluf Bagge, følte han Luften om sig rensket og aandede friere end før. „Jeg er glad ved det Haab at faa min Byrde af Halsen, som har trykket mig altfor længe“, havde han 30. Oktbr. skrevet hjem til Clemens, da denne og Bagge havde gjort Skridt til Tilvejebringelsen af Skilsmissen.« Og der tilføjes i en Note: »Den 28. Novbr. 1812 søgte Bagge for Eckersberg om beneficium paupertatis til Skilsmisses Erhvervelse fra Chr. R. Hyssing. Der mangler mærkelig nok i vore Arkiver de Dokumenter, hvoraf det vilde fremgaa, naar den endelige Skilsmisse fandt Sted«.

Det sidste er dog ikke rigtigt. Sagen om Separationsbevillingen og den endelige Skilsmisse med de meget udførlige Bilag findes i Rigsarkivet og Raadstuens Arkiv¹⁾. Et Uddrag af Akterne vil formentlig være af Interesse som tjenende til at kaste et skarpere Lys over de to Hovedpersoner og til at skifte Sol og Vind mere ligelig imellem dem.

Den 23. Maj 1812 indsendte Kobberstikker Oluf Bagge følgende Ansøgning til Københavns Magistrat:

»Maler Eckersberg, der for nærværende Tid opholder sig i Paris paa Kunstens Vegne og ej kan ventes hertil før efter flere Aars Forløb, er sat i den ubehage-

lige Nødvendighed at maatte søge Skilsmisse fra sin Hustru Christine Rebekka Hyssingsdatter, opholdende sig her i Staden i Springgaden Nr. 35, 2. Sal, hos Hr. Maler Møllendorff. Den Grund, paa hvilken han ansøger herom, er hans Kones slette Husholdning i hans Fraværelse, som er af den Natur, at den vil drage hans totale Ruin efter sig, saavel som hendes øvrige uordentlige Forhold. Af vedlagte Domsakt vil den høje og velvise Magistrat tillige erfare, at Rebekka Hyssingsdatter, Eckersbergs Hustru, for lovstridige Handlinger er dømt til Straf af otte Dages Fængsel paa Vand og Brød. Som Befuldmægtiget for Maler Eckersberg*) giver jeg mig den underdanige Frihed at søge Skilsmisse« osv.

Vedlagt er Udskrift af Politiretsdom af 11. Jan. 1812, der lyder paa, at hun er overbevist om at have pantsat for c. 96 Rd. af sin Husbond Brændevinsbrænder Christensens Sager; men da det ikke antages, at hun har villet fravende Husbonden Sagerne, og da han er gaaet i Forbøn for hende, sættes hendes Straf til otte Dages Fængsel paa Vand og Brød.

Magistraten søgte nu, som det var dens Pligt, at stifte Forlig og opkaldte hende og Bagge; men hun vilde aldeles ikke gaa ind paa Separation og heller ikke søge sin Sjælesørger, som det blev raadet hende, og 15. Juli indgav hun til Magistraten en skriftlig Erklæring, der lyder som følger:

»I Anledning af min Mand Maler Eckersbergs indgivne allerunderdanigste Ansøgning til Kongen om det mellem os værende Ægteskabs Ophævelse: Det vilde være utilgiveligt af mig, om jeg vilde nægte, at min Mand har Aarsag til at se sig fornærmet ved den af mig uoverlagte Handling, men den er dog langt fra ikke

*) Fuldmagten, der er udstedt i Paris 15. April 1812 og underskrevet af Eckersberg, er vedlagt.

i saa høj en Grad fornærmende for ham, at den kan berettigge ham til lovlig Skilsmisse; jeg har tilstaaet for min Mand, at jeg har begaaet en uforsigtig Handling, hvis Ulovlighed jeg ikke kendte, og derfor har han fundet den tilgivelig og i sin Skrivelse til mig af 9. Febr. tilgivet mig samme, da det er bevist, at den ikke hidrørte fra nogen ond Tilbøjelighed hos mig, men alene havde sin Grund i min Hengivenhed til den ham bekendte og i sin Skrivelse anførte ulykkelige Lidenskab; i den Tid vi levede sammen, søgte han ej at undertrykke denne Lidenskab hos mig, da han saavel som jeg den Tid nærrede det Haab om, at jeg engang ved den muligen kunde tilvejebringe en lykkeligere Forfatning; at jeg i hans Fraværelse har fulgt den, vil kunne undskyldes hos mig, da jeg nu ganske var overladt til min egen Raadighed og kunde følge min Tilbøjelighed uden Indskrænkning, og ved det altid nærrede Haab om et lykkeligt Udfald, ved hvilket jeg kunde blive sat i Stand til at belønne min Mands Kærlighed og skaffe ham en blidere Fremtid; Skæbnen har ikke villet det; min [hun mener vel: den] lidenskabelige Hang til Talotteriet har gjort flere end mig ulykkelige. Jeg kan ej samtykke i den for min Mand indgivne Ansøgnings Begæring; min Højagtelse og Kærlighed for ham og mit Barn er mig altfor dyrebar, at jeg for en Handling, som af mig er begaaet i Lidenskabens Øjeblik og uoverlagt, skulde frasige mig min Ret til det mellem os knyttede ægteskabelige Baand. At det ikke heller er min Mands egen Vilje, er jeg fuldkommen forvisset om, og bestyrkes deri af Indholdet af hans Skrivelse til mig, saavel som at Ansøgningen ikke er fra hans egen Haand, thi jeg er forvisset om, at han elsker mig for højt og har altfor stor Kærlighed til mig og sit Barn samt tænker for ædelt til et Skridt som dette, der for evigt vilde gøre mig ulykkelig, men at det ikkun er mine Efterstræberes

Tilskyndelse for det af mig begaaede Fejltrin ganske at udelukke mig fra at blive delagtig i hans Fremtids lykkeligere Forfatning. Mine Forfølgere opfordrer jeg højtideligen til at fremkomme med nogen anden bevislig Handling, hvorved jeg har brudt min ægteskabelige Forpligtelse eller gjort mig skyldig i Utroskab mod min Mand eller paaført ham ringeste Vanære saavel før som i hans Fraværelse, den omhandlede Brøde undtagen, der dog vel ikke bliver at henhøre til en saa vanærende Handliug, at den efter den strenge Ret betog ham sin Fremtids Agtelse og hjemlede ham derfor Rettighed til efter Loven at søge Skilsmisse med mig. Under Beskyttelse af Lovene og Ds. Majestæts Retfærdighed indstiller jeg, om min Mand, som engang har tilgivet mig min Brøde, har mindste Medhold til den ansøgte Skilsmisse. Denne min Erklæring beder jeg maa følge min Mands Ansøgning«.

Erklæringen er underskrevet »Christine Eckersberg, med ført Pen«. Underneden staar: »Min Mands Brev af 9. Febr. er mig leveret 26. Jan. 1813«.

Dermed opgav Magistraten det. Den sendte Bagge en Genpart af hendes Brev og sagde, at den ikke videre kunde indlade sig i Sagen.

Men Eckersbergs Venner var ikke til Sinds at opgive den. Bagge indsendte 2. Sept. en ny Ansøgning og denne Gang direkte til Kancelliet, hvori han udførlig og i stærke Ord gendrev hendes Fremstilling. Den Kærlighed til Mand og Barn, hun beraabte sig paa, maatte han benægte, da hun kort efter Eckersbergs Bortrejse havde solgt deres fælles Bo, uagtet han ved Kobberstikker Clemens havde sørget for hende og desuden givet hende 60 Rd. i rede Penge; Barnet maatte i de første halvandet Aar være hos Familien paa Grund af hendes umoderlige og ukærlige Opførsel; hun havde flere Gange maattet møde for Politiretten for hendes uordentlige Forhold, osv.

Magistraten maatte nu paa Kancelliets Opfordring tage Sagen op paany. Hun blev opkaldt, og Bagges Ansøgning blev oplæst for hende. Men hun vilde stadig intet høre om Skilsmisse, og 15. Sept. tilskrev hun Magistraten, at Bagges Ord om de Penge, hun havde faaet, og om Forholdet til Barnet var usande. »Disse Usandheder saavel som flere af samme Slags, som jeg ved Klagens Oplæsning ej kom til nøje Kundskab om, kan jeg ved Attester godtgøre det modsatte af. Min underdanigste Begæring er, at jeg maa forundes en Kopi af hans Ansøgning for at kunne gendrive det modsatte af hans Beskyldninger, og at de herfor erhvervede Bevisligheder maatte blive vedlagte hans Ansøgning ved sammes Forestilling for Majestæten«. Hun underskrev sig boende i Sølvgade Nr. 402 (altsaa boede hun ikke længere hos Møllendorff). I Gendrivelsen, som hun først indsendte 27. Oktbr., benægtede hun at have faaet 60 Rd. ved Mandens Afrejse, hele hendes Ejendom var dengang 5 Rd., som hun længe maatte underholde sig med; hun var i Gæld, da Manden rejste, og det var derfor, hun maatte sælge det for Resten ubetydelige Indbo; først længe efter Afrejsen fik hun Penge af Clemens; hun havde aldrig været ond mod Baruet og havde ikke før været tiltalt ved Politiretten, osv.

Som Svar herpaa tilbød Bagge i Novbr. at optage et Tingsvidne for at bevise Rigtigheden af sine Beskyldninger mod hende. Den 27. Novbr. fik han Beneficium paupertatis i Sagen mod hende ved Landsoversamt Hof- og Stadsretten, og 27. Jan. 1813 blev Vidneforhøret optaget.

De eneste Vidner var Malermester Christian Møllendorff og hans Hustru*). Bagges Prokurator Damkier

*) Kobberstikker Clemens kalder Møllendorff i det S. 147 citerede Brev for Eckersbergs Svoger. Man maa da antage, at Møllen-

fremlagde en af Møllendorff underskreven Attest, hvoraf fremgik, at Christine Eckersberg havde forelagt Møllendorff en Attest til Underskrift om hendes Opførsel i den Tid, hun efter Mandens Afrejse havde boet i hans Hus, men den kunde han ikke med god Samvittighed underskrive, hvorimod han skyldte Sandheden at erklære, at hun siden Mandens Afrejse ikke havde opført sig, som det anstaar et ærekært og retskaffent Fruentimmer eller en øm og kærlig Moder; at hun havde ført et uordentligt Hus og havde gjort Gæld i hans Fraværelse og solgt deres fælles Efterladenskaber, uden at Manden havde givet hende mindste Anledning dertil; at hun havde medhandlet Barnet efter Luner ukærligt og umoderligt; samt at hun til Tab og Ulejlighed for Møllendorff havde bortstjaaet af hans Hus et sølvbeslaget Pibehoved, som ikke tilhørte ham, men en Bekendter, og siden hun forlod hans Hus, havde hun paa een Gang bortlejet sin Lejlighed der til to Parter og af dem begge taget Penge paa Haanden. Hendes Prokurator Wilse protesterede imidlertid mod Vidneudsagnets Rigtighed og benægtede Møllendorffs Ret til at beedige det, da han ikke selv havde skrevet eller konciperet Attesten. For øvrigt vidnede Møllendorff, »der godt havde kendt Malermester Eckersberg«, at hun havde udsat og solgt adskilligt af Boet, deriblandt nogle Malerier, hvad hun ikke havde behøvet, da hun fik 18 Rd. maanedlig foruden til Husleje og Brændsel m. m., i alt 300 Rd. om Aaret**),

dorff har været gift med Christine Rebekkas Søster. Da Malerfrimester Chr. Møllendorff døde 2. Aug. 1824 som Fattigpatient paa Almindeligt Hospital, 48 Aar gl., var han imidlertid gift med Elisabeth, født Dahl (Skifterettens Protokoller, Landsarkivet). Men det kan jo være hans anden Kone.

**) Det er den samme Sum, som Eckersberg nævner i sit Brev af 30. Juni 1810 (se Hannover S. 45): »Til min liden Familie, som jeg her efterlader mig, og som jeg bør sørge for, har jeg tænkt at

hvilke Penge Møllendorff havde leveret hende i det sidste halvandet Aar, medens en ubenævnt Person [Clemens] havde sendt hende dem i det første Aar; desuden havde hun een Gang faaet 100 Rd.

Efter dette Vidneforhør begyndte hun at give efter. Den 11. Marts sendte Bagge Magistraten skriftlig Tilbud om de Betingelser, paa hvilke Eckersberg vilde gaa ind for at opnaa Separation: Barnet, som endnu var i hendes Værge, skulde overgives til Faderens Pleje og Opdragelse, hun skulde have 150 Rd. aarlig, som skulde tilbageholdes af det ham af Akademiet tillagte Stipendium, og som Gratiale 100 Rd. straks, naar Skilsmissen kom i Stand*). Da hun saa ved et Møde 15. Marts endelig gik ind paa Separationen paa disse Betingelser, kunde Magistraten 29. Marts gøre Kancelliet udførlig Rede for Sagens Gang og indstille Ansøgningen til Bevilling, skønt »Konen ikke, uagtet saadant er hende paalagt, har været at formaa at gaa til sin Sjælesørger«.

Og dog gik der endnu over et halvt Aar, inden Sagen blev afgjort. Først 2. November afgav Kancelliet sin Betænkning til Gunst for Bevillingen med den Slutningsbemærkning: »I øvrigt undlader man ikke at tilføje, at hun for Tiden er i Tjeneste hos en Glarmester paa Frederiksberg«.

Det lader til, at Kancelliet i den Omstændighed, at hun var taget ud for at tjene sit Brød, har set noget,

lade blive 300 R. C. aarlig tilbage, som Hr. Clemens vil modtage og paa mine Vegne indhændige vedk. af en ham given Opskrift«.

*) Vedlagt er en Erklæring af 8. Marts fra Clemens, at Eckersberg ikke for Øjeblikket kan afse mere, da han ikke alene i det sidste Aar har maattet afbetale paa Gæld, han er geraadet i dels ved sin Rejse som ogsaa ved hans Kones slette Opførsel og uordentlige og ødelæggende Husholdning i hans Fraværelse, men endnu befinder sig i betydelig Gæld.

der talte til Gunst for hende*), og det er vel yderligere blevet mildt stemt mod hende ved en Attest af 10. Oktbr. fra Præsten paa Frederiksberg, Jens Hansen Frechland, som efter Kancelliets Opfordring havde talt med hende. Heri hedder det, at hun ikke vilde erkende, at hun for Magistraten havde indvilget i nogen Skilsmisse, men haabede at erholde Mandens Tilgivelse mundtlig ved hans Hjemkomst, ligesom hun skriftlig var forsikret derom, saa at de endnu kunde komme til at leve lykkelig sammen ligesom i al den Tid af flere Aar, de havde været hos hinanden som gifte Folk; hun havde ved sit nu udsonede Fejltrin ikke gjort sig skyldig i noget egentligt Ægteskabsbrud, og der kunde vel og fra hans Side tænkes mangfoldige mere eller mindre ædle Bevæggrunde til den presserende Skilsmisse; hendes Paastand om, at Bagvadskere havde sat hende i et langt værre Lys, end hun fortjente, burde og undersøges, hvorfor Præsten indstillede, at Sagen opsattes til Mandens Hjemkomst, da den saa bedre kunde undersøges af nogle uvildige Mænd; hun havde i den Tid, hun havde boet i Sognet, opført sig ærlig og velanstændig, hvilket ogsaa bekræftedes derved, at da hendes Mand ikke vedbørlig underholdt hende, havde hun taget ordentlig Tjeneste som Pige hos Kancellist Rosted, som gav hende et fordelagtigt Vidnesbyrd.

Separationsbevillingen blev givet 12. Nov. 1813.

Hvad der har været at bebrejde hende, og hvori hendes slette Opførsel og uordentlige Forhold har bestaaet, kan der efter det foregaaende ikke være nogen Tvivl om, det var hendes Ødselhed og fuldstændige Mangel paa økonomisk Sans, og det bekræftes ved det,

*) Af den ovennævnte Dom af Jan. 1812 synes det at fremgaa, at hun allerede paa et tidligere Tidspunkt efter Mandens Bortrejse har taget ud at tjene.

der findes i »Eckersbergs Papirer« i Universitetsbiblioteket, skønt det kun er meget lidt, da alt, hvad der direkte vedkommer Skilsmisssagen, omhyggeligt er fjernet i Brevene til og fra Eckersberg*). Da saa Politi-

*) Da Eckersberg havde skrevet til Clemens, at han tænkte paa at vende hjem til næste Aar, skrev Clemens til ham 9. April 1811: »Dette hverken tør eller vil jeg tilraade. Aarsagen til denne Beslutning, som jeg kunde have gættet mig til, har maaske om et Aars Tid taget en anden Vending og De være af andre Tanker. De vil tillade mig, at jeg aabenhjertig underholder mig med Dem desangaaende. De frygter ventelig, at Deres kære Kone og Barn skulde komme til at lide Mangel i Deres Fraværelse; det ved De jo er og fremdeles vil blive forebygget. Men jeg ønskede derhos, at De vilde bemyndige Deres Hr. Svoger til at være Deres Kones Formyndere, og at enten den gode ærlige Gebauer flyer hende Pengene, eller at Svogeren faar hos mig de Penge, som De har bestemt for hende, og deraf betaler inte maanedlig, men ugentlig det, hun behøver til Husholdningen, samt besørger Huslejen og Brændsel betalt for hende; naar det er ordnet, saa vilde det gaa sin jævne og rigtige Gang. Saavidt jeg kan mærke, er hun nok inte vant til at føre en Husholdning selv, maaske er hun vel og for god og giver for meget bort den ene uden at tænke paa sig selv for den anden Dag. Tror De ikke, at det var bedst, at hun var i Kost og indlogeret hos Hr. Møllendorff, Deres Svoger, derved kunde spares meget, og hun havde ikke nødig at bekymre sig om Pengesager. Jeg har troet at indrette den Sag paa det bedste for Dem, uden at det skulde falde Dem selv til noget Besvær, og formaaet flere Velyndere til at ofre et Bidrag til Deres Rejse, inte som et Laan, men som en Gave for deraf at bestyre Udgifterne for Deres lille Familie uden at afkorte noget paa Deres bestemte Rejsestipendium« I et Brev af 15. Decbr. s. Aar skriver Clemens ved at omtale Eckersbergs Pengesager: »Ved en fornuftig Husholdning kan man udrette meget, men hvor Ødselhed eller utidig Bortgiven hersker, hjælper hverken Rigdom eller de bedste Tider«. Endelig er der i et i »Museum« 1894 trykt Brev fra Clemens af 5. Novbr. 1811 en Passus, der er udeladt i Tidsskriftet, men som velvilligt er overladt mig af Konferensraad J. W. Mørch; den lyder: »De 50 Rd., som resterer af de 200 Rd. fra Jeppe, har Deres Kone og faaet; desuden har jeg og for nylig indhændiget for Hr. Møllendorff 100 Rd. til Klæder for Deres Kone paa Kondition, at Møllendorff selv skulde besørge det; der er altsaa hidtil hævet hos

retsdommen i Jan. 1812 var overgaaet hende, greb Vennerne Lejligheden til at faa ophævet dette Ægteskab, hvori de saa en Hindring for hans Udvikling som Kunstner, og som han selv følte som en Byrde maaske lige fra den Dag, han havde indgaaet det. Det er ganske sikkert ikke alene fra Jan. 1812, da han erfarede, at hun var bleven dømt*), at han har følt Forbindelsen som »en Byrde, der altfor længe havde trykket ham«, som han siger i sit Brev af 30. Oktbr. Hvorfor havde han da giftet sig? Ja, jeg antager, at han har gjort det for Sønnens Skyld, den Søn, som han tydelig nok alle sine Dage omfattede med en rørende Kærlighed.

Hvorledes hun har været, før hun traadte i Forhold til Eckersberg, kendes ikke, saavidt jeg ved. Efter hvad Konferensraad Mørch har fortalt mig, gik der senere i Familien vage Rygter om, at hun har været usædelig eller halvt om halvt et prostitueret Fruentimmer; men der taltes aldrig med Eckersberg om dette Æmne, og Rygterne har maaske ikke haft andet at støtte sig til

mig for Deres Kone og Barn for Gæld iberegnet 800 Rd. og for denne Maaned 18 Rd., i alt 818 Rd., og tilbage er hos mig af det, Hr. Bille-Brahe har givet, omtr. 324 Rd., tilgode af Bülow en Rest af 100 Rd., og hos Grev Moltke endnu tilgode 200 Rd., tils. 624 Rd., dette skulde man dog tro at kunne være tilstrækkelig til næste Aar for deres Familie her Herhos maa jeg bede Dem venskabeligst ikke at ytre for Deres Kone for megen Indkomst ved Deres Arbejder, thi ellers gør hun sikker Regning og ny Gæld derpaa. Jeg vilde dog saa gerne, at De kunde have et Par Hundrede Dlr. mellem Hænderne, naar De kom hjem. Det er Skade, at De ikke ved Deres Bortrejse lod avertere, at ingen i Deres Fraværelse maatte betro nogen noget paa Deres Navn.«

*) Jeg antager, at det er Bagge, som straks har underrettet ham. I Slutningen af et Brev af 31. Jan. 1812 til Clemens skriver Eckersberg: »Jeg har, som De vel vil vide, faaet den allerubehageligste Efterretning hjemmefra, som har gjort mig meget ondt, men som ikke skal hindre mig fra at fortsætte mit Studium med lige Iver«. (Universitetsbibl.)

end den »slette Opførsel« og de »uordentlige Forhold«, der bebrejdedes hende; straks man læser Ordene, kommer man jo selv til at tænke paa Utroskab mod Manden eller noget lignende. Men havde der været noget af den Slags, kan man være vis paa, at Bagge og Møllendorff nok var komne frem med det; de lægger ellers ikke Fingrene imellem. Nej, paa det Punkt lader hun til, i alt Fald under sit Ægteskab, at have været uangribelig.

Og hvorfor give hende Skyld for at have holdt Eckersbergs kunstneriske Fantasi fangen i en lavere Forestillingskreds og saa at sige gøre hende medansvarlig for hans ofte lystne og obscøne Tegninger, hvad jeg synes Hannover gør (p. 29 flg.). Saa lad da hellere — hvad Hannover jo ogsaa gør — Maleren Senn og hans Omgangskreds faa en Andel, naar det endelig skal være. Men i det hele taget, Eckersberg var vistnok en saa, om jeg maa sige det, varmlodig Natur, at han sikkert ikke behøvede Paavirkning af andre. Ogsaa senere, og vistnok især som ældre Mand, kunde hans Fantasi løbe af med ham i den Retning*).

Der kan ikke være Tvivl om, at hun har taget sig Separationen meget nær og betragtet den som den største Ulykke for sig. Hun strittede imod, saa længe det var muligt, og det ikke alene for at bevare sin Position i Livet, men vistnok ogsaa, fordi hun var ham oprigtig

*) Baade i Kunstakademiet, paa Kobberstiksamlingen og i privat Eje findes, saa vidt jeg ved, Eksempler paa dette. Efter hvad Konferensraad Mørch har fortalt mig, fandtes der efter Sønnen, Arkitekt Jens Juel Eckersbergs Død i 1891 en Mappe, indeholdende Tegninger og et lille Maleri fra Faderens Haand med mildest talt meget dristige Motiver, som Mørch paa Familiens indtrængende Anmodning købte og tilintetgjorde. Hvis de i rent kunstnerisk Forstand har været gode, hvad der siges, synes jeg, at de hellere skulde være lagte til de andre i en af Samlingerne; om der er færre eller flere, kommer jo moralsk set ud paa et.

hengiven. Hun vidste godt, hvad Følgen vilde blive, hvis Manden helt slog Haanden af hende. I sit Indlæg mod Bagge i Oktbr. 1812 siger hun, at Sagen drejer sig om hendes timelige Velfærd nu og i Fremtiden. Som det synes, er der intet at lægge hende til Last i Tiden mellem Dommen i Jan. 1812 og Separationsbevillingen i Novbr. 1813. Da Bruddet var sket, var der intet mere, der holdt igen paa hende, og hun gled hurtigt ned ad det Skraaplan, hvorpaa hun var kommet ind. Allerede inden de tre lovbefalede Aar var forløbne, var den endelige Skilsmisse fuldbyrdet paa Grund af nye Straffedomme, der var overgaaede hende.

I Marts 1816 indsendte Bagge som Eckersbergs Befuldmægtigede Ansøgning om Ægteskabets fuldstændige Ophævelse mellem Eckersberg og hans Kone, der for anden Gang begaaet Tyveri var indsat i Forbedringshuset paa tre Aar. Med Ansøgningen fulgte en Skrivelse fra Clemens, hvori han med Ed tilbød at bevidne, at det var Eckersbergs urokkelige og eneste Ønske at se dette for ham saa ulykkelige Ægteskab aldeles ophævet, da han paa ingen Maade kunde bekvemme sig til nogen Tid at leve i ægteskabelig Forbindelse med sin fraseparerede Hustru.

Efter at have modtaget Ansøgningen beordrede Kancelliet et Forhør afholdt over hende, der sad i Fængslet paa Christianshavn. Ved dette Forhør, der fandt Sted 6. April, og hvori hun paastod, at de Fejltrin, hun havde begaaet, for største Delen var foraarsagede af Trang, da hun ikke var i Stand til at leve med Barnet for de 300 Rd. aarlig, erklærede hun sig villig til at gaa ind paa øjeblikkelig Skilsmisse paa følgende Betingelser: at Barnet fremdeles blev opdraget af ham, da hun aldeles intet ejede; at han i Fremtiden skulde give hende 25 Rd. aarlig efter Separationsbevillingens Indhold; og at han, naar hun i sin Tid løslodes, skulde forsyne hende

med de fornødne Klædningsstykker, saa at hun kunde søge Tjeneste for at ernære sig; hvis Bagge ikke troede at kunne gaa ind paa dette, bad hun om, at Sagen maatte opsættes til Mandens Hjemkomst. Nogle Uger efter (26. April) anmodede Kancelliet Magistraten om at indhente Bagges Erklæring, og da denne gik ind paa Betingelserne — dog med det Forbehold, at han ikke vidste, hvormeget Eckersberg vilde give hende til Klæder, naar hun kom ud, men det vilde i alt Fald ikke blive under 25 Rd. —, indstillede Kancelliet, at Ægteskabet ophævedes, og Eckersberg fik Lov til at indgaa nyt Ægteskab, da der ingen Udsigt var til, at Ægtefællerne nogensinde kunde forenes, og da Eckersberg ønskede Sagen afgjort, inden han vendte tilbage til Fædrelandet, samt da kgl. Resolution af 11. Marts 1812 havde tilladt, at der maatte gøres Forestilling om Ægteskabs Ophævelse, naar den ene Ægtefælle var dømt til offentlig Arbejde paa mere end tre Aar. Den 29. Maj faldt den kgl. Resolution.

Den 2. Aug. vendte Eckersberg tilbage til København, i Novbr. blev han forlovet med Julie Juel, og 8. Febr. 1817 stod Brylluppet.

Her er de to Domme, hvortil der sigtes i Bagges Ansøgning. Ved Politiretsdom af 18. Marts 1814 dømmes Christine Rebekka Hyssing, Maler Eckersbergs Hustru, der var født i København og ifl. Døbeseddel var 30 Aar, og som ikke forhen var straffet for Tyveri, til fire Maaneders Arbejde i Forbedringshuset for fra et Loftskammer i Huset Nr. 76 i Store Kongensgade paa Christianshavn, hvor hun tjente, at have stjaalet en Sæk med $17\frac{1}{2}$ Pd. Blaar (vurderet til 3 Rd. pr. Pd.) og en gammel Høvl. Ved Landsover- samt Hof- og Stadsrettens Dom af 9. Maj 1815 (stadfæstet af Højesteret 5. Juni) blev hun for at have frastjaalet Gæstgiver Flechners

Enke tre Tørklæder for anden Gang begaaet Tyveri dømt til 3 Aars Strafarbejde²⁾.

Da hun første Gang indsattes i Christianshavns Fængsel 12. Marts 1814³⁾, lød hendes Signalement: 58 Tommer høj, har blaa Øjne, blondt Haar, spids Næse og temmelig godt Udseende; kan læse, men ikke skrive.

Christine Rebekka Hyssing.
Efter Maleri af Eckersberg.

Listen over de Klæder, hun gik og stod i, vidnede om yderlig Fattigdom. Da hun anden Gang kom derind 24. Juli 1815, blev der til det forrige Signalement føjet: rundt Ansigt, undersætsig^{*)}. Efter sin Løsladelse 24. Aug.

*) Se det af Eckersberg's i 1809 malede Portræt af hende i Hannovers Bog S. 29, der ogsaa gengives her; det skal efter Erling Eckersbergs Død være fundet paa Bagsiden af hans Staffeli (meddelt af Konferensraad Mørch). Det er ifl. Hannover ogsaa hendes Billed, der har

1818 er hun sikkert ikke straffet oftere, hendes Navn findes i hvert Fald ikke i Fængslets Bøger i den næste Snes Aar.

Om hendes senere Skæbne vides intet, saavidt mig bekendt. Hun levede længe efter, i alt Fald til omtrent et Aar, før Eckersberg selv døde, i 1853; thi i sin Dagbog⁴) har han saa at sige hvert Kvartal opført: »Betalt til H g 6 Rd.« — han skulde jo yde hende 25 Rd. aarlig —, sidste Gang 3. Maj 1852. Hun er maaske da død kort efter. Men sikkert er det ikke, thi i den sidste Tid er Dagbogen ført mindre omhyggeligt, og den allersidste Del er skrevet (af en af Døtrene) efter hans Diktat⁵).

Efter en Tradition i Familien (meddelt mig af Konferensraad Mørch) boede hun paa Christianshavn, hvor Sønnen Erling af og til besøgte hende.

Efter en anden mundtlig Beretning endte hun som Sælgekone ved Gammelstrand, og naar Eckersberg gik over Torvet, raabte hun: »Der gaar min Mand, Professoren«.

foresvævet ham, da han 1807—08 udførte »Lotterisedlen« og »En falden Piges Historie«, og man tænker paa, hvad hun selv siger om sin Lidenskab for Tallotteriet (se S. 141).

SMAAFOLKSKIRKEGAARDENE I DEN INDRE BY

DET var under Pesten i 1711, at de første saakaldte Assistenskirkegaarde i København opstod.

Før den Tid kendte man, med ganske faa Undtagelser, kun til Begravelsespladser i Kirkerne og paa de smaa Kirkegaarde, som omgav dem, og i Farsotens første Maaneder blev de allerfleste Pestlig jordede her. Det bedste var at hvile i selve Kirken, saa var man Himlen nærmere, men det var ogsaa det dyreste; var der mindre Raad, maatte man tage til Takke med Pladsen uden for Gudshuset. Men Kirkerne og deres Kirkegaarde blev snart saa overfyldte, at der maatte tænkes paa Udveje. Graverne ved Kirkerne, som tjente gode Penge i de Dage og saa deres Fordel ved at tage mod saa mange Lig som muligt, fandt vel længe Plads ved at stable Kisterne oven paa hinanden i Gravene, som efter Forordningen skulde være mindst tre Alen dybe; ja ofte tog de de nedsatte Kister op igen for at gøre Gravene dybere, og det var ikke ualmindeligt, at disse indeholdt indtil fem Kister, den ene oven paa den anden, saa at den øverste kun havde et tyndt Lag Jord, knap en halv Alen, over sig, og tit lod man Gravene staa aabne fra den ene Dag til den anden, saa var Ulejligheden saa meget mindre, naar de

næste Lig kom ind*). Men det kunde jo kun gaa til en Tid. Ved det i Begyndelsen af Juli indrettede Hospital paa Vodrofgaard anlagdes der straks en Kirkegaard paa en Mark ved Siden af, og ved Midten af Maaneden udlagdes der Jord til en ny Pestkirkegaard for fattige og ubemidlede uden for Østerport mellem Citadellet og Soldaterkirkegaarden, den nuværende Garnisonskirkegaard. Men denne, der straks toges i Brug og gennemgravedes med lange, tre Alen dybe Grøfter til Optagelse af Ligene, var ogsaa snart overfyldt, og det samme var Tilfældet baade med Soldaterkirkegaarden og den nærliggende, allerede 1666 anlagte Baadsmanskirkegaard (Skibskirkegaarden), hvor Forholdene var endnu forfærdeligere end paa de andre, da den var Begravelsesplads for det særlig af Pesten hjemsøgte, tætbefolkede Nyboder; her laa Mængder af Lig Dag efter Dag og ventede paa at blive jordede.

Tilstanden i Byen var om muligt endnu værre. Vejene over Kirkegaardene blev mere og mere ufremkommelige. Liglugten gjorde Opholdet i Kirkerne næsten uudholdeligt, og Klagerne over den ulidelige Stank i Kirkernes Nabolag blev stadig lydeligere. Og lidet hjalp det, at man brugte ulæsket Kalk i større Mængder og kørte Sand ind paa Kirkegaardene for at dække Gravene, endsige at man affyrede Kanoner for at sprede Stanken. Der maatte skaffes Plads. Men radikalt gik man ikke til Værks. Det eneste rigtige havde selvfølgelig været helt at forbyde Begravelser inde i Byen; men ikke een Røst hævede sig derfor, saa vidt vides; de religiøse Følelser stred alt for meget mod det. Man gik

*) Regnebogsforfatteren, Klokker ved Trinitatis Kirke Søren Mathiesen, der just ikke er kendt for sin Uegennyttighed og paa flere Maader har gjort sig fortjent til et mindre godt Eftermæle, blev saaledes tiltalt for de Uordner, der i denne Henseende fandt Sted paa Kirkegaarden.

tværtimod den modsatte Vej og udvidede Byens Kirkegaard. Holmens Kirke fik saaledes Tilladelse til at benytte den gamle St. Anna Kirkegaard ved Guldhuset (omtrent hvor nu Sølvgades Kaserne ligger), som ogsaa blev taget i Brug i 1662 under en heftig Blodsot, og Nicolai, Helligaands, Frue, Trinitatis og St. Petri Kirker fik nye smaa Assistenskirkegaard i Byens tættest befolkede Kvarterer*). Disse fem »Pestkirkegaard« — sammen med en sjettede, Vartovs og Vajsenhusets, som vel var anlagt tidligere, men ogsaa maa regnes til Kategorien — bestod til Novbr. 1760, da de afløstes af den for alle Kirkerne fælles Assistenskirkegaard paa Nørrebro. De var tilsammen kun noget over 2 Tdr. Ld., var Fattigkirkegaard, som kun benyttedes til Fattiglemmer og den ubemidlede Befolkning, og var, som de laa midt inde i Bygningskarreerne, helt omgivne af de smaa og trange Huse med deres Bagbygninger og Gaardspladser, og slet indrettede og gennemgaaende daarligt vedligeholdte, langt fra nogen Pryd for København og en Haan mod al Hygiejne, endog set med Datidens Øjne. Det er om dem, jeg skal fortælle lidt, der synes mig at have nogen topografisk og kulturhistorisk Interesse¹).

I.

Nicolai Kirkes Assistenskirkegaard Landgreven laa i den sydlige Halvdel af Karreen mellem Borgergade, Gotersgade, Store Kongensgade og Dronningens Tværgade. Ud til Borgergade var den begrænset af en Række smaa

*) Nicolai Kirke fik egentlig to, nemlig foruden den her omtalte, »Landgreven«, en paa Hjørnet af Vingaardsstræde og Holmensgade (dengang Ulkegade); men denne, »den lille Urtegaard« eller »den gamle Urtehave«, var kun en Fortsættelse af den ved Kirken liggende Kirkegaard (se Kbhvns. Dipl. VIII S. 438).

Ejendomme, paa de andre Sider omgaves den for det meste af større Grunde. Indgangen til den var i Borgergade Mtrnr. 93, nuv. Gadenr. 14, lige over for, hvor Helsingørgade (Helsingørs gamle Landevej) udmunder, Stedet kaldtes langt op i Tiden indtil vore Dage Landgreven, og endnu bærer det til Minde en Tavle med Indskrift (»LANDGREVEN — Nr. 93 og 94 — 1789«).

Det lader til, at Pladsen lige fra Begyndelsen, da Borgergade anlagdes og Grunden bortsolgtes, har været benyttet til Beværtnings- og Forlystelsehave. I 1669 skødede nemlig Kongen nogle Grunde i Borgergade, »hvor Landevejen til Helsingør tilforn har været«, til Kaptajn i Borgerskabet Jens Pedersen Graahede*). Henholdsvis i 1680 og 1683 udstedte Graahede Panteobligationer paa »dette hans Hus og Have« til Kongens Mundkok Wilken Dencker og Kancelliforvalter Søren Vestesen, og da Graahede noget efter (1685?) døde og Enken giftede sig med Brygger Søren Larsen, samledes Obligationerne paa Vestesens Haand i 1687, hvorpaa han i 1691 fik sig Ejendommen udlagt som ufyldstgjort Panthaver af Søren Larsens Enke. Da Vestesen Aaret før havde ladet Ejendommen vurdere, nævnes der et lige opført grundmuret Hus ud til Borgergade, vistnok det Hus, som stod paa Nr. 14s Plads. I 1697 skødede saa Vestesen »sin Ejendom, Spil- og Frugthave Landgreven von Hessen kaldet med de i Haven staaende Bygninger og Lejevaaninger med Porthus og Indkørsel i Haven« til Niels Stolpe. I Haven fandtes bl. a. en Trok (Billard, Pirkentavl). Det var af Stolpe, at Nicolai Kirke købte Ejendommen 3. Septbr. 1711; Skødet (af 17. Septbr.) er omtrent enslydende med Skø-

* Se Kbhvns. Dipl. VI S. 515 og 517. Graahede fik ligeledes 1674 af Kongen tilskødet en Grund i Sølvgade (smstds. S. 629), hvor han 1684 havde en Beværtningshave ud til Sølvgade og Rigensgade (se *O. Nielsen*, Kbhvn. V S. 229).

det af 1697 og betegner stadig Ejendommen som Spil- og Frugthave. Købesummen var 2600 Rd. danske Kroner, og Kirkegaarden, om hvis Indvielse man intet ved, da Kirkebogen er gaaet tabt, kostede med Indretning i alt 2715 Rd. 2 Mk.²). Ved Anlæggelsen var den den største af alle Assistenskirkegaardene, knap en halv Td. Ld. (6676 □ Al.), men senere frasolgte noget af Grunden, som vi skal se, saa at den 1760 var henved $\frac{1}{3}$ Td. (4349 □ Al.).

Hvor sparsomt end Efterretningerne om Kirkegaarden flyder gennem Raadstueprotokollerne — Kirkebogen giver som sagt intet, den første Begravelsesbog, der er bevaret, begynder 1767 —, faar man dog et temmelig tydeligt Billede af, hvor forsømt og vanrøgtet den var. Myndighederne havde liden Interesse for den og saa for det meste gennem Fingre med Uordnerne; de Smaafolk, der havde Grave der, havde ikke meget at skulle have sagt, og Naboerne betragtede den som Fælleseje og benyttede den som Tørre-, Losse- og Oplagsplads — og som Lysthave, hvor underligt det end lyder. Den havde jo for Resten en Fortid som saadan. De følgende Eksempler, som jeg fremdrager, er formentlig tilstrækkelige til at vise, at det ikke er Overdrivelse.

Henved ti Aar efter dens Anlæggelse indgav Kirkeværgen Niels Henriksen i April 1721 en Forestilling til Magistraten om, at Husene og Pladsen Landgreven maatte blive besigtede og »resolverede enten til Reparation eller Sælgelse«³). Magistraten vilde vistnok helst have gjort det sidste, men da Kirken ikke kunde undvære Kirkegaarden, besluttede den sig til i det væsentligste at beholde den og kun bortsælge det sydlige Stykke og Huset ud til Borgergade, i alt godt 1900 □ Al., mod at Køberen betalte Halvdelen af Plankeværket, der skulde opsættes mellem denne Del og Kirkegaarden, og mod »at Kirken samt dens Forstander, Kirkeværgen og Be-

tjente alletider har fri Indkørsel, Port og Gang med Lig eller andet uhindret, saa tit og ofte fornødent bliver«. Køberen blev Brygger Anthoni Schmidt, og den smalle Indkørsel gennem Huset ud til Borgergade ses tydeligt paa Geddes Planer.

I 1733 bad Kaptajn i Søetaten Leegaard, som lige havde købt Huset Mtrnr. 103 i Borgergade (nuv. Nr. 32) ved Kirkegaardens nordvestlige Hjørne, om han maatte nyde den samme Frihed, som havde været forundt hans Forgængere med at bruge den Laage, som førte ind til Kirkegaarden, og Magistraten gav ham Lov dertil, mod at han udstedte en Revers for, at den skulde lukkes, hvis han solgte Huset. Han gjorde imidlertid en saadan Brug af Tilladelsen, at Graver Jens Thune tre Aar efter klagede over, at han i den Grad opfyldte Kirkegaarden med Klæder og andet, at Folk knap kunde komme frem med Ligene, og da det var Aarsag til, at mange Godtfolk ikke vilde lade deres Lig begrave der, hvorved Kirken tabte en stor Del af sin »Interesse«, bad han om, at Kirkeværgen Peder Arvesen maatte faa Ordre til at lukke Indgangen for Leegaard. Kirkeværgen fik ogsaa saadan en Ordre. Men nogle Dage efter tilskrev Leegaard Magistraten, om han maatte beholde Laagen, »saasom alene hans Hustru hvert Halvaar tørrer lidet Klæde derinde, og han for sin Person undertiden forlyster sig med at ryge en Pibe Tobak derinde i det grønne«. En saadan Idyl vilde man ikke forstyrre, og han fik Tilladelsen mod at give en ny Revers⁴).

Da saa Leegaard i Sommeren 1738 solgte Huset til Regimentsfeltskær David D'Estandau (Dhistanau kaldes han), blev Spørgsmaalet atter brændende. Den nye Ejer erklærede, at han havde købt Huset paa de samme Vilkaar, som var forundt Leegaard, nemlig Laagen ind til »Langgreven«(!), hvor Leegaard havde haft sit Brænde

staaende; men den gode Kaptajns Løfter er ikke efterkomne, da Arvesen har givet Ordre til at afspærre Laagen, saa at d'Estandau ikke har kunnet faa Tid til at bringe Favnebrændet ud i Gaarden, som nu staaer for Vild og Vove, men maatte lade det køre derfra i hans Hus«. Han bad derfor, om han maatte beholde Friheden og Ret til at tørre Klæder der, og forsikrede, at hverken han eller hans Folk skulde volde »Kiær Gaarden« nogen Skade, lige saa lidt som han skulde inkommodere Genboer og andre, som har samme Frihed. Magistraten stod tvivlraadig, om den ogsaa skulde give Feltskæren Lov til at ryge sin Pibe i det grønne. Men Arvesens Svar paa Henvendelsen var saa kraftigt, at det gjorde Udslaget. Der herskede de største Uordner derinde, saasom Skarns og døde Hundes og Kattes Udkastelse samt om Sommeren Keglespil, ligesom den ogsaa brugtes til Blegdam, hvorved Gravene skammelig nedtraadtes, og det burde efterhaanden afskaffes, »thi det er dog Gudsager, som ej saaledes bør at misbruges, og paa det sidste skal det vel blive Hjemmel, naar de solgte deres Huse, at den Tilladelse saaledes anses som en Frihed«. Arvesen fik Ordre til at lade Laagen tilmure, hvis d'Estandau ikke selv vilde gøre det⁵). Og dermed skulde man mene, at den Herlighed var forbi baade for d'Estandau og de andre. Men saaledes gik det ikke til, Naboerne blev længe endnu ved at have deres Frispil derinde, som man skal se.

Kirkegaarden har vistnok fra Begyndelsen været temmelig godt beplantet, navnlig med Træer, fra den Tid den var Spil- og Frugthave; men med Tiden er de forsvundne af Mangel paa Røgt. Da saaledes Gehejmeraad, Overceremonimester Vincens Lerche, der havde en stor Ejendom i St. Kongensgade, som med Grund og Have begrænsede Kirkegaarden mod Nordøst og Nord, 1742 klagede over, at nogle Træer derinde generede

ham, var det Magistraten en Glæde at kunne love, at de skulde blive huggede om, da de omtalte Pæretræer var ufrugtbare og ikke til nogen Nytte⁶).

I øvrigt gav denne lille Henvendelse fra Lerches Side Anledning til lange Forhandlinger om Salg af hele Kirkegaarden. Lerche havde nemlig samtidig ønsket at faa sig et lille Stykke af Kirkegaarden tilbyttet, da Vandet derfra sivede ind til ham, hvortil Magistraten til sin store Beklagelse maatte svare nej, da det var opfyldt af Lig helt op til Plankeværket og deriblandt flere, som nylig var jordede, Da Lerche kort efter døde, tilbød Sønnen Generallieutenant Chr. Lerche at købe Stykket, men ogsaa hertil maatte Magistraten sige nej, da Arvesen og Thune satte sig bestemt derimod: det gik ikke an for Publikums Skyld, og Kirkegaarden trængte snarere til at udvides end til at indskrænkes. Imidlertid fik Lerche den Idé at ville købe hele Kirkegaarden og opføre en ny stor Bygning derpaa, og efter at have faaet Kongens Bevilling paa det tilbød han Magistraten samme Pris for den, som Kirken i sin Tid havde givet. Dette smagte Magistraten mere paa; det lod til, at den havde faaet Øjnene op for, hvor uheldig Beliggenheden var, og den havde intet mod Forretningen, naar blot man kunde finde en anden Plads, der kunde egne sig til Kirkegaard. Men dels var Kirkemyndighederne stadig imod det og stod paa det gamle Standpunkt, at Kirkegaarden burde ligge saa nær ved Kirken som muligt*), dels frygtede man den offentlige Mening, som fordrede, at de døde skulde lades i Fred. For at skubbe Ansvarret fra sig bad saa Magistraten Kongen om at tage Af-

*) De to Kapellaner Chr. Pedersen Reenberg og Gothard Therkelsen sendte saaledes en Memorial, hvori de bad om, at der ikke maatte blive anvist nogen ny Kirkegaard »uden Porten« eller paa Christianshavn, som der var Tale om, men at det maatte blive inden for Sognets Grænser, hvis det skulde være.

gørelsen i sin Haand. Kongen resolverede, at Salget maatte finde Sted, og med dette Rygstød tog man fat paa Underhandlingerne. Men Lerche fandt nu Prisen for høj, og det hjalp ikke, at Magistraten slog noget af (for det Stykke, som var frasolgt 1722); da man endelig 1743 fordrede et bestemt Svar, men Lerche stadig vilde betænke sig nogle Aar, brød Magistraten af og beordrede Kirkeværgen at »employere Kirkegaarden til Kirkens Brug som tilførn«⁷⁾.

Skønt det saaledes ikke blev til noget med Salget, fik dog Sagen nogle Følger. Thi kort efter solgte Lerche sin Ejendom til Gehejmerraad W. A. v. d. Osten, og han afhændede atter »denne Lerches øde Plads« til Justitsraad, senere Viceborgmester Herman Lengerken Kløcker, hvem Magistraten — støttet paa den til Lerche givne Bevilling — s. Aar tilskødede et Stykke paa den nordlige Del af Kirkegaarden, godt 400 □ Al., for at han kunde afrunde sin Plads og derpaa opføre en »sirlig« Bygning, dog paa den Betingelse, at han selv skulde bekoste Flytningen af Ligene(!). Og det nyttede ikke, at Kirkeværgen Joachim Cracovitz bestemt fraraadede det bl. a. med de Ord: »Saasom denne Kirkegaard er bleven indviet dertil, at fattige saavel som uformuende kan have deres Hvilested, tilmed en stor Del af Menigheden har betalt for deres Nedsættelse, og det Sted, som Justitsraad K. forlanger, for en stor Del er opfyldt med Lig, hvoraf nogle endnu for faa Dage siden der er nedsat, saa min Mening ej kan anderledes være, end at det skulde være uforsvarligt og en Samvittighedssag at foruroilige deres Ben, som tildels har betalt for deres Gravsted, saa det var at ønske, at denne fattige Kirkegaard maatte forblive i den Stand, som den nu er, helst da vi ved Kirken har lidet Jord at miste*).

*) Pladsen blev trangere med Aarene. Da Frederiks Hospitals Direktion i 1757 bad om at maatte benytte den som den nærmeste,

ten anbefalede Kløckers Ansøgning om 20 Aars Indkvarteringsfrihed for sin Bygning med de Ord, at den efter Tegningen vilde blive meget sirlig, »tilmed da Stedet, hvor den skal opføres, forhen var til stor Vansir for Byen«⁸⁾.

Trods det almindelige Forbud i 1738 blev Naboerne ved med at husere og slaa Gækken løs derinde. I 1751 klagede Thune atter over de Uordener, der fandt Sted, navnlig af de i Landgreven indkvarterede Hestgardere, som havde Nøgle til Kirkegaardsporten, og bad om, at Ejeren Gustavus Schmidt — en Søn af Anthoni Schmidt — maatte faa Tilhold om at befri den for Materialier og anden Molest. Han maatte af med Nøglen, og Kirkegaarden blev ryddet⁹⁾. Men for Garderne maa det alligevel have været et slemt Skaar i Kvarterets Behageligheder, thi 1753 skrev Oberstlieuténant J. W. Hobe: »Da som af det kgl. Livkompagui Garden til Hest en Del Underofficerer og Garde, under Værtskab af Sr. Smit, er indlogeret udi Landgreven, hvorigennem Indgangen er til Nicolai Kirkes Ass. Kirkegaard, og ommeldte Sr. Smit efter den høje og velb. Magistrats naadige og gunstige Ordre er det forbuden ej nogen af hans Husfolk at komme ind paa Kirkegaarden; thi maatte jeg herved ydmygst og tjenstligst bede Ds. Exc. og velb. Herrer at forunde mig en Nøgle til samme Port, paa det saavel udi paakommende Ildebrande som for der at unde en sømmelig Divertissement for de der indlogerede Underofficerer og Gardes, da jeg er ansvarlig for al den Uorden, derved skulde foraarsages«. Hvor gerne man end vilde være Oberstlieutenanten til Tjeneste, maatte man dog sige nej¹⁰⁾, da alle Husejerne havde faaet Paabud om at lukke deres Laager, Udsigter og Vinduer ind til Kirkegaarden, og hvis man imødekom maatte Mag. svare nej, da den var saa overfyldt, at der næppe var Plads til Sognets egne døde.

Garderne, vilde ogsaa de andre forlange det, og der vilde komme Klager fra dem, der havde Begravelser*). At det ikke var saa ganske faa, der havde diverteret sig derinde, fremgaar af, at Schmidts Indkvartering alene beløb sig til 40 Mand**).

Der kom ogsaa senere hyppigt Anmodninger, men Magistraten holdt sig for det meste rank og tog ofte haardt fat paa dem, der trodsede Forbudet; en Barber Smith, der havde aabnet en af Kirkeværgen Jens Rasmussen tilspigret Laage, maatte saaledes bøde 5 Rd.¹¹). Kun en enkelt Gang kunde den lade sit gode Hjærte løbe af med sig, som da Carl Helftwiedt, »der siden sin Hjemkomst fra Ostindien er meget svag af Skørbug, og som logerer hos Regimentfeltskær Stando (d'Estandau), beder om at maatte faa Adgang, paa det han ved at spadserere der kan faa nogen Motion til at erlange hans Helbred«. Han fik Tilladelsen, »dog uden nogen Consequence«¹²).

Begravelsesomkostningerne var, som paa de andre Assistenskirkegaarde, kun smaa. I 1755 fastsattes de saaledes: For fattige Ligs Grave at grave og tilkaste 24 Sk. om Sommeren og 2 Mk. om Vinteren og 12 Sk. for Ligbaaren at bringe til Lighuset — der har altsaa været

*) I Slutningen af Juli 1753 var alle Husejerne blevne opkaldte paa Raadstuen og maatte afgive Erklæring om, at de inden fjorten Dage vilde tilmure alle deres Udsigter og Vinduer (Rpr. ^{23/7} 1753).

***) I Novbr. 1754 bad Schmidt, om han maatte faa det Tillæg af 1 Sk. daglig for hver Mand (før havde han faaet 3 Sk. i det hele for hver), som Magistraten havde lovet ham, nemlig for 40 Mand i 168 Dage (Rpr. ^{4/11}), hvilket han fik mod at love at beholde Garderne. Som bekendt var der dengang ingen Kaserne. Magistraten lejede Kvarterer rundt om i Byen hos Borgerne. Netop i 1754 lagde Garderne sig ud med deres Værter, og Vognmand Poul Nygaard opførte da paa Vestergade den første private Kaserne, »Gardergaarden«. I 1760'erne blev den første offentlige Kaserne, Sølvgades, opført. Se *Bruun*, Kbhvn. III S. 234.

et saadant — og tilbage igen, men for Lig, der faar Kiste fra Konventhuset, betaales der intet¹³). Monumenter og Prydelser har der sikkert ikke været, højst nogle smaa flade Sten, saakaldte »Fliser«, paa de lave, tarvelige Gravtuer*). Der har ikke været noget, der kunde bringe samvittighedsløse Personer i Fristelse. Og dog har jeg truffet paa et Gravrøveri, men det var rigtig nok ikke uædle Motiver, der drev Gerningsmanden. I 1748 blev der nemlig anlagt Sag mod en Barbersvend Jakob Borck, der havde praktiseret sig ind paa Kirkegaarden og ved Hjælp af en gammel Soldat fra Citadellet, der undertiden arbejdede hos Thune, havde gravet et Lig op og havde villet friste en Hyrekusk til at bringe det hen til Madam Thomsen Barbersenke, hvor Svenden konditionerede; men Kusken havde tvunget dem til at lægge Liget ned i Graven igen. Da Svenden imidlertid i sin Ansøgning til Kongen om at faa Straffen eftergivet forklarede, at han alene havde taget Liget for at exercere sin Profession og ikke havde tænkt at begaa nogen Forbrydelse, slap han med den udstaaede Arrest og Underholdningspengene der samt en Bøde paa 10 Rd. til Konventhuset¹⁴).

Da Kirkegaarden blev nedlagt i Novbr. 1760, blev Grunden solgt til de omboende Husejere paa den Betingelse, at der ikke maatte bygges eller graves paa Arealerne i de første 20 Aar, hvad der ogsaa kom til at gælde for de andre Assistenskirkegaarde, men om det blev overholdt, er vistnok tvivlsomt. Den sydlige Halv-

*) Den eneste Ligsten, jeg har fundet omtalt, blev lagt af Hans Hansen Berrig (Berg?) 1756 over hans Forældre, hvorfor han betalte Kirken 2 Rd.; siden overlod han Stenen til sin Svoger, Brændevinskarl Chr. Schmidt, og da Kirkegaarden nedlagdes, fik han Lov til at lægge den paa den nye Assistenskirkegaard over sit Barns Grav for de næste 15 Aar, hvorfor der var betalt (»Nicolai Kirkes holdende Bog over Ligstenene«, Raadstueark.).

del, c. 2000 □ Al., afhændedes til Gustavus Schmidt, den nordlige Del, over 1400 □ Al., til Billardholder Johan Jacob Gabel*), hvis Beværtningshave i St. Kongensgade (nuv. Nr. 21), som han vistnok havde købt af v. Osten, stødte op til Kirkegaarden. I øvrigt solgte Gabel sin Andel nogle Aar efter til Brygger Schmidt, der saaledes havde det meste af Grunden samlet paa sin Haand. Mindre Stykker solgte Magistraten til de smaa Ejendomme, der vendte ud til Borgergade, som saaledes fik deres Baghuse og Gaardspladser lidt udvidede**).

II.

Helligaandskirkens Assistenskirkegaard Wismar laa i den vestlige Del af den nu helt ombyggede Karré mellem Gotersgade, Regnegade, Gammelmønt og Møntergade — det Komplex, der nu gennemskæres af den nye Christian IX. Gade — paa det gamle St. Klaraklosters Grund. Den var helt omgivet af Gotersgades, Møntergades og Gammelmønts Baghuse og Gaardspladser og havde Indgang fra Gammelmønt mellem senere Gadenr.

*) Det er den fra Struensees Tid kendte indvandrede Mecklenborger J. J. Gabel, som 1771 købte den Schulinske Gaard paa Østergade (senere Efterslægtsselskabets Ejendom), som han indrettede til Hotel, men fik ødelagt under Pøbeloptøjerne 17. Jan. 1772 (se *Ch. D. Biehls Breve om Chr. VII*, udg. af Bobé S. 182). Ejendommen i St. Kongensgade havde han lige til 1772 (se *Indkvarteringsbøgerne*).

***) Se Opmaalingsbøgernes Grundplan og Kpb. ^{21/11} 1762, hvor der findes en Kopi af alle de næsten enslydende Skøder. — Senere er det meste af Grunden kommet ind under de store Ejendomme i Gotersgade nuv. Nr. 8 og 14, deraf største Delen under Nr. 14, og har ligget ubebygget hen som Gaardsplads og Tømmerplads med Skure og Pakhuse langs Siderne. I 1893—94 blev den vestlige Del (under Nr. 14) bebygget med store Fabriksbygninger. Ved Udgravningerne fandtes mange Rester af Skeletter og Kister.

32 og 34 ad en Port og en smal Smøge, *Wismargangen*, der eksisterede lige til 1907, da Kvarteret nedbrødes. Den mest kendte af Naboerne var Poul Fechtels Stiftelse i Møntergade. Kirkegaarden var i 1760 og sikkert ogsaa fra Begyndelsen knap $\frac{1}{3}$ Td. Ld. (3183 □ Al.).

Paa dens Grund laa tidligere Baadsmændenes Sygehus, som 1628 blev flyttet herhen fra sin første Plads i Nærheden af Holmens Kirke. Men heller ikke paa den nye Plads kunde det trives og flyttedes under Frederik III tilbage til Bremerholm til det saakaldte Sejlhus, medens den gamle Gaard solgtes til Underskriver, senere Byfoged Anders Nielsen. Denne »Anders Nielsens Gang og Have« ejedes 1694 af *Peter Bertelsen Wismar (Wismer)*, fra hvem altsaa Kirkegaardens og Gangens Navn stammer (se O. Nielsen, Kbhvn. IV S. 443). Senere kom den paa Hænderne af islandsk Købmand Elias Tunberg, som 1708 skødede »sit Hus, Ejendom og Haveplads Stadt Wismar kaldet« til Ostindiefarer Morten Børgesen Varbjerg eller rettere til hans Hustru Dorthe Reinholdsdatter Kornerup, da Manden var paa Rejse, og hun skødede som Enke Ejendommen $\frac{2}{10}$ 1711 for 1600 Rd. til Magistraten, der allerede i Septbr. havde ladet den indrette til Kirkegaard. Hvornaar den er indviet eller taget i Brug, vides ikke, da den ældste bevarede Begravelsesbog først begynder 1713.

Hvor paatrængende nødvendigt det var for Kirken at faa en Hjælpekirkegaard, ses af, at Sundhedskommisjonen 3. Septbr., samme Dag som Landgreven var købt, skrev til Magistraten, at den med stor Fornøjelse havde erfaret, at Nicolai Kirke havde faaet en ny Kirkegaard, og at den ønskede, at det samme maatte vederfares Helligøjstes Kirke, da man ellers maatte ophøre at begrave i Kirken og Urtehaven, helst fordi de omboende meget skulde klage over Stank (Mansa S. 136). Men endnu tydeligere taler en Skrivelse fra Magistraten til

Sundhedskommissionen, som havde sendt en Klage fra Sognepræst Morten Reenberg af 24. Septbr. om Forholdene paa den gamle Kirkegaard. Da den lange Skrivelse, som er forfattet af Præsident Hans Nansen (den yngre), der taler i første Person¹⁵), indeholder en Del til Belysning af Tilstandene under Pesten, og da den, saavidt jeg ved, ikke er offentliggjort før, giver jeg et kort Udrag af den.

Reenberg havde bl. a. klaget over, at mange Kuler og Grave, som var fyldte med Lig, stod aabne, at der mange Steder paa Kirkegaarden og i Kirken kun laa $\frac{1}{2}$ Al. Jord over Ligene, og at hele Nabolaget var forpestet af Lugten. Nansen benægter, at der nu staar Grave aabne, undtagen hvor der skal Lig ned den samme Dag (men hvorledes det har været før, ved han ikke), og han beder Præsten om at paavise de Steder, hvor der er saa lidt Jord over Kisterne, saa skal det blive undersøgt; han har ladet Reenberg spørge, hvor de aabne Grave var, men har ikke faaet nogen Besked, »saa man kan nok slutte, at han ej har det af sig selv at give denne Klage ind, men af de andres Aande«. Og han fortsætter: »Hvad angaar Jord eller Sand at indføre paa Kirkegaarden, som Magister Reenberg og ommelder, da har vi straks, efter at Forordningen var udkommen, givet skriftlig Befaling til Kirkeværgen at lade køre Sand ind paa Kirkegaarden. Men han kom til mig og berettede, han ingen Vogne kunde bekomme, saasom alle Vognmændene kørte Sand ind paa Vor Frue Kirkegaard*), som jeg og siden fornam og endnu fornemmer, de dag-

*) Hos *Mule*, Om Pesten i Kbhvn., fortalt i Brevform, staar: Begravelsespladserne frembyder Skuet af en Mængde Kæmpehøje ved Siden af hinanden, idet vi for at hindre Pladsernes Uddunstninger har maattet lade køre Jord derind til Gravenes bedre Dækning, paa Frue Kirkegaard over 800 Læs, paa nogle af de andre ligesaa mange (Brev af $\frac{20}{9}$).

lig endnu gør baade de, som skulde holde Gaderne rene, og de andre Vognmænd. Men de, som skulde holde Gaderne rene, er henne at fortjene Penge og lader Gaderne ligge saa skidne fra den ene Uge til den anden; thi de mener, at naar de intet kan fortjene andet Sted, saa vil de køre Skarnet fra Gaderne, og imidlertid skal Skarnet ligge og stinke Folk i Næsen værre end paa Kirkegaarden; thi jeg har nu tre Dage efter hinanden gaaet rundt om paa Helliggejstes Kirkegaarde . . ., men jeg har ingen Stank fornummet . . . Kirkegaardene er temmelig opfyldte, bliver de mere opfyldte, vil det gaa over Stakitværket, dog har man givet Ordre til at køre Sand ind paa Kirkegaarden med saamange Vogne, som kan bekommes. Men ellers synes, at Reenbergs Klage kommer nogenledes deraf, at han formener, at mere Lig kommer til Helliggejstes Kirkegaard efter advenant (o: forholdsvis) end til de andre Kirkegaarde. Saa skal Stanken paa Kirkegaarden have Skyld; men naar man ofte ser de smaa Gader, som de meste Folk skal gaa igennem til Kirken, som Helliggejst-, Hysken-, Knabro- og Badstuestræde, hvor skidne de ligger, at Folk maa gaa i Skarnet over Skoene; der bliver vel fejtet sammen sommetider, men saa bliver det liggende og køres ud igen over Gaderne, det giver Stank for de, som bor der, saa at somme af de Stræder er de mest uddøde. Reenberg ser selv, at i Helliggejststræde lige over for hans er af et Hus bortdøde 50 Mennesker, og nogle er endda syge, saasom der boede mange Partier derudi . . .; men at i de Stræder dør saa mange, er en stor Del Aarsag, at Paille, Halm og Skarn bliver fra syge og døde Folk liggende der en Tid efter anden og daglig formeres; ellers at der saamange Lig kommer til Helliggejstes Sogn, er en Del af den Aarsag, siden den nye Kirkegaard er bleven indrettet . . .«.

Om Begravelserne kan man faa mere at vide end

ved Landgreven gennem Kirkebogen, der begynder med 1713. Men kendte Navne vil man forgæves søge her paa denne »de fattiges Gaard Wismar«, som Kirkebogen kalder den. En Prokurator Niels Worm (begravet 1726), den 96-aarige Enke efter en Major Reedtz, Sophie Amalie Hillebrand (1731), en »forarmet« Prokurator Niels Gørding og fhv. Raadmand og Byfoged i Kalundborg Kjærgaard (begge begravede 1748) er sikkert de højeste paa Samfundsstigen. Ellers benyttedes den, foruden af Fattigvæsenet, bl. a. meget af Frederiks Hospital, Fechtels Stiftelse, Brøndstrædes Hospital og Arresthuset*); mange smaa Børn, ogsaa af de »bedre« Klasser, jordedes her ligesom paa de andre Assistenskirkegaarde.

Naboerne tog troligt den Nytte af den, de kunde. I 1719 klagede Kirkeværgerne over, at de, som havde deres Udgange til den, kastede deres Urenligheder derind, og 1736 fortalte Graveren, at en af Naboerne i Gotersgade, Daniel Petersen Blytækker og Hustru, to Gange havde opbrudt en af ham tilspigret Laage og overalt paa Kirkegaarden ophængt Klæder til Tørring, hvorved en stor Del af Gravene var blevne nedtraadte, og desuden be-
 gegnet ham med ubillige Ord og Gerninger, fordi han havde villet formene dem det, ja truet ham at vederfares værre. Politimesteren fik Sagen i sin Haand, men to Maaneder efter havde Blytækkeren endnu ikke lukket Laagen. Da Kirkeværgen i 1757 klagede over en Nabo. Hjulmand Poul Christoffersen i Møntergade, som benyttede Kirkegaarden til Værksted og Tømmerplads, gav Magistraten Hjulmanden Lov til at fortsætte med Bedriften mod en aarlig Afgift af 6 Rd.¹⁶). Ja, Magistraten kunde selv lave sig en lille Bedrift derinde, rigtignok i

*) Kancelliraad Frederik Hammond fra Norge og hans Fuldmægtig Anders Sundblad, der havde lavet falske Bancosedler og blev henrettede som de sidste paa Skafottet paa Nytorv, blev begravede her ⁷/₁₂ 1758.

velgørende Øjemed. Da den i 1758 indrettede tre Brændemagasiner i Byen med Udsalg til fattige, fik det ene Plads paa Wismar, vistnok i det Hus eller Skur, der ses paa Geddes Grundplaner lige inden for Wismargangen. Senere efter Kirkegaardsgrundens Salg flyttedes det til Præstegaardens Kælder.

Derimod har Kirkegaarden sikkert ikke været saa meget benyttet til Rekreations- og Kursted, dels fordi den ikke havde Landgrevens Fortid og ikke var saa beplantet*). dels og maaske mest fordi den var under bedre Opsyn, idet den vistnok lige fra Begyndelsen har haft egen Graver og Graverbolig, der laa lige op til Bagsiden af Poul Fechtels Stiftelses Have (»med et Vindue paa Loftet til Sælgeboderne«). Den første Graver, Søren Pay, nævnes allerede 1715, senere omtales Vejgaard og Hørup, den sidste var Jens' Christensen Agerskov, som fik Embedet 1757 og blev den første Graver paa Nørrebros Assistenskirkegaard (se Hist. Medd. om Kbhvn. I S. 626). Graverboligen har rimeligvis været en gammel Bygning fra tidligere Tid, thi 1715 siges om den, at det var dyrere at reparere den end at opføre en ny¹⁷). Om der blev opført en ny, ved jeg ikke. Ved Oprettelsen af Kirkegaarden paa Nørrebro besluttede man at flytte Graverboligen sammen med Agerskov derud, »da man ikke havde Raad til at opføre en ny, ej heller til at leje en«. Men den har ikke været meget bevendt, thi Murmesteren sagde i sit Overslag, at den var saa forfalden, at intet af Tømmeret kunde bruges. I det hele var Inventariet paa Wismar i en mindre god Stand. I 1726 dejsede hele Plankeværket omkring Kirkegaarden om dels af Stormen (2.—3. Oktbr.), dels af Raaddenskab¹⁸). Tværs over Kirkegaarden gik et med to Sta-

*) At der ogsaa er blevet plantet efter dens Anlæg, ses af, at Graveren i 1720 fik 6 Rd. bl. a. for at have plantet nogle Træer, »paa det de kan blive uforrykte«.

kitporte forsynet Stakit fra Graverboligen mod Øst, maa-
ske en Adskillelse mellem Frijordsbegravelserne og de
andre*). 1 1743 maatte Graveren bede om, at Planke-
værket maatte flyttes længere ud, da der ellers ikke
var mere Plads til Ligs Nedsættelse¹⁹⁾.

Naar ellers Wismar træffes i Protokollerne, drejer
det sig mest om det sædvanlige Kævl mellem Magistra-
ten og Husejerne. Snart tog den haardt paa de gode
Folk, snart var den eftergivende og imødekommende,
især naar det gjaldt den finere Portion. Da Kirkeværgen
Fint i 1747 beordrede Graverne Lind og Vejgaard til at
forlange af Grevinde Ørtz eller Svane**), Accisekontrol-
lør Rasmus Nielsen, Notarius publicus Chr. Møller Friis
de Tuxen (der nu havde Blytækkerens Ejendom) og
Vicebranddirektør Johan Boye-Junge, der alle havde
Ejendomme i Gotersgade med Baghuse ud til Kirke-
gaarden, at de skulde tilmure deres Laager og Udsigter
og indtage Vandfaldet, med mindre de kunde godtgøre,
at de havde Adkomst til dem, meddelte Borgmester
A. Rafn Kirkeværgen, at den franske Minister, der boede
i Grevinde Ørtz' Gaard, i 1744 havde faaet Lov til at
udtage nogle Mursten i sin Hestestald ud til Kirkegaar-
den, for at han kunde faa mere Lys og Luft, dog at
disse Aabninger skulde lukkes, naar Ministeren flyttede,
for at Ejeren ikke skulde tilegne sig det som en Rettig-
hed. Men i det hele brød Husejerne sig fejl om Magi-
straten, de hverken lukkede Laagerne eller godtgjorde
deres Adkomst, og to Aar efter mødte Kirkeværgen
med den samme Klage, idet han sluttede med de spag-

*) Se Fortegnelsen over Kirkens Inventarium (Raadstueark.);
smstds. findes Synsforretninger over Graverboligen 1727 og 1748.

**) Sønnedatter af Ærkebiskoppen. Hun havde været g. m.
Grev Fredr. Ørtz, men efter Skilsmissen kaldtes hun mest Grevinde
Svane. Hun ejede Huset i Gotersgade til sin Død 1722. Andr. Fred.
Høst & Søn havde i mange Aar sin Boglade her.

færdige Ord: »Det kunde vel ikke være de døde til nogen Hinder, men det er mine uforgribelige Tanker, at om de ikke er til en liden aarlig Kendelse at formaa,

Wismargangen.

Efter et Fotografi fra 1907 i Raadhusbiblioteket.

de da meddeler deres Revers til Kirken, at det kun er en naadig Bevilling og ikke nogen Ret«. En saadan maatte de ogsaa sammen med Dr. med. Joh. Berger,

der havde købt Notarius publicus' Ejendom, og den ovennævnte Hjulmand Poul Christoffersen udstede 1749 og flg. Aar.

Da Kirkegaarden nedlagdes 1760 (den sidste Begravelse foregik 3. Novbr.), var Naboerne, hvortil ogsaa den kendte rige Garver Niels Kønsberg i Gammelmønt hørte, ivrige Liebhaveere til Grunden og skændtes paa Kraft indbyrdes. Det nördlige Stykke deltes mellem Rasmus Nielsen og Dr. Berger, den midterste Del, hvor Graverboligen stod, fik Hjulmanden, medens den sydlige Del med Wismargangen og den for Enden af den liggende Haveplads, omtrent $\frac{1}{3}$ af Grunden, forbeholdtes Byen til det ovennævnte Brændemagasin; men da det flyttedes 1762, fik ogsaa Poul Christoffersen denne »Wismars Plads og Gang« til Købs for at udvide sit Haandværk og Værksted. Senere afhændedes hele hans Ejendom til Bødker Adolf Adler, der 1781 laa i Proces med Naboerne, som vilde hævde deres Ret til Udgange og Vinduer til Pladsen.

Wismargangen, der ud til Gammelmønt var lukket med to Halvporte med Laage i, havde vistnok længe ligget i en forsømt Tilstand. I 1754 havde Kirkeværgen bedt, om den maatte blive brolagt, men først 1762, noget før den blev solgt til Christoffersen, fik Kæmneren Ordre til at sætte en grundmuret Port for Indgangen og lade Gangen brolægge²¹). *Wismargangen* med Gaardspladsen, hvori den endte, forsvandt først 1907*).

*) Gangen og Pladsen med Huset ud til Møntergade var i Familien Adlers Eje langt op i det 19. Aarh. Pladsen benyttedes væsentlig til Værksteder; her havde saaledes Baumgarten (Begyndelsen til Burmeister & Wain) i 1840'erne Værksted i en gammel Bygning, der havde været Klokkestøberi. Fra Pladsen var der i sin Tid ogsaa Udgang baade til Gotersgade, hvor den udmundede omtrent ved nuv. Nr. 45, og til Lille Regnegade; den første lukkedes vistnok i Begyndelsen, den anden ved Midten af 19. Aarh. (se *Both*, Kbhvn. 1864,

III.

Frue Kirkes Assistenskirkegaard Linden laa omtrent i Midten af Karreen mellem Store Fiolstræde, Rosen-gaarden, Peder Huitfeldtstræde og Skidenstræde eller, som det nu hedder, Krystalgade. Indgangen var i det godt 40 Al. lange Grundstykke langs Fiolstræde, hvor der ogsaa var Begravelser ud til Gaden, i nuv. Nr. 34, hvor der nu ligger et nyt Gæstgiversted »Linden«, som indtager hele den tidligere Plads langs Gaden og naar langt ind paa den gamle Kirkegaards Grund. Gaarden hed i det 17. Aarh. sammen med nuv. Nr. 36 *Kandestøbergaarden* og en Gang, som med en Række Smaahuse førte ind der, *Kandestøbergangen**). Denne er gaaet ind paa Nordsiden af Indgangen til Kirkegaarden og nævnes endnu op i det 18. Aarh.; den og dens Smaahuse er vistnok forsvundet i 1728, da hele Kvarteret brændte. Gennem en anden, *Willum Fuirens (Fyhrens) Gang*, der førte ind fra Peder Huitfeldtstræde, har der vistnok ogsaa været Indgang til Kirkegaarden. Gangen nævnes i Kbhvns. Diplomatarium (VI S. 294) og ses paa Geddes Planer og i Opmaalingsbøgerne — den henved 4 Al. brede og o. 39 Al. lange Gang førte ind til en Gaardsplads eller Have, »Fuirens Gaard« —, og endnu skelnes tydeligt dens Beliggenhed mellem nuv. Nr. 7 og 9, hvor et lavt Skur viser Indgangen.

S. 171 og 193). Ved Udgravningerne 1907 fandtes der mange Rester af Ligkister og Skeletter.

*) Se Kbhvns. Dipl. II S. 828 og III S. 711 og O. Nielsen, Kbhvn. IV S. 435. I Gangen laa Klaus Kandestøbers og Søren Eilertsens Boliger, hvorfor den ogsaa senere kaldtes »Søren Eilertsens Gang«. Der tales ogsaa om »Smøregangen«. Ifl. O. Nielsen (Kbhvn. IV S. 13—14) laa der paa Lindens nuv. Plads nogle fattige Sjøleboder, kaldede »Smøreboderne«, fordi de brugtes som Kureresteder for smittede Personer.

Kirkegaardens Navn stammer utvivlsomt fra det Gæstgiversted, der eksisterede før dens Anlæggelse*). Senere i alt Fald var »Lind« dog en almindelig Betegnelse for de enkelte Afdelinger paa en fælles Kirkegaard. Paa Nørrebros Assistenskirkegaard nævnes »Frue Lind«, »Trinitatis Lind« osv. Kirkegården ved Holmens Kirke kaldtes ogsaa i sin Tid »Linden«.

I øvrigt var Kirkegården, der var 6587 □ Al. (ved Nedlæggelsen den største af alle Assistenskirkegaardene), paa alle Sider omgivet af for det meste mindre Huse undtagen mod Syd, hvor den grænsede op til en stor Ejendom med Have, der vendte ud til Skidenstræde og en Tid lang ejedes af Konferensraad Michael Hieronymus Basballe til hans Død 1762; det er den Grund, paa hvilken senere den jødiske Stiftelse »Meyers Minde« og derefter Synagogen blev opført. Tømremestrenes Lavshus i Peder Huitfeldtstræde stødte ogsaa op til Kirkegården.

Dens Historie maa ikke søges i Raadstueprotokollerne — thi Linden saavel som Trinitatis Assistenskirkegaard stod ikke under Magistratens, men under Universitetets Patronat, og det var først 1757, at Arealerne overlodes Magistraten som Vederlag for de Parceller, Kirkerne fik paa den nye Assistenskirkegaard paa Nørrebro —, men i den omhyggeligt og smukt førte Begravelsesbog, som indeholder en Beretning om dens Tilblivelse og Afskrift af flere Dokumenter vedrørende dens Historie i den første Tid²²).

Initiativet til at udvide Frue Kirkes Begravelsesplads udgik fra Professor Poul Vinding, idet han 10. Aug. foreslog Sundhedskommissionen, at Kirken skulde købe

*) I 1710 udpeger Magistraten blandt de Huse, der kunde indrettes til at optage de saarede fra Slaget ved Helsingborg, »Linden i Fiolstræde, et Værtshus med Have«. (O. Nielsen, Kbhvn. IV S. 468).

»Fuirens Have« i St. Pederstræde. Men da man ikke kunde komme overens med Ejeren, fandt man hurtig en ny Plads, »da der ikke vilde være Plads mere paa den gamle Kirkegaard om 14 Dage, hvis Pesten bliver ved«, som Vinding siger, og allerede 12. Aug. afsluttede Niels Jakobsen Wiger, der som Kirkeværge tog ivrig Del i Kirkegaardens Anlæg og indtil 1725, da han tog sin Afsked, viste den megen Interesse, Købet med Murmestersvend Johan Kalte for 3816 Rd. 4 Mk. af hans »Gaard, Grund og Ejendom Linden kaldet med tilliggende Haveplads og derpaa staaende Frugttræer«. Man lod straks »med al mulig Flid og ikke ringe Bekostning Pladsen det bedste, som ske kunde udi disse bedrøvelige Tider, da Arbejdsfolk ej var her for Penge at komme, gøre ryddelig og bekvem til Ligenes Nedsættelse«, og Dagen efter, den 13. Aug., altsaa som den første af de fem Pestkirkegaarde, blev den højtidelig indviet af Sognepræsten, Professor Jakob Christensen Lodberg i Overværelse af en Repræsentant for Universitetet og af københavnske Præster. Samme Eftermiddag jordedes det første Lig, nemlig Frue Kirkes første Assistenspræst Laurids Sandager, der var død samme Morgen. Han kom til at hvile midt paa Pladsen lige for Indgangen (hvor ogsaa det sidste Lig, en 78-aarig Arbejdsmand, blev nedsat 4. Novbr. 1760), og Vinding lod lægge en Ligsten paa Graven*).

*) Indskriften lød: »Herunder hviler hæderlig og meget velærde Mand Hr. Laurids Sandager, forrige Assistenspræst udi vor Frue Sogns Menighed i den bedrøvelige og smitsomme Sygdoms Tid, som døde udi sit Kald og Embede den 13. August 1711, og var hans Lig det første, der blev nedsat i den nye Kirkegaard den samme Aften, som han døde om Morgen, da den velbemeldte Vor Frue nye Kirkegaard var med christelige Ceremonier blevet indviet, hvorfor Kirken og ham til Amindelse har ladet bekoste denne Ligsten. Gud give ham og alle Guds Børn en glædelig Opstandelse«.

Sandager og hans to Efterfølgere som Hjælpepræster under Pesten, Anders Rostock (begravet $\frac{6}{9}$) og Niels Nye-gaard ($\frac{5}{10}$), hører vel til de fornemste Personer, der har fundet deres sidste Hvilested her. Flere af de Studenter, der under Pesten var antagne som Ligbærere, blev ogsaa begravede paa Kirkegaarden; den første var Mogens Emmichsen fra Regensen ($\frac{15}{8}$). Hvor stærkt den benyttedes i Pestens Tid, kan ses af, at der i August begravedes 418 og i Septbr. 673, medens Tallet i Oktbr. sank til 186, i Novbr. til 30 og i hele Aaret 1712 til 43. For at forstaa dette lille Tal maa man vide, at det mindst i det første Aar var forbudt paa Kirkegaardene at aabne Grave, hvori der havde været Pestlig. Ellers begravedes der omkring 150 aarlig (1759 endog 173). I øvrigt er det, som paa de andre Kirkegaarde, Fattigfolk, Smaaborgere og deres Familie og en Mængde smaa Børn. Det er kun faa, man lægger Mærke til, som nogle Prokuratorer, fhv. Byskriver i Maribo Jens Nielsen Schierbeck (45 Aar, 1739) og Cathrine Güntelberg, Amtsforvalter Gjørups Enke (58 Aar, 1748).

Kirken søgte vistnok, i alt Fald i Wigers Tid, at holde god Orden derinde, for saa vidt det i det hele taget lod sig gøre. Thi den havde at trækkes med de samme Plageaander som Magistraten: Naboerne, og det lader til, at de tilgrænsende Smaaejendomme med deres brogede Befolkning har haft usædvanlig mange »Udsigter«, hvorfra der baade kunde kastes og kravles ind paa Kirkegaarden. I Jan. 1716 forbød man Maren Peder Børgesens i Peder Huitfeldtstræde at have Laage i sit Plankeværk ind til Linden og dens Brønd »paa Grun af Urenligheden fra hendes og hendes Folks Ind- og Udløb med anden mere Uterlighed, som bevises og den Dag i Dag ses kan«. Værre var det med Maler Lorents Michelsen og hans stridbare Madam i samme Gade. »Vi har erfaret, at I meget ilde misbruger den Laage, som

I for nogle Aar siden har ladet gøre paa Eders Plankeværk ud til Linden, og derved foraarsager baade Naboerne og Kirkegaarden stor Ulejlighed, Fortræd og Skade, idet I ikke alene med Eders Hustru og Husfolk tilegner Eder fri Indgang paa Kirkens Plads ved Dag og Nat ikke alene til at bruge Kirkens Brønd, men endog til at drage Snore derinde til at hænge Klæder paa og til at indføre Eders Skarn og Urenlighed paa og gøre Eder Pladsen til Eders Brug og Kommoditet saa nyttig, som det kunde være Eders egen, da I dog ikke ejer et Sandskorn derudi, hvilket har afskrækket en Købmand, som stod i Færd med at købe et der bygget Hus af Kirken«. Man slog derfor Brædder for Laagen, men Michelsen og hans Kone brød dem fra, og da man atter befalede, at den skulde stænges, udskældte hun Betjenten og sagde, at hun vilde bryde Laagen op, saa tit det skulde være. »For nu at blive fri for den Ufred og faa sine Ejendomme solgte og employerede« lod Kirken Notarius publicus nedlægge Forbud mod Laagen og spørge, hvad Ret Michelsen havde til den og til sine og Konens Voldshandlinger. Manden sagde til Notarius, at han ikke gad svare paa saadan noget; men han har vistnok, i alt Fald for en Tid, maattet holde sin Kone fra at pille ved Brædderne. I 1722 fik Brygger Jørgen Jensen Lund, der ejede Kandestøbergangen med dens Smaahuse, et venligt Tilhold om, at hans Lejere skulde holde deres Udsigter lukkede og ikke kaste deres Skarn og Urenlighed ud paa Kirkegaarden, hvilket især skete fra de »nedrige« Vinduer, »til Inkommodation for det hellige Sted som en Fredens Kirkegaard«; men da det ikke frugtede trods Lunds gode Løfter, blev Forbudet gentaget Aaret efter i langt skrappere Form.

Saa tier Kirkebogen, og man hører ikke noget mere, før Kirkegaarden er nedlagt og Arealet overladt Magistraten. Men ved at læse mellem Linierne i de Oplys-

ninger, som Universitetets Rektor, Professor J. C. Kall, i Maj 1762 sendte Magistraten paa Opfordring²³), ser man, at de lærde Herrer lige saa lidt har været Karl for deres Hat som Byens vise Fædre, og at Naboerne ikke har nægtet sig noget. Kall fortæller, at hans Forgænger som Kurator for Kirken 1749 havde taget en Bytingsdom over dem, som havde Laager og Udsigter, at de skulde lukkes, men skønt Konventhuset ofte havde erindret om det, havde Kall dog ikke ladet den eksekvere »for ikke at ruinere de gode Folk, som nok mestendels var fattige«. Men da Konferensraad Basballe imidlertid gentagne Gange havde klaget over de Uordner, der fandt Sted derinde, havde Kall været nødt til at stevne dem i 1756 for at forebygge videre Uordner; han havde dog ikke ladet fælde Dom over dem, men kun søgt at hæmme de alvorligste Misbrug ved at lade dem udstede Reverser og betale en ringe aarlig Afgift for at beholde Vinduerne paa visse Betingelser. Ved Skrivelsen ligger saadanne otte, omtrent enslydende Reverser. Blot een skal omtales her. Brændevinsbrænder Bertel Jørgensen Bang, der ejede Huset paa den nordre Side af Indgangen til Kirkegaarden, hvor tidligere Kandestøbergangen gik, og hvis Soldaterindkvartering vistnok bravt havde diverteret sig her ligesom Garderne i Landgreven, skulde betale aarlig 4 Rd. for at beholde sine 32 Vinduer, mod at der sattes Jærnstænger i dem, saa at ingen kunde krybe ind paa Kirkegaarden, og mod at han lovede, at der ikke blev kastet Skarn ind, og at Vinduerne kun blev aabnede, naar de skulde repareres.

For øvrigt var det Studenternes Ret og Pligt til Ligbæring under de forandrede Forhold ved Anlæggelsen af Nørrebros Assistenskirkegaard, der mest interesserede Konsistorium og var Genstand for vidtløftige Underhandlinger med Magistraten (se S. 211).

Grunden blev efterhaanden bortsolgt til Naboerne;

Bertel Bang fik saaledes Stykket ud til Fiolstræde, hvor nu Gæstgiveristedet ligger. I 1763 blev det bestemt, at intet af Arealerne maatte bebygges før 1780, og at de af Ejerne skulde indhegnes inden Juni 1764. Men hvad der gjaldt for Jørgen Hattemager gjaldt nok ikke for Kong Salomon. Thi i 1766 klagede de Beboere i Rosengaarden, som havde købt Arealer, over, at den Del, der endnu tilhørte Byen, ikke var indhegnet, og at den var Tumbleplads for slette Folk og Dreng, som kastede Skarn ind i deres Huse og skød med Nøglebøsser²⁴).

IV.

Trinitatis Kirkes Assistenskirkegaard, som ikke havde noget eget Navn, laa i den østlige Del af Karreen mellem Aabenraa, Slippen eller Landemærket, Gotersgade og Rosenborggade. Indgangen med et næsten 8 Al. bredt og omtrent 14 Al. dybt Portrum var fra Gotersgade mellem nuv. Nr. 89 og 91 nær ved Hjørnet af Slippen. At den i Kirkebogen snart kaldes »den ny Jord i Aabenraa«, snart »de fattiges Gaard i Gotersgade«, kunde tyde paa, at der ogsaa har været Indgang fra Aabenraa; paa Geddes Planer ses rigtignok ingen, men derfor kan der godt have været Gennemgang i en af de smaa Ejendomme i denne Gade. Den var paa alle fire Sider indesluttet af smaa Huse, kun mod Vest henad til Reformert Kirkes Grnd laa der en større Gaardsplads eller Have.

Kirken købte den 3448 □ Al. store Grund for 2700 Rd. af Henrik Vogth uden Østerport, »Brandvisitør i Hs. Majs. Tjeneste« (Mansa S. 136). Den første Jordfæstelse fandt Sted 19. Aug. 1711, den sidste 4. Novbr. 1760. Af de Studenter, der døde som Ligbærere under Pesten, blev en Del begravede her, den første var Rasmus Trane

(23. Aug.). Men ellers frembyder Kirkebogen lidet af Interesse; den er sjuksket ført, og tilmed er det ofte vanskeligt at se, hvad der vedkommer den nye og hvad den gamle Kirkegaard.

I det hele er det meget lidt, man faar at vide om den, da den ligesom Linden stod under Universitetets Patronat. Man hører intet om dens Bepantning og øvrige Indretning, ja ikke engang om de sædvanlige Stridigheder med Naboerne er der noget bevaret, skønt man kan være sikker paa, at Krigen lige saa godt har raset her som paa de andre Steder. Da nemlig Magistraten havde faaet overladt Grunden og spurgte om Besked ligesom ved Linden, svarede Kirkepatronen, Professor Hans Peter Anchersen i Maj 1762, at han efter sin Formand Gram ikke havde fundet Reverser eller andre Dokumenter angaaende Laager og Udsigter, men maa ske var saadanne Papirer forkomne efter Branden 1728 (da hele Kvarteret omkring Kirkegaarden gik op i Luer). At de er gaaede tabte, er vel sikkert nok, men det maa være sket senere, da det var omkring 1750, at Patronatet skred ind mod Naboerne ved Linden ligesom ved de andre Kirkegaarde. En af Naboerne, Kommandør i Marinen Jørgen Frederik Leegaard (sikkert ikke den samme, som i sin Tid boede i Borgergade), der ejede Huset paa den anden Side af Indgangen nærmest Slippen, var dog bleven begunstiget netop af Anchersen, idet han 1756 fik overladt et Stykke af Kirkegaarden ved sit Baghus mod en aarlig Afgift af 4 Rd.

Da Grunden skulde sælges, vilde Leegaard købe dette indhegnede Stykke tillige med Portrummet, som ogsaa var blevet benyttet til Begravelser, et godt Vidnesbyrd om, hvor overfyldt Kirkegaarden har været. Men her fik han en slem Konkurrent i Premierlieutenant Carl Philip v. Holck, der ejede Huset paa den anden Side af Indgangen, og Enden paa det blev, at de fik hver

Halvdelen af Portrummet. De to fik i det hele Broderparten af Arealet, det øvrige fordeltes i smaa Parceller til Husejerne i Slippen og Aabenraa.

Hist og her i Raadstueprotokollerne er der dog Vidnesbyrd om Smaafolks Misfornøjelse med den Maade, hvorpaa man for frem paa Kirkegaarden. I 1759 klagede nogle, der havde Begravelser derinde, over Tørmester Jens Christensen Ruus, som havde indkørt og tilhugget Materialier til Mølleredskeer; han havde rammet Pæle tværs gennem Kisterne og ruineret Gravene. Det var unægtelig et stift Stykke, saa meget mere som han slet ikke var Nabo, men boede et godt Stykke derfra i Gotersgade. Efter en Undersøgelse af Politimesteren blev det paabudt ham at gøre Gravene i Stand igen. Arealerne var blevne solgte paa de sædvanlige Betingelser, at der ikke maatte græves eller bygges før ved 1780. Men det overholdtes ikke. Allerede 1763 fik Holck Lov til at bygge paa sin Del af Portrummet, og 1774 begyndte en af Naboerne at foretage Udgravninger til en ny grundmuret Bygning. Flere Borgere indgav Klage og bad om, at deres afdøde Venners Ben maatte hvile i Fred til den fastsatte Tid. Men det hjalp ikke. Stadsbygmesteren og Kirkeværgerne afgav deres Skøn, og »forblev det derved«²⁵).

V.

St. Petri Kirkes Assistenskirkegaard laa i den nordlige Halvdel af Karreen mellem Larslejstræde, Nørre Voldgade eller, som den ogsaa dengang hed, Klokkerhøj, Teglgaardsstræde og St. Pederstræde. Den 4^{1/2} Alen brede Indgang med Port var i Larslejstræde skraas over for Kirken og den gamle Kirkegaard og i Flugt

med det lange Kapel. Den var helt omgivet af til Dels mindre Huse og Haver; den mest kendte Nabo var Walkendorfs Kollegium i St. Pederstræde, hvis Have grænsede op til dens Sydside. Den var i det hele ved Nedlæggelsen 6391 □ Al, hvoraf over de 1000 var udlagt til Have (Graverens Have).

Grunden, der var en Frugthave, tidligere kaldet »*Baron [Diderik] Fuirens Have*«, blev solgt til Kirken 4. Septbr. (Skøde ^{12/9}) 1711 for 3400 Rd. af Christian Natke, der 1707 havde købt den af Byfoged Frederik Eisenberg. Men da der skulde laves Indgang fra Larslejstræde ved Nedbrydning af nogle smaa Beboelseshuse, som hørte til Haven, og bygges Port, gik der godt og vel et Par Uger, inden den kunde indvies. Indvielsen, der overværedes af en »følkerig« Forsamling, foretoges den 21. September af Præsten, Professor Heinrich Dürkop; Kirkepatronen Grev Carl Ahlefeldt og Gemalinde, som opholdt sig paa Sorgenfri, var højtideligt indbudte, men betakkede sig vist. Samme Dag fandt den første Jordfæstelse Sted²⁶).

Der har altsaa oprindelig ikke været nogen Indgang, i hvert Fald ikke nogen Port, fra Larslejstræde. Derimod lader der til efter Geddes Planer at have været en ganske smal Gang fra St. Pederstræde langs den vestlige Side af Walkendorfs Kollegiums Grund. Det er vel derfor, at Haven i »Lindens« Historie siges at ligge i St. Pederstræde. At Frue Kirke ikke købte den, har vel ligget i, at den oprindelige Pris, 6000 Rd., har været for høj.

Noget Syd for Indgangen laa tre smaa Ejendomme, som tilhørte Menigheden. Den ene købte Kirken i Juni 1715 paa Auktion af Vartov »for at inkorporere den i den nye Kirkegaard«²⁷), og her opførtes Plejehuset (»St. Petri Kirkes og Thymes Plejestiftelse«) i 1737; de to

andre, hvor Kirkens Materialgaard indrettedes, ejede den i Forvejen*).

I øvrigt høres der meget lidt om Kirkegaarden. Begravelsesbogen, der kun gaar tilbage til 1728 (det øvrige brændte, da en stor Del af Kvarteret tillige med Kirken og Præsteboligen gik op i Luer), er uden Interesse — den sidste Begravelse foregik 28. Oktbr. 1760 —, og i de særdeles smukt førte Hovedbøger, som findes i Kirkens Arkiv, har Stridighederne med Naboerne kun sat sig faa Spor i nogle Reverser, hvorefter Husejerne faar Lov til at beholde deres Aabninger og Vinduer mod at sætte Skærnbrædt eller Skraabrædder for, saa at man ikke kunde se ind paa Kirkegaarden, og love at lade dem tilmure, saa snart det forlangtes. Saaledes gik det bl. a. Snedkermester Christoffer Henningsen, hvis Hus laa langs den sydlige Side af Indgangen, og som havde 7-8 Fag til Gangen og Kirkegaarden²⁸). Om Laager var der slet ikke Tale, ikke heller om valne Forlig om at beholde Vinduerne mod en ussel aarlig Afgift. Det synes, som om Forstander og ældste i denne Henseende har haft mere Ben i Næsen end baade Magistraten og Universitetet og ført bedre Kontrol. Rigtignok var der ogsaa her nogle, som rekreerede sig, men det var kun Lemmerne i Plejehuset, og de hørte jo paa en Maade hjemme her: Plejehuset stod i umiddelbar Forbindelse med Kirkegaarden, og den var bestemt til deres sidste Hvilested.

Ved Nedlæggelsen gik det anderledes med denne Grund end med de andre, idet den forblev i Kirkens Eje. Da Magistraten nemlig i Maj 1757 meddelte Kir-

*) Nogle Sjæleboder bag den tyske Kirke, som Biskop Peder Winstrup (d. 1614) og Hustru Anna Eliasdatter (Eisenberg) i 1615 gav de fattige Husarme (se Kbhvns. Dipl. II S. 784), befandtes 1634 bygfældige, hvorfor Øvrigheden lod dem vurdere og sælge til St. Petri Kirke for 300 Rd. (Kbhvns. Dipl. III S. 793).

ken, at den gamle Grund skulde overlades Byen som Vederlag for den nye ude paa Nørrebro, protesterede Forstanderskabet energisk, da Pladsen i sin Tid var erhvervet for Kirkens egne Midler, og der paa en Del af den i 1737 var opført et Plejehus, som blev udvidet 1754*), og »denne Plads til Rekreation for Lemmerne er særdeles og snart uomgængelig nødvendig«; Kirken holder derfor paa, at den stadig maa forblive til Hospitalets Brug og Nytte, saa meget mere som den ligger indsluttet af Huse, saa at der ikke kan opføres noget Hus til nogen af Gaderne. Saa hører man ikke noget om Sagen før den sidste Dag i 1760, da Magistraten sendte sine Betjente for at faa Nøglerne til Kirkegaarden. Men Kirken vilde ikke ud med dem og afleverede nogle Uger efter en lige saa energisk Protest som i 1757. Først tre Fjerdingaar efter kom Magistratens Svar; den vilde være saa føjelig som muligt, men noget maatte den have for alt, hvad den havde kostet ude paa Nørrebro. Kirken kunde faa Pladsen for 2 Mk. pr. □ Al. (den sædvanlige Pris, som Magistraten tog for Grundene), i alt 2130 Rd. Men det mente Kirken, kunde der slet ikke være Tale om, i alt Fald maatte da Gravernes Haver undtages, de var aldrig blevne benyttede til Begravelse og var overladte Graverne blandt andet paa den Betingelse, at de skulde forsyne Kirken med Blomster; man kunde byde

*) *Plejehuset*²⁹⁾, der blev opført paa en Del af Materialgaardens Plads, skulde være færdig sidste August og have otte Pladser. Murmesteren fik Ordre til »at afbryde Muren i Larslejstræde til Gadens Horisont og paa Fundamentet opføre« den grundmurede Bygning i een Etage. Plejehuset blev udvidet 1754 til 16 Pladser. Først underhandlede man med ovenn. Chrf. Henningsen om Købet af hans Hus; men da han var for dyr (først 1772 blev det købt), maatte man opgive Tilbygningen paa den nordre Side ved Indgangen til Kirkegaarden og i Stedet bygge til paa den søndre Side, hvor Materialhuset laa; dette blev afbrudt og flyttet til den gamle Kirkegaard ved Siden af Præsteboligen i St. Pederstræde.

højest 1000 Rd. Saa gik Magistraten ned til 1500 og Kirken op til 1200 Rd.; hvis Magistraten ikke »mod Forventning« tog mod dette Tilbud, kunde den straks hente Nøglerne og faa hele Grunden — det vil sige undtagen Haverne, dem beholdt Kirken. »For at faa Endskaab« paa Sagen tog Magistraten mod de 1200 Rd. i Marts 1762, og noget efter gav den Kirken Skøde paa Parcellen paa Nørrebro³⁰).

Men Lemmerne fik alligevel ikke længe Lov til at tage Motion paa denne store Plads, og i det hele synes Forstanderskabets Omsorg for deres Friluftsliv at have været af en ret teoretisk Natur, om end den var et ypperligt Argument til at faa Magistratsprisen trykket ned. Thi allerede i April 1762 lejede det en Del af Grunden for 3 Aar ud til Overgraver Caspar Villads, for at han kunde anlægge et Drivhus, og vel betydedes det ham lidt senere, at han havde lagt Beslag paa for meget af Grunden, og at han ikke maatte indskrænke den Plads, der var givet Lemmerne til Rekreation; men da Lejemaalet var udløbet, solgte man i Decbr. 1765 den vestlige og største Del af Grunden, 2744 □ Al., til Smedemester Peder Lundberg i Nørre Voldgade, og 1787 bestemtes det endda, at kun Forstander og ældste maatte have Andel i Haven bag Plejehuset, og at de hver skulde bidrage aarlig til Lysthusets Vedligeholdelse³¹).

VI.

Vartovs og Vajsenhusets Kirkegaard, laa paa den nuværende Raadhusplads ud for Vartov — hvor de to smaa omgitrede Plæner nu er — mellem daværende Søndervoldstræde (Vester Voldgade), Farvergade, Gaden ud mod Volden og Høtorvet (Halmtorvet) eller Vestertov. Det var altsaa den eneste af Kirkegaardene, der

laa helt frit. Den var anlagt omtrent samtidig med, at Vartov flyttedes til sin nuværende Plads i 1666 eller maaske noget senere*) og var fra Begyndelsen kun bestemt for Hospitalet, men 1728³²) udvidedes den mod Øst med en Del af Høtorvet, idet Vajsenhuset efter dets Anmodning af 20. Febr. fik overladt ca. 600 □ Al. her^{**}). Den var helt omgiven af et Plankeværk, i alt Fald fra c. 1720, thi i 1722 (O. Nielsen, Kbhvn. VI S. 354) klagede Hospitalets Forstander over, at Renovationsvognene, som havde faaet Stade der, havde aflæsset nogle Snes Læs paa Stedet, saa at det for tre Aar siden opsatte Plankeværk var raadnet i Vinterens Løb, og der var en forfærdelig Stank i Nabolaget, som »vel tilsidst en Svag-
hed mellem Folk kan forvolde«.

Den var den mindste af de seks Kirkegaarde, c. 3000 □ Al., men det var jo ogsaa kun smaa Samfund, der benyttede den; og dog blev den for lille, i det mindste for Vajsenhuset, der 1744 anmodede om at faa en Udvidelse paa Torvet, hvortil dog Magistraten maatte svare nej, da Torvet ikke kunde taale at blive indskrænket³³).

I øvrigt ved man omtrent intet om Kirkegaarden, Begravelsesbøger og alt andet er gaaet tabt. Men at

*) I 1682 blev »den øde og ubebyggede Plads fra Vesterport og hen til Vartov« bevilget Byen til Høtorv (Kbhvns. Dipl. VII S. 10). Efter dette skulde man tro, at Kirkegaarden dengang endnu ikke var anlagt.

***) $\frac{1}{4}$ 1728 besluttede Vajsenhusets Direktion at sende Magistraten en Takskrivelse i Anledning af Gaven, og $\frac{14}{4}$ bestemte den »Kirkegaarden jo før jo hellere at anfange med at lade indhegne med Plankeværk, Slaaerne og Stolperne af Egetræ« (Kirkeh. Saml. 4. R. II. S. 31—32). I Rpr. $\frac{14}{4}$ omtales Takskrivelsen: »Direktionen takker for den Plads, Mag. har skænket og bortgivet til Vajsenhusets Ligbegravelse beliggende paa den saakaldte Vartov Kirkegaard, med Forsikring om, at den paa højere Steder skal vide det at berømme«.

den ikke i særlig høj Grad er blevet respekteret som de dødes Have, og at den baade har været til Gavn og Fornøjelse for andre, faar man en Følelse af, naar man læser et Brev fra Vartovs Direktion af 1756³⁴). Den ansøger om, at der maa blive indrettet flere Tørreløfter i Stiftelsen, da Vasken er altfor stor, skønt »Lemmerne bruger Kirkegaarden om Sommeren til at tørre Klæder paa«.

Da Kirkegaarden blev nedlagt, brugtes hele Pladsen til Udvidelse af Høtorvet og brolagdes³⁵), og det var til denne Plads, at Kagstrygningen og Brændemærkningen blev henlagt (»Fra Arkiv og Museum« II S. 172 og 174).

Under Forhandlingerne i 1757 anmodede Vartovs Direktion om at faa anvist den nye Plads saa nær som muligt, lige uden for Vesterport, da det var for bekosteligt for Hospitalet at bringe Ligene ud paa Nørrebro. Men Magistraten maatte svare, at det kunde ikke lade sig gøre; den havde allerede for to Aar siden selv foreslaaet at flytte Kirkegaarden ud paa Vænget uden for Porten ved Contrescarpen (Glaciet), men da Kommandanten, General Numsen, havde erklæret, at Pladsen ikke kunde faas, da den skulde bruges til Fæstningsværker, havde den foreslaaet, at denne Forflyttelse saavel som de andre Assistenskirkegaardes inde i Byen opsattes til bedre Tider³⁶).

Skønt Skridtet langtfra blev gjort helt ud (først 1805 blev det forbudt at begrave i Kirkerne, og 1851—53 nedlagdes alle indenbys Kirkegaarde), kom disse bedre Tider altsaa meget snart. Hvad der maaske ikke var gaaet op for en eneste i 1711, og hvad i alt Fald ingen havde turdet sige dengang, havde nu allerede i flere Aar staaet klart for Byens ledende Mænd. Paa

Foranledning af Magistraten udstedtes 26. Maj 1757 følgende kgl. Forordning:

»Af Eders til os under 2. hujus indgivne allerunderdanigste Forestilling har vi ladet os referere, at de fleste af vor kgl. Residensstads Kirkers Assistenskirkegaarde, der ligger hist og her mellem Husene, næsten ganske skal være overfyldte med Lig, saa at der ikkun er lidet Rum til at begrave flere, og som I derhos har forestillet, at det var meget tjenligt, at disse Kirkegaarde bliver afskaffede og andre i deres Sted uden for Staden, ligesom Soldater- og Matroskirkegaardene, indrettede, hvor de i paakommende smitsom Syge var mindre farlige. Saa giver vi Eder herved til Kende, at vi, efter Eders os allerunderdanigste gjorte Forslag allernaadigst har approberet, at ved den saakaldte Farimagsvej mellem Øster- og Vesterport paa begge Sider af Vejen*) eller andre nærliggende Steder uden for Portene, hvor det kunde findes belejligt og der kunde faas bekvemme Pladser, maa indrettes og enhver Kirke især anvises et Stykke til Assistenskirkegaard, som enten med Grøfter eller Stakitter skal indhegnes, og naar samme er komne i Stand, maa det ej derefter blive tilladt at begrave noget Lig i de nuværende Assistenskirkegaarde (her nævnes de seks). men naar disse Assistenskirkegaarde derefter udi nogle Aar har henligget ubrugte, indtil de derudi begravede Lig kunde være forraadnede, maa de overlades til hvem derpaa vilde bygge, undtagen Vajsenhusets og Vartovs,

*) Magistraten havde først sin Opmærksomhed henvendt paa nogle Grunde langs Farimagsvejen, men bestemte sig snart for den store Fællede paa Nørrebro, der ejedes af Kommunen, og hvoraf det meste henlaa som helt udyrkede og sumpede Strækninger, medens mindre Dele var udlejede til Tobaksplantager m. m.

som til Halmtorvet, der er for lidet, skal henlægges«
(Fogtmans Reskriptsaml.).

Saaledes gik Assistenskirkegaardene op i en højere, om ikke meget større Enhed. Thi saa lidet forudseende var Magistraten, at Kirkegaarden fra Begyndelsen kun var noget over $2\frac{3}{4}$ Td. Ld. Men dette hører til Nørrebros Assistenskirkegaards Historie.

STUDENTERNES LIGBÆRING

EFTER Uddrag af Raadstuearkivets Protrokoller, skal jeg fortælle lidt om Studenterne som Ligbærere, navnlig i Forhold til Københavns Magistrat. Blot maa jeg sige nogle Ord til Indledning.

Studenternes eller rettere Regensianernes Ret til Ligbæring stammer fra Pestens Tid i 1711.

Vel havde Studenterne ogsaa tidligere haft nogen Indtægt ved at bære Lig. Men da der ved Forordning af 7. Novbr. 1682 oprettedes et kommunalt Ligbærerlav — bestaaende af en Overklasse, som dannedes af 36 »skikkelige Mænd og Borgere«, der skulde besørge de »fornemme Lig«, og en Underklasse for de fattige —, og da Studenterne vedblev at gaa Lavet i Næringen, og det klagede herover, blev det ved kgl. Reskript af 29. April 1690 bestemt, at Studenterne for Eftertiden kun maatte betjene gejstlige Lig og Lig af dem, »som af Akademiet dependerer og haver studeret«, og »naar saadant begæres«.

Saa kom Pesten i 1711. Netop da Farsoten begyndte at tage voldsomt fat i Juli Maaned, nægtede Ligbærerlavet at gøre Tjeneste, navnlig fordi Sundhedskommissionen forlangte, at de Folk som besørgede Pestlig, ikke maatte befatte sig med andre Lig. Privilegiet

blev derfor frataget Lavet. Men det kom nu an paa i største Hast at faa andre i Stedet, og Kommissionen henvendte sig derfor paa Forslag af Biskop Christen Worm til Studenterne med Anmodning om at stille 12 Ligbærere til Hjælp. De viste sig straks villige, men de forstod rigtignok ogsaa at tage Lejligheden i Agt. Ikke alene stillede de Fordring om godt Logis med Brændsel, Lys, Vask og en Vaagekone, Klæder og høj Løn (12 Rd. til hver maanedlig) samt fri Kur i Sygdomstilstælde og en hæderlig Begravelse, hvis de faldt paa deres Post, hvilket jo altsammen kunde have sin Rimelighed, men de vilde kun besørgede »fornemme Lig« af de bedre stillede Klasser, for hvilke der betaltes 1 Rd. og mere til hver Bærer, og desuden forlangte de Privilegium paa for Fremtiden at bortbære saadanne Lig »til evigt Minde om deres Tjeneste«. Det var drøje Vilkaar for Kommissionen, men den saa ingen anden Udvej, da der paa den Tid laa mange ubegravede Lig i Byen (henved 60), og 28. Juli blev Kontrakten underskrevet. For at faa de fattiges Lig besørgede maatte da Kommissionen se at hjælpe sig paa andre Maader, ved at hverve Soldater, Baadsfolk og Løsgængere for høj Betaling og ved at faa Lavene til selv at bortbære deres Døde. For øvrigt kom Studenterne ikke til at gøre synderlig Nytte under Pesten, thi da Dødeligheden var paa sit højeste i September Maaned, var der næsten ingen »fornemme Lig« at jorde, da de fleste velstaaende Folk havde søgt bort fra Byen, og Kommissionen benyttede da de dyrtlønnede Studenter til at forsegle de smittede Huse eller Værelser eller til andet, ja ved kgl. Resolution af 22. Septbr. sattes de endog til at oplæres i Fyrværkeri, det vil sige lave Patroner.

Kontrakten af 1711 blev stadfæstet og nøjere præciseret ved kgl. Bevilling af 4. Maj 1712, hvorved Retten til at bære Lig for Gejstligheden og Borgerskabet

sikredes Studenterne paa Regensen, en Ret som de beholdt lige til 1792, og som nærmere fastsloges ved kgl. Res. af 6. April og 21. Decbr. 1714. Blandt andet bestemtes det, at Professorerne skulde udnævne en Formand for Studenterne, der skulde skiftes til at gøre Tjeneste uden Klammeri og Trætte; de skulde finde dem i, at Lig bortbares af Naboer eller Venner, naar disse gjorde det uden Betaling, heller ikke maatte de formene Studenterne fra de andre Kollegier at tage Del i Ligbæringen, hvis det udtrykkelig forlangtes, eller Lavene i at bære deres Lavsbrødre og Familie, Svende og Dreng; der maatte ikke betales mere end 1 Rd. og ikke under 2 Mark til hver Student, men fattige Lig skulde de bære for intet af kristelig Kærlighed¹).

Disse Bestemmelser gav imidlertid ofte Anledning til Fortolkninger og Rivninger mellem Studenterne og Magistraten, og især voldte de fattige Lig, som de skulde besørge i Jorden aldeles gratis blot af kristen Kærlighed, ikke saa sjældent Sammenstød. Et af de voldsomste er vistnok det, der fandt Sted i 1742.

Den 13. Novbr. 1742 bad Johanne Nielsdatter Magistraten, om den vilde forunde hende, der havde faaet tilstaaet fri Jord til hendes ved Døden afgangne Mand *Peder Jensen Schütz*, nogle Mænd til at bortbære Liget, da Studenterne havde vægret sig ved at gøre det.

Ved Mødet i Magistraten Dagen efter var der stor »Opstandelse« over denne Studenternes Modvillighed. Grunden til deres Vægning var, at de ansaa Manden for at høre til Skræderlavet, hvorfor det tilkom dette at tage sig af Liget; men paa Mødet blev det godtgjort, at han aldrig havde været i Lavet, og Raadmand *Gabriel Hilman* holdt for, at man skulde indanke Sagen for Konsistorium, da det var Studenternes Pligt at bære Liget efter Forordningen af 1714. Efter lange Forhand-

linger frem og tilbage fulgte man denne Vej og sendte Raadstuetjener Rasmus Knudsen til Rector magnificus, Prof. *Marcus Wøldike* med Rapport om det skete.

Næste Dag var der atter stort Møde, thi det havde grumme megen Hast, da Liget efter den kgl. Anordning skulde være i Jorden inden Aften. Her fremstod først en Skoleholder Matthias Bloch, som mødte paa Enkens Vegne, og berettede, hvorledes Rektor straks om Formiddagen, da han havde faaet Melding om Sagen, havde sendt Bud til Studenterne, at de havde at gøre deres Pligt; men saa var deres Formand *Laurids Kjestrup* og to andre Studiosi gaaede til Enken og havde forklaret, at de hverken vilde eller kunde bære, fordi hendes Mand for omtrent ni Aar siden skulde have betalt noget vist aarligt til Skræderlavet for, at faa Lov til at sy »Snørliver«, og da Rektor havde faaet dette at vide, havde han erklæret under disse Omstændigheder ikke at kunne tvinge Studenterne.

Under de lange Forhandlinger, der nu fulgte, var alle enige om, at der ingen Tvivl kunde være om Studenternes Forpligtelse, men paa den anden Side var det jo ikke at haabe, at Magistraten kunde komme nogen Vegne med dem, naar deres nærmeste Foresatte ikke havde kunnet obtainere det, og en Udvej maatte der findes. Nogle foreslog at henvise Konen til Konventhuset for at faa de fattiges Fogder til at paatage sig Arbejdet, andre, at man skulde give Konen Penge til at betale Studenterne med, saa gjorde de det nok; i alle Tilfælde skulde der anlægges Sag mod Studenterne, mente mange*). Imidlertid sendte man paa Præsiden-

*) Borgmester, Justitsraad *Michael Worm* sagde saaledes: »For een Gang at finde et Middel til at faa saadanne fattige Lig bort, og for at dette ikke længere skal henstaa over Jorden, skulde jeg falde paa den Tanke, at det var bedst, at Mag. fandt Middel til at skikke Formanden 26 R til dets Bortbærelse og saa anordne hende et For-

ten, Etatsraad *Chr. Braems* Forslag Bud til Formanden for at tale ham til Rette. Men der var intet Udkomme. Thi skønt man demonstrerede for ham, at Manden havde været ludfattig og aldrig havde været inden for Lavet, erklærede han paa det bestemteste, at Studenterne ikke vilde, endog han selv havde opfordret dem dertil. Men »ellers sagde han, at for Betaling gjorde de det vel«, og at der behøvedes 20 Mand, som hver skulde have 2 Rd. 4 $\text{S.$ *)).

Saa maatte Magistraten give Køb. De to Raadstuetjenerne Rasmus Knudsen og Andreas Thorning, der havde overværet Mødet, sendtes med Formanden til Regensen, hvor alle Studenterne var forsamlede i Gaarden for at afvente Resultatet af Underhandlingerne. Raadstuetjenerne havde de 6 Rd. 4 S. med i Lommen med det Paalæg først at søge at formaa dem til at gøre deres Pligt gratis, og hvis det ikke hjalp, skulde de aflevere Pengene til Formanden, »dog uden nogen Forbindtlighed og med al Reservation af fornøden Paatale saavel til Pengenes Tilbagebetaling som til Straf for det udviste Forhold«. Man ser for sig Billedet af den gamle Gaard med Ambassadørerne og Fjendens Hær lige over for hverandre. Udfaldet kunde ikke være tvivlsomt: Raadstuetjenerne kom tilbage uden Pengene, »men saa havde Studenterne ogsaa straks gjort Anstalter til at bære Liget bort«. Derpaa aflagde Raadstuetjenerne

svar, som kunde indlade denne Sag for Politimesteren, om den er af den Beskaffenhed, og hvis ikke, da for Politikollegiet«.

*) Antallet af Bærere rettede sig vistnok efter, hvor lang Vej der var fra Huset til Kirkegaarden. Alle Lig, der fik fri Jord, begravedes paa de fra Pestens Tid stammende Assistenskirkegaarde inde i Byen. Paa hvilken af dem denne Begravelse foregik, har jeg ikke kunnet finde; men der kan kun være Tale om Nicolai Kirkes Assistenskirkegaard, »Landgreven« i Borgergade, og Helligaandskirken, »Wismar« i Gammelmønt, da alene de sorterede under Magistraten (se om disse »Smaafolkskirkegaardene«).

skriftlig Beretning om deres Ambassade, hvorefter Magistraten resolverede, at dette til vedbørlig Paatale og for at forekomme videre Konsekvenser kommuniseres Politimesteren i Anledning af den kgl. Befaling af 6. April 1714 og Forordningen af 21. Decbr. s. Aar«.

Magistraten havde saaledes trukket det korteste Straa i denne Sag, hvad den omtrent altid gjorde i sit Forhold til Studenterne, dertil havde de for mægtig en Forbundsfælle i Universitetet. Rigtignok gjorde Magistraten Alvor af at indberette Sagen til Politimesteren for at faa Studenterne aktionerede. Men det bragte vistnok ikke videre Ulykke over Regensianernes Hoveder. I det mindste har jeg intet fundet, der kan tyde paa det³).

Noget andet er, at Begivenheden i 1742 nok har gjort Forholdet mellem de to Potentater noget spændt. Men det varede i alt Fald kun fire Aar, saa faldt de i Armene paa hinanden og blev bedre Venner end nogensinde. Det gik saaledes til.

Der var nemlig ogsaa noget, der hed uærlige Lig, det vil sige Lig af Selvmordere og af Folk, der fandtes døde i Kanalerne og paa Gaderne, samt af justificerede og af Natmandens Folk; med Hensyn til den sidste Klasse var det dog noget omstridt, om den skulde regnes til ærlige eller uærlige Lig. Det havde altid haft sin store Vanskelighed at faa disse Lig besørgede. Magistraten hjalp sig ved snart at henvende sig til de enkelte Lav, snart ved at lade Vægterne eller de fattiges Fogder eller de af Magistraten beskikkede Favnsættere og Læssere tage Affære. Men Lavene viste sig meget uvillige, navnlig naar det gjaldt Selvmordere*), og hel-

*) O. Nielsen (VI S. 416) nævner flere Eksempler, og deres Tal kan nemt forøges. Et af de mest typiske Tilfælde, jeg har truffet, er vel følgende. I Oktbr. 1758 klagede Bogbindernes Oldermænd J.

ler ikke Vægterne og Fattigfogderne var glade ved Bestillingen, men særlig havde Favnsætterne været ilde ved det, og de havde for det meste kun gjort det »med Allarm og Tvang« Da der nu atter i 1746 blev Tale om et saadant Lig, satte de sidste sig for Alvor paa Bagbenene og trumfede igennem, at de for bestandig blev fritagne for dette i deres Øjne nedværdigende Arbejde.

Det var en Natmandskarls Kone hos Natmester og Garnisonsskarpetter *Nicolai Pflug*, der var død. Magistraten har vistnok haft paa Fornemmelsen, at der kunde ventes en Eksplosion, thi den henvendte sig først (27. Juni) til Stadens Kommandant, General *Henrik Scholten*, og anmodede ham om at sende 12 »ærlige« Slaver (∴ paa ubestemt Tid indsatte Fanger) til Natmandens Hus for mod en billig Betaling at bære Liget til Kirkegaarden Landgreven i Borgergade, hvor der var tilstaaet det fri Jord. Men Magistraten fik Afslag; i alt Fald maatte den nogle Dage efter gribe til det Middel at beordre Favnsætternes Formand at møde med sine Folk Tirsdag 2. Aug. Kl. 11 Formiddag til Begravelsen, ved hvilken ogsaa fire af Magistraten (to Borgmestre og to Raadmænd) mødte, som Skik var. Men det tildrog sig,

Frauen over to Svende, Frydensberg og Heindorf, som med de øvrige Svende var tilsagte at bære Liget af den druknede Bogbinder Brandt, men ikke mødte. Frydensberg havde forlangt skriftlig Ordre fra Magistraten om at møde, og da Oldermænden ikke kunde præstere en saadan, havde han sagt til de andre Svende, at de ikke behøvede at møde, men at det kun var Oldermændens Kaprice. Heindorf havde nægtet sig hjemme for Budet. Oldermænden forlangte dem begge straffede. Oldgesellen J. M. Schrøder vidnede, at Frydensberg havde søgt at faa Svendene til ikke at lystre Ordre og havde sagt, at det var ingen brav Svend, som vilde bære et saadant Lig, og han vilde ikke gøre det, om det saa skulde koste ham 100 Rd. De to Svende fik en Mulkt af 4 Rd. hver, men Frydensberg fik ekstra 4 Rd. for sin Opsætsighed (Rpr. 30. Oktbr. 1758).

at alle de tilsagte Favnsættere blev borte, og Politimester Torm maatte saa i sidste Øjeblik sende Bud til Universitetet og bede om Hjælp af Studenterne, der straks viste sig villige, selvfølgelig mod Betaling. De fik 9 Rd. for deres Arbejde og Politibetjenten 3 Rd. »for hans ved den Affære hafte Ulejlighed«; de 12 Rd. udrededes af Politikassens Bøder.

I Magistratsmødet næste Mandag, da Sagen vor for, blev der sagt mange anerkendende Ord og Komplimenter til Rektor og Professorer for deres store Imødekommenhed og den prompte Assistance. Men paa Favnsætterne og Læsserne var man grumme vred, og det lader til i det hele at have været en meget livlig og ilter Forhandling. De havde før baaret den Slags Lig, ja endog andre, »som sig selv har ombragt«, og de havde her gjort sig skyldige i en Opsætsighed mod deres Øvrighed, som alvorlig burde straffes. De fleste holdt paa, at de ikke alene skulde betale Omkostningerne ved Begravelsen, men ogsaa erlægge en klækkelig Mulkt til Politikassen, nogle vilde endog have dem suspenderede for en Tid. For at undgaa lignende Skandaler enedes man om for Fremtiden at ty til Studenterne i slige Kasus, naturligvis mod at betale dem. For øvrigt sagde Viceborgmester, Justitsraad *Peter Helt*, at »Studenterne, som er benaadede med det anselige Privilegium og fortjener daglig store Penge, er pligtige til at bære saavel dette Slags Folks Lig, som ikke blandt uærlige kan regnes, som andre fattige Lig«. Den eneste der talte Favnsætternes Sag, var Overpræsidenten, Konferensraad *Chr. Braem*; han fandt ikke, at de havde været deres Øvrighed overhørige, da man havde befalet dem noget, de ikke var pligtige til, de var tagne til Favnsættere og ikke andet; nu sagde man vel, at det var dem til Prejudice, at de havde baaret den Slags Lig før, men deres Formand erklærede, at Magistraten havde

lovet dem, at de skulde blive fri for det, Studenterne derimod var pligtige til at bære Lig, hvad ogsaa Favnsætterne havde beraabt sig paa; man kunde ikke straffe Favnsætterne for det, hvad andre burde gøre og har gjort. Men det hjalp altsammen ikke, Braem stod som sagt ene, og Konklusionen blev, at hver Favnsætter skulde betale 2 og hver Læsser 1 Rd. i Bøde. Men en Takkeskrivelse til Professorerne »blev resolveret at bero, da Koncepten var læst«. Man er maaske dog bleven noget betænkelig ved baade at betale og takke, og det er tvivlsomt, om Skrivelsen nogensinde er bleven ekspederet. Nogle Maaneder efter, da Favnsætterne havde betalt Halvdelen af Bøderne, bad de om at slippe for Resten eller i det mindste faa Dilation. Det sidste fik de til »Sommer førstkommende«³⁾.

Men der var en til, der grovelig havde forset sig. Magistraten havde nemlig ogsaa sendt Rasmus Knudsen til Præsten ved Nicolai Kirke Nicolai Brodersen om at faa en Præst til at foretage Jordpaakastelsen, og han havde henvist ham til Kapellanen *Christian Pedersen Reenberg*; men denne svarede, at han ikke vidste, om han var pligtig til at gøre det uden Betaling, og da Knudsen dertil sagde, »at siden Magistraten følger og lader ham om saadant anmode, kunde han sagne derudi føje«, gav Reenberg det Svar, at Magistraten intet havde over ham at sige. Og virkelig! Reenberg blev borte, saa at der ikke blev kastet Jord paa Liget*). Saa sendte Magistraten en meget alvorlig Klage til Biskop Hersleb, hvori det bl. a. hed: »Og som vi holder det saa meget mere betydeligt i Henseende til de Suiten, som deraf kan følge, fornemmelig derudi, at Natmanden ikke kan faa behøvende Folk til hans uomgænge-

*) Ifl. O. Nielsen (VI S. 417) hørte det, i alt Fald tidligere, ikke til Sjældenhederne, at Jordpaakastelsen forsømtes ved den Slags Lig.

lige Forretninger, naar de i lige eller andre Tilfælde med Foragt bliver ansete, endskønt det er saa formasteligt som overhørigt mod den kgl. Forordning af 21. Marts 1685*), saa kan vi ikke lade Hr. Reenberg's Forhold i denne Post upaataalt passere, men herved tjenstligt har villet tilkendegive Ds. Højvelb. samme, til den Ende han efter Loven og Ritualet vilde blive for denne Forseelse vedbørlig korrigeret og forsonet«. Nogle Dage efter svarede Biskoppen, at Hr. Reenberg med Fortrydelse undskyldte sin Forseelse, hvorefter Biskop-

*) Den karakteristiske Forordning anføres her, fordi den viser, at Regeringen ikke vilde have Natmanden og hans Folk ansete for uærlige, hvormeget saa end den offentlige Mening blev ved at stemple dem som saadanne. »Om dem, som formedelst nogle uomgængelige Forretninger og Bestillinger paa deres Ære forulæmpes. Vi Chr. V osv. gør alle vitterligt, at eftersom vi allern. kommer udi Erfaring, hvorledes endel løse Personer sig sammenrotter paa adskillige Steder i Provinserne og der anmasser sig en Rettighed adskillige ringe Arbejd at forrette under Skin, at saadant er uærligt, hvorved de foreskriver den fattige Almue, hvad de vil have for saadan deres Betjening, og saaledes ikke aleneste utilbørlig enhver betynger, men endog tillægger dem, som det selv vilde og kunde forrette, uærlig Sag for sig alene ved saadanne Middel at berige, Undersaatterne til ikke ringe Skade og Nachdel. Da som vi ingenlunde for billigt eragte, at saadanne Folk som Hestegjældere, Svinsnidere, Skorstensfejere, Natmænd og andre slige, som saadanne uomgængelige Gerninger bestiller, Byerne og Landet til Nytte og Tjeneste, baade med Urenlighed samt dødt Kvæg at udføre og andet deslige at forrette, skulde anses for uærlige Folk. Saa vil vi, at ingen efter denne Dag skal understaa sig at forekaste enten dem eller deres Børn nogen uærlig Titel eller tilføje dem nogen Vanære, langt mindre at nogle, som selv eller med sine underhavende Tjenestefolk saadant vil lade gøre, skal komme i ringeste Foragt eller Æres Forkleining, men hvo som skulde fordriste sig til enten med Ord, Skrift eller Gerning at øve mod en eller anden nogen Overlast eller dem noget uærligt for saadan deres Forretning at betræde, da skal de uden nogen Forskaansel lide paa deres Ære eller straffes paa Bremerholm«.

pen formente, at det kunde afgøres med en privat Advarsel fra ham og en ganske liden taalelig Mulkt⁴). Man maa i Billighedens Navn haabe, at den i alle Tilfælde ikke har været mindre end Favnsætternes.

At Begivenheden havde vakt Opsigt og givet Anledning til en Del Snak, kan ses af, at Oversekretæren i Kancelliet, Grev Holstein, 20. Aug. spurgte Magistraten, om det Rygte talte sandt, at Natmandskarlens Kone var død i Barselseng tillige med Barnet, fordi hun ikke havde kunnet faa nogen Jordemoder, og at Liget havde henstaaet 8-10 Dage, før Studenterne tog sig af det. »Som da om denne Passage ej nogen Indberetning endnu til mig er indkommen, at derom kan gøres allerunderdanigst Forestilling til at faa slig Uorden en anden Gang forebygget, saa vil jeg med første om denne Begivenhed være forventende højtærede Herrers Relation« osv. Et Par Dage efter svarede Magistraten, at Rygtet var »aldeles urigtigt og fingeret og tilmed aldrig blevet os bekendt«, men nu efter Politimesterens Undersøgelse havde det vist sig, at Konen baade havde haft Jordemoder og Doktor (den ansete Fødselshjælper Jens Vilhelm Bing), og at Fosteret, som formedelst Svaghed straks blev hjemmedøbt af Jordemoderen, levede otte Dage efter, samt at Konen først døde tre Uger efter af Koldfyrr, der havde tilslaget sig udi det ene Ben; heller ikke med at faa Liget bort havde det haft Vanskeligheder, uden for saa vidt Favnsætterne havde vægret sig, da de mente, at det tilkom Studenterne⁵).

Dermed var Sagen ude af Verden, og Facit var, at Studenterne for Eftertiden tog sig af Natmandens Folk og Favnsætterne blev fri.

Forholdet mellem Magistrat og Studenter var nu i den følgende Tid helt hjærteligt, saa hjærteligt, at det

de næste Aar indbragte de sidste en ganske net pæknier Fordel.

Hvor nøjagtige Oplysninger Helt har haft at støtte sig til, da han omtalte Studenternes indbringende Privilegium, ved jeg ikke. Noget bestemt om, hvor meget Alumnerne paa Regensen kunde tjene, foreligger, saa vidt mig bekendt, ikke; i den bedste Tid, det vil sige de første 25-30 Aar efter Pesten, var det vel gennemsnitlig 30 Rd. aarlig for hver⁶⁾. I øvrigt beroede det noget paa Tilfældet, hvor stor hvers Indtægt blev, thi Pligten til at bære Lig gik paa Tur, og det kom da an paa, om man fik et fattigt Lig eller et »Pængelig«, »Lykken skulde ramme Manden«, som det hed i Artiklerne fra 1714*). Først fra 1777 blev det lige for alle, idet den nye Regensfundats bestemte, at alle Ligbæringspengene skulde gaa ind i een Kasse og fordeles af Provsten til Alumnerne, der fra den Tid hver fik 20 Rd. aarlig (10 Mk. maanedlig).

Imidlertid var Indtægterne blevne forringede noget med Aarene, navnlig ved at Lavene, som jo havde Ret til selv at bære deres Lavsbrødre, Familie, Svende og Dreng, tiltog i Antal, og Begrebet »Familie« blev maaske ogsaa taget i vel vid Betydning, i det mindste efter Studenternes Mening, som ofte klagede over det. Til sidst mente Universitetet at burde tage Hensyn til disse Klager og indgav 12. Decbr. 1744 Forestilling til Kongen, hvori det bad om, at Studenterne alene maatte blive privilegerede eller ogsaa, at de Lav, der ikke benyttede deres Hjælp, maatte give dem en lille aarlig Kendelse, da den »vilde være til stor Hjælp for de

*) Hvor meget saadant et Pængelig havde at sige, kan ses af, at den Alumnus, der kom hjem efter Regensportens Lukning (om Vinteren Kl. 9, om Sommeren Kl. 10), straffedes med, at det første Pængelig, der skulde være tilfaldet ham, blev givet til en anden (Reinhardt S. 268).

mange fattige Studenter ved Akademiet, hvor de ikke alene beforders til i sin Tid at betjene Kirken og Landet, men og allerede i adskillige Henseender er denne kgl. Residensstad til Fordel og Tjeneste«.

Men Magistraten havde dengang ikke noget godt Øje til Studenterne, dertil var Historien fra 1742 i for friskt Minde, og efter at have indhentet Lavenes Betænkning, som selvfølgelig gik Studenterne imod, afgaves 10. Marts 1745 en i stærke Ord affattet Erklæring mod Ansøgningen. Det vilde være aldeles ubilligt og stridende mod Forordningen, om Lavene ikke fik Lov at bære, da de derved ikke alene friede de efterlevende for Udgifter, men de fattige Enker nød endog Hjælp til Begravelsen af Lavenes Kasser, hvortil hver Mester og Svend kontribuerede; naar Professorerne havde opregnet de Lav, der var komne til efter 1714, maatte det erindres, at mange af dem havde haft Lavsrettigheder tilforn; Studenterne havde nu foruden det indbringende Privilegium mange flere Beneficier end i 1714; de skulde vel holde Kapper og sorte Klæder til Begravelserne, men naar deres Hjælp ikke blev begært, havde de hverken Umagen eller sled paa Klæderne; skulde Lavene betale dem en aarlig Ducør, vilde det kun forøge de efterlevendes Sorg og Bekymring. Dermed blev Sagen lagt hen⁷⁾.

Men saa skete den store Forsoning i Sommeren 1746, og da Udsigterne nu var betydeligt lysere, kom Professorerne igen 5. April 1747 med deres Ansøgning, der lyder omtrent som den forrige; blot understregede de endnu stærkere, at der var intet at fortjene for Studenterne, »de fattige Karle«, paa Grund af de mange Lav, der selv forrettede Lighbæring, og de anmodede om, at den liden Kendelse, som hvert Lav skulde give, maatte ske efter Magistratens Repartition.

Denne Gang havde Piben en helt anden Lyd i Ma-

gistratens Erklæring af 17. Maj. Vel mente man, at Lavenes Ret til selv at bære burde opretholdes, men da der siden 1714 var kommet flere Lav (der nævnes 10), var det rimeligt, at Studenterne havde haft nogen Afgang i Indtægter, og da de stadig var pligtige til at bære fattige Lig uden Betaling, indstillede man, at Ansøgningen blev bifaldet, og at en Repartition mellem Lavene efter deres »Storlighed og Tilstand« fandt Sted af Magistraten, dog maatte Summen ikke overstige 300 Rd., »hvorved Studenterne paa den ene Side kunde være fornøjede og tillige opmuntres til at opretholde for dem og Successores i Regensen det kgl. allernaadigste Beneficium, som dem er forundt, som de ellers ikke kunde, og Publikum paa den anden Side være tjent, særdeles den fattige og gemene Almue, som ikke har Raad til at betale for Bæringen«.

Ved kgl. Befaling af 2. Juni bevilgedes Ansøgningen, og 15. Novbr. sendte Magistraten Lavene Listen over de Summer, hvert havde at betale aarlig*). Det var for

*) Til Bevis for, at det var Begivenheden i 1746, der indbragte Studenterne de 300 Rd., anfører jeg en Magistratsskrivelse til Kancelliet af 21. Maj 1777 (Kpb. A Nr. 227), som ogsaa i sin Helhed har Interesse her. Den er foranlediget ved en Forespørgsel til Kancelliet fra Stiftsamtmand i Trondhjem, Oberstlieutenant L. v. Osten og lyder: »Her i Staden, hvor Brandfolkene for største Delen bestaar af Haandværksfolk, har aldrig kunnet være tænkt paa at begære af dem at paatage dem nogen dem uvedkommende Forretning og allermindst det, som den gemene Mand kunde udtyde som at være foragteligt, da deres Tjeneste i Ildebrandstilfælde er altfor betydelig og uundværlig. I forrige Tider har og her været nogen Uro af faa Natmandens Folk, de, som ombragte dem selv i Vildelse, de, som fandtes døde i Kanalerne og paa Gaderne, og de, som blev justificerede og dog skulde begraves i Kirkegaardene, baaret til Jorden. Undertiden blev dertil brugt Favnsætterne og Læsserne, undertiden Vægterne samt de fattiges Fogder, hvém af dem dertil kunde faas overtalt. Efter foregaaende Korrespondance mellem Magistraten og Direktionen for de fattiges Væsen blev det endelig af Direktionen ved Skr.

største Delen smaa Beløb, fra 1 Rd. (Sværdfejerne, 7 Medlemmer, Hattemagerne, 9 Medlemmer) til 20 Rd. (Silke-, Uld- og Linnedvæverne, 62 Medl., og Brændevinsbrænderne, 260 Medl.) og 40 Rd. (Bryggerne, 100 Medl.). Pengene skulde betales hver Decbr. Termin, og 1. Febr. 1748 kvitterede Regensprovst Bang for de første 300 Rd.⁸⁾.

At Lavene i 1745 havde været imod den nye Ordning — og ogsaa vilde have været det i 1747, hvis de blot var blevne spurgt —, var ikke saa underligt, thi det var jo en ren og skær Ekstraudgift for dem, da de skulde betale Kendelsen, enten de benyttede Studenternes Hjælp eller ej. Rigtignok lader det til, at der straks er blevet gjort Forsøg paa at slippe for Hovedudgiften: Betaling til Studenterne for Ligbæring, thi Maj 1748 klagede Studenternes Formand, *Nicolaj Blichert*, over, at Vinhandlerlavet ikke vilde betale Studenterne, som maatte bortbære en Vinhandler Hjort, da Lavet havde gjort Diffikulteter med at bære Liget; Magistraten gav ham Ret, og Lavet maatte rykke ud med Pengene⁹⁾. Nej, saa var det lettere at kunne slippe for Ekstraudgiften ved at frasige sig Retten til selv at bære, til-

af 24. Aug. 1737 tilstaaet, at de, som fandtes døde i Kanalerne og paa Gaderne, skulde mod Betaling blive baaret til Jorden af de fattiges Føgder. I Henseende til de, der justificeres, blev ved kgl. Reskr. af 27. April 1714 bifaldet, at de skal bortbæres af ærlige Slaver. Studenterne paa Regensen . . . har i nogle og tredive Aar uvægerligen baaret Natmesterens Folk og deres Koners Lig til Jorden, og nogle af Magistraten følger med Liget, hvilken Studenternes Føjelighed og var Anledning til, at dem ved Reskr. af 2. Juni 1747 blev tillagt aarlig 300 Rd. af Lavene for den Frihed, de har efter Lavsartiklerne at bære deres Lig. Hvad angaar dem, som i Raseri og Vildelse omkommer dem og dog tillades i al Stilhed at begraves, da bliver de i Almindelighed bortbaarne af fattige Daglønnere, som den afdødes Venner dertil kan faa lejede. Men hvorledes Indretningen er enten med Brandfolkene eller Ligbæringen i Trondhjem, er os ubekendt«.

med da det holdt haardt for mange af Lavene at bestride det, saa faa Medlemmer de var. I Dcbr. 1756 meldte Magistraten Universitetet, at to Lav havde frasagt sig deres Ret og derfor formentlig ikke mere skulde erlægge den aarlige Kendelse. Da Magistraten imidlertid ikke fik noget Svar, gentog den i Febr. 1758 Forespørgslen med Tilføjelse, at nu havde to Lav til frasagt sig Retten, hvorfor Studenterne til Nytaar 1759 kun vilde faa 279 Rd. 4 $\frac{1}{2}$. Men nu svarede Universitetet, at det gik ikke an. Lavene skulde ligefuldt betale. Disse fandt dog deres Sag saa soleklar, at de direkte henvendte sig til Kancelliet, som ogsaa gav dem Medhold. Det var Blytækkerne, Urmagerne (som 1756 havde udskilt sig af Smedelavet), Tøjmagerne og Skipperne, der havde gjort Begyndelsen, og efterhaanden fulgte flere efter, dels af den ovennævnte Grund, fordi de var for faa Medlemmer, dels vel ogsaa fordi det var under Lavsmestrenes Værdighed at bære. I 1764 kom Prammændene og 1766 Sværdfejerne (begge netop med den Motivering, at de var saa faa, at de alt længe havde maattet ty til Studenterne), 1769 Garverne, 1771 Købmandssocietetet og Skriversocietetet. 1774 Bryggerne og 1782 Hørkræmmerne¹⁰). I 1783 var Beløbet gaaet ned til 210, i 1788 til 183 Rd. Men det blev jo ingen Forringelse i Studenternes Indkomster, tværtimod, for hver Daler de mistede paa denne Maade, gik der adskilligt flere i deres Lomme, da deres direkte Hjælp kostede Lavene langt mere. Som vi senere skal se, var Studenternes aarlige Indtægt i 1780-erne stegne til henved 4000 Rd.

Naturligvis gik dette Studenternes og Lavenes Mellemværende ikke af uden gensidige Klager og smaa Sammenstød, som har sat sig mange Spor i Magistratens Protokoller*). Ja, noget kan endog tyde paa, at

*) For blot at nævne et Par Eksempler: i Juli 1762 indgav *Blichert* en vidtløftig Klage over den Fornærmelse, der var tilføjet

det ligefrem er kommet til Haandgribeligheder, thi i 1759 indleverede *Blichert* Genpart af en Klage, han havde sendt Politimester Torm om »den Uorden, som var tildraget ved et Ligs Begravelse, og som derved intet var foretaget og mere Uorden siden var forefaldet«, bad han Magistraten om Assistance; denne sendte Sagen til Politimesteren med Anmodning om at behandle den efter Forordningen af 1714¹¹).

Heller ikke mellem Magistraten selv og Studenterne var Venskabet saa hedt mere, at det jo ikke kom til smaa Konflikter. I Septbr. 1754 nægtede Studenterne at borthære en Kældermand og Arbejdskarl i Vigandtsgade (Ny Vestergade), fordi han var aftakket Soldat, der ikke hørte til Borgerskabet. Magistraten, der i sidste Øjeblik havde maattet ty til Vægterne, da Enken ikke ejede det mindste, klagede til Universitetet og bad om, at Studenterne

Studenterne ved, at Murmester Conrad (Conradi?) og Murmester Krauses Enke havde ladet deres Døtre borthære af andre, og bad om, at de, ligesom det var sket med Skipperlavet, maatte tilholdes at betale Studenterne 9 Rd. 3 $\frac{1}{2}$. Men her tog *Blichert* nok fejl, thi Magistraten lod ham vide, at Murmestrene ikke havde frasagt sig deres Ret og betalte deres aarlige Kendelse til Regensen (Resprot. 5. Juli 1762). I Jan. 1769 klagede Børskommissær *Rasmus Lyche* over, at Brændevinsbrænderne ikke havde villet borthære hans Moder, Brændevinsbrænder Niels Truelsens Enke, skønt de havde lovet det og han som Betingelse havde betalt 4 Rd. aarlig til de fattiges Kasse, hvorfor han havde taget Studenterne til Hjælp og maattet betale dem 8 Rd. 4 $\frac{1}{2}$: han bad om, at Oldermændene maatte blive tilrettesat for hans Omgang og tilbagebetale ham Pengene. Denne Sag sendtes ogsaa til Politimesterens Afgørelse (Resprot. 18. Jan. 1769). — I Oktbr. 1780 bad Studenternes Formand, *Boesen*, om, at det maatte befales de til Regensen svarende Lav alene at borthære de til Lavet hørende Personer og ikke befatte sig med anden Lighbæren, og at ingen maatte faa Seddel paa Jord, før man havde faaet Attest fra ham som Formand. Efter lange Forhandlinger gik Magistraten ind paa dette, mod at Formanden holdt Kontor med fast Kontortid paa Regensen, og at han intet maatte tage for at udstede Attesterne. Dette Kontor indrettedes i Regensporten til venstre¹²).

maatte faa et alvorligt Tilhold om for Fremtiden at ekspedere saadanne Lig uden at gøre Kvalm. Men Professorernes Svar, der først kom i Marts 1755, gik ud paa, at Stud. ikke kunde bebyrdes med uden Betaling at bære alle de Lig, som fik fri Jord, da Arbejdskarle, aftakkede Soldater og deslige ikke hørte til Borgerskabet, de var kun pligtige til at bære dem, som havde haft Borgerskab, ikke havde været i noget Lav og ikke havde nydt Understøttelse af Konventhuset. Herpaa svarede Magistraten i Maj med en lang Skrivelse, hvori den bl. a. hævdede, at Ordet Borgerskab ikke skulde tages i den snævre Betydning, at det kun skulde være dem, der havde aflagt Borgered og drev en Næringsvej eller Haandtering; derved forstodes alle, som hørte ind under den borgerlige Jurisdiktion, enten de saa havde Borgerskab eller ej, enten de saa var Arbejdsfolk eller fremmede Rejsende o. l.; den eneste Indrømmelse, Magistraten kunde gøre Studenterne, paa hvis gode Hjælp man i øvrigt satte megen Pris, var, at de Soldater og Matroser, der døde inden seks Aar, efter at de var blevne aftakkede, for Fremtiden ikke skulde regnes til Borgerskabet og skulde blive baarne af Vægterne¹³).

Samtidig, i Febr. 1755, var der en lille Historie med et uærligt Lig, der viste, at Magistraten havde ladet sin Taknemmelighedsgæld fra 1746 gaa i Glemmebogen — eller var det maaske Tak for sidst, da Studenterne havde vist sig vrangvillige i Septbr. 1754, som det lige er fortalt? Det var en af Garnissionsskarpretter *Chr. Fredr. Oswalds* Folk (Jacob Christensen), der var død, og som havde faaet fri Jord paa »Landgreven«, hvorfor Magistraten tilskrev Universitetet om at beordre Studenterne til at møde paa Begravelsesdagen paa Mandens Bopæl i Rigenegade —, men om Penge var der ikke Tale. Studenterne vilde imidlertid ikke lade sig narre, og Dagen før Begravelsen kom der Bud fra Rektor

og Professorer, at Studenterne ikke gjorde Arbejdet uden at faa det betalt, ligesom de havde faaet det ved det sidste Natmandslig i 1746. Saa maatte Magistraten rykke ud med Pengene: 11 Rd. 2 $\frac{1}{2}$ til de 30 Studenter foruden 1 Rd. til Formanden, at betale af Politikkassen¹⁴).

Imidlertid skete der en ret betydelig Forandring i Formen for Studenternes Ligbæring, da den nye Assistenskirkegaard uden for Nørreport aabnedes i 1760 og afløste de under Pesten i 1711 inden for Byens Volde indrettede smaa Assistenskirkegaarde, de saakaldte »Pestkirkegaarde«, hvori der efter 1760 ikke mere maatte jordes noget Lig (se om disse Afsnittet »Smaafolkskirkegaardene«). Der blev nu Tale om ganske andre Vej-længder, og det blev langt mere almindeligt at besørge Ligene med Vogn. Vel havde der allerede siden 1710 været Ligvogne i Byen, men mærkelig nok havde Studenterne under Pesten 1711 foretrukket at bære i Stedet for at benytte sig af de Ligvogne, der blev stillede til deres Raadighed, og det var de blevne ved med, i alt Fald for de fattige Ligs Vedkommende, medens Ligvognene mere og mere kom til Ære blandt de velhavende*).

*) Idet jeg henviser til O. Nielsen (VI S. 414), skal jeg med Hensyn til Tiden efter 1730 supplere, hvad der findes om Ligvogne, med nogle faa Bemærkninger. Ligvogne omtales vel allerede i Forordningen om Begravelser 7. Novbr. 1682, men det var dog først 1710, at Kirkerne fik Privilegium paa at holde Ligvogne, Holmens, Reformert og Garnisons Kirker (Kbhvns. Diplm. VII S. 20, VIII S. 122, 125, 131, 132 og 143), og 19. Maj 1710 gav Magistraten Skræder Johan Andreasen Privilegium paa at holde Ligvogne for Helligaands-, Nicolai- og Frelsers Kirker; fra 19. Maj 1730 (Bevilling 19. Decbr. 1729) overførtes Privilegiet for 20 Aar paa Skræder Frantz Henrik Buch, mod at han ligesom Andreasen betalte 2 Slettedalere eller 8 $\frac{1}{2}$ for hvert Lig samt 25 Rd. aarlig til Frelsers Kirke; 30.

Nu blev det fra Universitetets Side taget under alvorlig Overvejelse, hvorledes Studenterne kunde blive fri for at føre Ligene den lange Vej, der var i meget ussel Stand, ja nogle Steder om Vinteren vistnok hennaa som et Morads. Allerede i Oktbr. 1757, nogle Maaneder efter at Anlægget af den nye Assistenskirkegaard var blevet besluttet, sendte Rektor og Professorer Magistraten en Forestilling om, at Studenterne maatte blive fri for at bære uden for Porten ligesom for at gøre Tjeneste ved Ligbegængelser der, om ogsaa der blev benyttet Ligvogne, dog uden at der betoges dem noget af de 300 Rd. fra Lavene, »saasom Studenterne næppe ellers kan fortjene, hvad de ved Ligbæringen slider paa deres Klæder, foruden at det meget vil sinke dem i deres Studeringer«. Magistraten stillede sig imidlertid lige fra Begyndelsen helt afvisende: den kunde ikke indse, hvorledes Studenterne vilde kunne gøre Fordring paa Kendelsen fra Lavene, naar de ikke gjorde det tilsvarende Arbejde. Men Universitetet havde Regeringen paa sin Side; 27. April 1758 sendte Universitetets Patron, Oversekretæren Grev Holstein, Magistraten en Skrivelse af

Septbr. 1748 fik Buch Privilegiet fornyet paa Livstid paa de samme Betingelser (Resprot. 12. Aug. og Kpb. 30. Septbr. 1748). Da saa Buch døde i 1750, fik to Aar efter Stadens Bedemænd Bevillingen paa de samme Betingelser (Resprot. 19. Juni 1752 og Kpb. s. D., A Nr. 168). I 1782 overdrog Garnisons Kirke med Regeringens og Magistratens Samtykke sit Privilegium paa at holde Ligvogne samt sine to nuhavende Ligvogne og Skuret ved Kirken til Bedemændene (Kollegiebr. 13. April, Nr. 105, og Kpb. 6. Maj 1782), og Aaret efter ansøgte Bedemændene om at maatte rive det gamle Skur ned og opføre et nyt Ligvognshus af Grundmur og flytte det nogle Fod ud baade til Kirken og Pladsen, idet de samtidig indsendte en Tegning af den nye Bygning, og Tilladelsen blev givet (Resprot. 7. Maj 1783). Det er dette Skur, som formentlig i samme Stand, som det opførtes, stod lige til 1907 til liden Pryd for den Plads ved lille Strandstræde, der nu er indhegnet med en Mur til en Have for Præsten.

samme Indhold som Professorernes med Anmodning om, at den vilde gøre et Forslag til Sagens Ordning, og da Magistraten svarede, at den ikke saa sig i Stand til at gøre et saadant Forslag — »vilde Studenterne forskaanes for Byrden, maatte de ogsaa miste Belønningen« —, kom Holstein igen med et Brev, hvori han sagde, at han trods Magistratens afvisende Svar dog endnu forventede et saadant Forslag til at faa Vanskeligheden hævet, »der maaske ellers vilde foraarsage den hele Indretning at standse«. Men Magistraten, som indsaa, at det trak op til nye Udgifter, var og blev lige umedgørlig, — og saa blev Sagen afgjort ved kgl. Befaling af 2. Marts 1759.

Da Kongen, hedder det, nu har bestemt Anlægget af den nye Kirkegaard, og Rektor, Prokansler (Erik Pontoppidan) og Professorer har forestillet, at i Fald Regensens Studenter skulde forpligtes til at bære Lig gennem Portene og følge med, naar de vorder udkørte, vilde derved foraarsages megen Tidsspilde for dem foruden andre Inkonvenienser, som deraf kunde være at befrygte, har Kongen reskriberet Biskop L. Harboe og Generalinspektoratet, at naar Kirkegaarden er i Stand, »maa Jordpaakastelsen ske af Præsten i det Hus, hvor Liget staar, og samme derefter af Studenterne udbæres af Huset og sættes paa Vognen, som skal føre det uden for Porten, da I har at føje de fornødne Anstalter i Henseende til de Personer, som siden behøves til at tage Ligene af Vognene og nedsætte dem i Graven«¹⁵).

Det var forøgede Udgifter for Magistraten — og selvfølgelig ogsaa for Publikum —, men for Studenterne var det en betydelig Lettelse, da det mest vedrørte de fattige Lig, som de bar gratis, idet alle Frijordspladser fra nu af blev henviste til Assistenskirkegaarden*). Rig-

*) For andre Lig vedblev den reglementerede Betaling for hver Students Hjælp at være 2 R lige til 1792. — Selvfølgelig fremkaldte

tignok var det Meningen, at Kirkegaarden ogsaa skulde benyttes af de bedre stillede, og man forhøjede derfor betydelig Betalingen for Begravelser paa Kirkegaardene ved Kirkerne inde i Byen; men det hjalp lidet eller intet, da Folk hellere vilde have deres Kære stedte til Hvile i eller ved Kirkerne end paa Assistenskirkegaarden, som man betragtede med samme Øjne som de tidligere smaa foragtede Pestkirkegaarde. Det er betegnende, at Danske Atlas kalder den »de fattiges Kirkegaard«. I de første 25 Aar var det kun Smaakaarsfolk, der blev jordede derude, og det vakte ikke ringe Opsigt, da Etatsraad *J. S. Augustin* som den første Mand af Stand blev begravet derude 1785 og det efter hans egen Anordning. »Han havde aldrig fornærmet nogen i levende Live, nu vilde han ej heller efter Døden forgifte den Luft, som de efterlevende skulde indaande, han vilde hvile under aaben Himmel«, som Nyerup skrev. Andre fulgte snart efter.

Men Betydningen af denne Forandring laa ikke alene i, at det var en Lettelse for Studenterne. Det var en ny Tid, der gryede i den. Man begyndte at finde Ligbæringen uværdig for Universitetet og de unge Videnskabens Dyrkere. Kort sagt, den var Indledningen til den fuldstændige Afskaffelse af Studenternes Ligbæring.

ogsaa den nye Ordning Besværinger baade fra den ene og den anden Side. Den første kom en Maaned, efter at Assistenskirkegaarden var indviet 6. Novbr. 1760, fra *Blichert*, som klagede over, at han var udsat for at miste sit Levebrød ved Kirkegaardens Indretning, og bad om, at det maatte forbydes andre at sætte Lig paa Ligvognen end Studenterne, og at der maatte blive betalt, som Jorden var betalt til, og ham det dobbelte som Formand; Magistraten svarede, at den ej kunde betage Lavene deres Frihed til at bære Lig, men naar det skete ved uberettigede, kunde der klages (Resprot. 1. Decbr. 1760).

Om der end endnu klæbede ikke saa lidt af svundne Tidens Barbari og Pedanteri ved Studenterlivet paa Regensen, kom det dog efter Aarhundredets Midte efterhaanden ind under mere civiliserede og urbane Former, hvorved Studenternes Æresfølelse vakttes. Det var jo et overordentlig kærkomment Tillæg til deres smaa Indtægter, og det kunde ogsaa være rart med det gode Traktement og Ekstrabetalingen, der ofte vankede hos de velstillede og fornemme Folk! Men Regensianerne var og blev de fattige Karle, som de altid havde været, og det kneb tit for dem at holde de sorte Klæder og Lintøjet i nogenlunde god Stand og ikke synde mod Forbudet mod at gaa med »sluddervorne Klæder«, som der stod i Fundatsen af 1777. Studenterne kunde ømme sig ved saaledes at optræde som Korporation ved høj lys Dag paa Gaderne. Og naar saa dertil kom, at Traktementet ofte serveredes for dem paa Gangen eller i Forstuen, fordi man ikke vilde have dem ind i Værelserne, da de »udbredte en ilde Lugt«, eller man uddelte Handsker til dem, ligesom til Tjenerne, for derved at hjælpe lidt paa deres pauvre Habit —, ja, saa var det ikke saa underligt, om Skamrødmænd kunde fare i Kinderne paa en ærekær Studiosus og faa ham til at føle Ydmygelsen i den Grad, at han trods sin slunkne Pengepung unddrog sig sin Ligbærerpligt ved at leje en mere robust og mindre fintfølende Kammerat til Stedfortræder, hvad der ikke skete saa sjældent¹⁶).

Der skulde dog endnu gaa en Del Aar, inden der skete noget. Alting skulde have sin Tid, og navnlig, naar man stod over for Autoriteter som Magistraten, hvis Rettesnor altid, bevidst eller ubevidst var: Man ved, hvad man har, man ved ikke, hvad man faar. Ved den nye Fundats for Kommunitet og Regens 1777, som vistnok ellers betegnede et stort Fremskridt, bekræftedes kort og godt Privilegiet; blot gjordes der den

tidligere nævnte Forandring, at Pengene fordeltes ligelig mellem Alumnerne; hvorved den usmagelige Jagen efter »Pengelig« hørte op. Spørgsmaalet om dets Afskaffelse har dog vistnok allerede den Gang været paa Tale. I alt Fald dukkede det med Styrke op i Begyndelsen af 1780'erne, og endelig i 1785 henvendte det teologiske Fakultet sig til den da bestaaende Kommission for Universitetet og Skolevæsenet med Indstilling om, at Studenterne kunde blive fri for deres Ligbærerpligt uden at miste altfor meget af deres Indtægt. Kommissionen indhentede nu hos Fakultetet Oplysninger om Studenternes Indtægter i de sidste Aar, og efter lange Overvejelser sendte Kommissionen 23. Jan. 1788 en Forespørgsel til Magistraten om, hvorvidt man kunde vente, at nogle af Byens Indbyggere vilde paatage sig Ligbærerpligten, og hvad saadanne Ligbærere vilde kunne give Studenterne i aarlig Afgift for at overtage deres Privilegium; da deres gennemsnitlige aarlige Indtægt i Aarene 1777—87 havde været over 3400 Rd. foruden 4—500 Rd. til Formanden, mente man, at Afgiften til Regensen mindst maatte være 1600 Rd.; tillige spurgte man, hvilken Sikkerhed Ligbærerne kunde stille baade for Afgiften og for Tjenestens anstændige Besørgelse, at ikke indløbne Uordner skulde blive lagte Studenterne til Last. Hvis Afgiften fra Lavene, som nu var sunket til 184 Rd. 5 $\frac{1}{2}$, atter kunde sættes til de oprindelige 300 Rd., vilde det lette Underhandlingerne betydeligt.

Paa denne Henvendelse afgav Konferensraad, Borgmester *Hans Christopher Hersleb* allerede 26. Jan. en meget lang Betænkning, som udmærker sig ved sin forbenede Konservatisme; han forsvarer helt ud den bestaaende Ordning og finder en anden overordentlig vanskelig, om ikke umulig. Da hans Betænkning er lagt til Grund for Magistratens Svar, er det dog unødvendigt at gengive den her. Kun et Stykke kan jeg ikke nægte

mig Fornøjelsen at citere. Efter at have gennemgaaet Ligbæringens Forhistorie fortsætter han saaledes:

»Ligbæringen har været til stor Hjælp for en fattig Student, der ellers aldrig har Lejlighed til at fortjene noget, og ved denne Hjælp og Klosteret har Akademiet produceret de fleste Bisper og store Lærde, og aldrig har man hørt nogen Klage over Tidsspilde eller Besværlighed, end mindre hørt nogen forfalden, forført eller paa Sind eller Legeme beskadiget; thi hvem af den studerende Ungdom inklinerer til Laster og Hovsiren (Sviren?), finder vel Lejlighed uden Ligbæring, det kan man bedst se paa de tyske Universiteter, hvor de ikke bærer Lig, og blandt de saakaldte Theologi findes altfor mange Hovsebrødre. Det kan endog være en nødvendig Distraktion og Motion for en til Studeringer ret hengiven, saa ingen Anledning ses, hvorfor det kunde og burde afskaffes, uden at vi, som er at beklage, altid skal forskrive tyske Professorer, der straks vil indføre Nyheder og fordærve alle gode Anordninger«. Det sidste var en velment Snert til de tyske teologiske Professorer D. G. Moldenhawer og H. F. Janson, især til den sidste, som stærkest havde ivret imod Studenternes Ligbæring og vistnok var den egentlige Motor i Sagen.

Magistratens Svar af 5. Marts gik ud paa, at om ogsaa der kunde tilvejebringes et Ligbærerlav af dertil skikkede og anstændige Personer af Borgerskabet, der fik lige Rettigheder med Studenterne, kunde man dog næppe formode, at et saadant vilde give en Kendelse til Studenterne og allermindst en paa 1600 Rd. aarlig, helst det ikke kunde gøre sikker Regning paa at erholde den samme genereuse Betaling over det fastsatte, som Studenterne ved mange Lejligheder nød, og det desuagtet maatte have samme Forsømmelse, Umage og Klæders Slid; naar et saadant Lav skulde være tilstrækkeligt til at besørge alle de Lig, der undertiden kunde

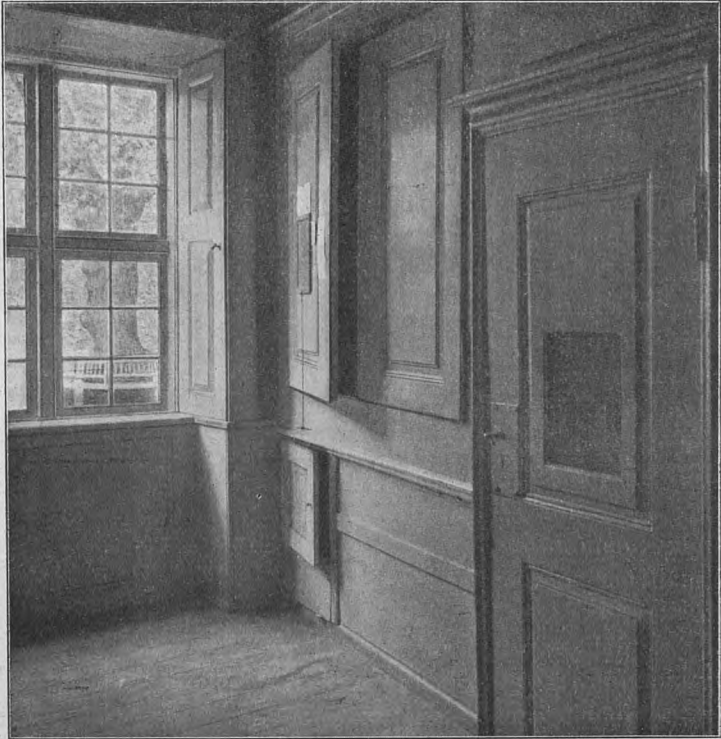
være paa een Dag, maatte det bestaa af 120 à 130, ja maaske flere Personer, og Fortjenesten vilde da blive saare ringe for hver, om ogsaa den kunde bringes op til de 3400 Rd. foruden, hvad Formanden fik. Om at forhøje Lavenes Kendelse til de 300 Rd. kunde der ikke være Tale¹⁷).

Saa tog man fat paa Sagen paa en anden og langt mere fornuftig Maade: at lade Universitetet selv leje og lønne et Korps og fordele Resten af Fortjenesten mellem Studenterne. Efter at et Forslag af den store Skolekommission, som 1790 havde afløst den tidligere, foreløbig var blevet billiget ved kgl. Reskript af 17. Maj 1791, og efter at det ved Forhandlinger, blandt andet med Magistraten, var undergaaet enkelte Ændringer, fastslog endelig Reskript af 16. Maj 1792 Afskaffelsen af Studenternes Ligbæring.

Ved dette bestemtes, at det teologiske Fakultet skulde antage et Ligbærerkorps, bestaaende af 20 faste Ligbærere, hver lønnet med 70 Rd. aarlig, 4 Reservebærere, hver lønnet med 25 Rd., en Formand, med 300 Rd., samt to af de paalideligste faste Ligbærere til i fornødent Fald at træde i Formandens Sted, hver med 25 Rd.; desuden skulde en af Universitetets eller Kommunitetets Betjente have 100 Rd. aarlig for at opkræve Ligbærerpengene. Korpsset skulde borthæve alle de Lig, som før besørgeades af Studenterne, ogsaa de fattige og andre Lig, som de bar gratis eller for moderat Betaling; de Lav, som endnu havde Frihed til at bære, skulde som før betale deres Kendelse. De øvrige Bestemmelser om Takster osv. har ingen Interesse her. Den nye Ordning traadte i Kraft fra 1. Juli 1792¹⁸).

Udgifterne til Institutionen blev altsaa 1950 Rd., og naar den samlede Indtægt ansættes til omkring 4000 Rd., blev der altsaa til Fordeling mellem Studenterne godt 2000 Rd. Kommunitetet fastslog fra nu af 20 Rd. til

hver aarlig, en ikke saa ringe Nedgang, thi Kontingentet fra 1777 var senere blevet forhøjet til 30 Rd. foruden frit Brænde. Men, som Baden siger, »Ligbæring er dog en Forretning, som mere kræver gode Skuldre end gode

Et Hjørne af Ligbærerkontoret, med Skabene til Ligbærernes Dragter,
i Regensens Port.

Efter et Fotografi fra 1915 i Raadhusbiblioteket.

Hoveder og synes derfor lidet passende for dem, hvis Bestemmelse det er at tjene Staten mere med Sjæl end med Legeme«, og »naar man fremtidig betænker, hvad der spares i Klæder og Tid, vil vist enhver Alumnus holde sig bedre tjent med denne Godtgørelse end de

noget højere Ligpenge¹⁹). For øvrigt gav Ligbæringen et med Aarene stigende ret betydeligt Overskud, der for Tidsrummet 1792—1845 udgjorde 28,933 Rd.

Ved Reskriptet af 1792 var den nye Ordning foreløbig kun fastslaaet for tre Aar, men den befandtes at være saa god, at den ved Reskript af 26. Juni 1795 fornyedes paa andre tre Aar og ved Reskript af 17. Aug. 1798 blev bestemt som endelig og stod ved Magt, indtil Regensprivilegiet helt ophævedes 1860 ved den nye Ordning af Københavns Begravelsesvæsen²⁰).

Som bekendt vedblev Kontoret at være paa det Sted, hvor det var blevet indrettet 1781 (se S. 208) i Regensporten, lige til Privilegiets Ophævelse i 1860 — og lidt til endda. I Regensprovstens (Grams) Dagbog staar 2. Novbr. 1860: »I Anledning af Andragende fra Kommunen om fremdeles indtil 1. Aug. næste Aar at maatte benytte det gamle Ligbærerkontor i Porten, erklæret, at jeg derimod intet havde at erindre, naar Gaardens Ro og Orden ej derved forstyrres«.

At Studenterne har holdt sig den nye Ordning efterrettelig og ikke er gaaede Ligbærerkorpsen i Næringen — undtagen en enkelt Gang, som snart skal omtales, og det var vistnok endda ikke et Brud paa Overenskomsten —, er der sikkert ingen Tvivl om, tilmed da det teologiske Fakultet strengt vaagede over, at den blev overholdt. Rigtignok siger C. Bruun i »København« (III S. 926), »at Studenterne følte sig alt andet end tilfalte heraf og ærgrede sig over, at de derved gik Glip baade af Indtægten (!) og af det ved Begravelserne sædvanlige Traktement, og de prøvede derfor paa mange Maader at omgaa Forbudet, indtil en Forordning af ⁵/₂ 1793 skred ind derimod«. Men dette er dog sikkert ikke rigtigt, thi den nævnte Forordning (af 25. Jan., Plakat af 5. Febr.) har i sine faa Paragraffer kun to,

der vedrører Studenterne, og de indeholder ikke noget Forbud. Tværtimod. Den første lyder: »Naar nogen af Venskab vil bære den afdøde bort, da skal saadant vel være tilladt, men i dette Tilfælde skal der betales til Regensen eller dens Ligkasse en Kendelse af 30 Rd., saafremt den afdøde har været en Person i de første fem Klasser i Rangen, og 18 Rd., dersom den har været i en af de fire andre Klasser eller uden for Rangen«. Og i Slutningsparagraffen hedder det: »I øvrigt skal der mod de Studenter Ligfærd, som bortdør paa Regensen eller paa Kollegierne, forholdes herefter som forhen, saa at Ligene af de afdødes forrige Med-Alumnis, i Fald disse vilde, kan bringes bort uden nogen Betaling«.

Det sidste refererer sig uden al Tvivl til følgende Begivenhed.

I Slutningen af Septbr. 1792 døde paa Regensen en Student *Herman Keutel*, som af sine Kammerater blev baaret til Graven paa Kirkegaarden ved Frue Kirke*). men det tog det teologiske Fakultet dem megef ilde op, og næste Dag var der i Regensporten opslaaet følgende, med Blyant skrevne Plakat:

»Endskønt det ikke er os ubekendt, at Studenterne paa Regensen forhen plejede som Venner uden Betaling at bære afdøde Studerendes Lig til Jorden, saa holder vi dog for, at, da det har været Hovedhensigten med den nye Indretning ved Begravelsesvæsenet i København ganske at befri Studenterne for det Arbejde at bære Lig,

*) »Torsdag 27. Septbr. 1792 begravet Hermand Dominicus Keutel, 20 Aar, fra Regensen paa Skolekirkegaarden ved 11 Slet« (Frue Kirkes Begravelsesbog). Det anføres hos Reinhardt (S. 312), at han efter Sigende har taget sig af Dage, men Begravelsesbogen tyder ikke paa noget saadant. Han var Søn af Sognepræsten Hans Georg Keutel i Vemmelev, var født 16. Juni 1773 i Køge og døbt Johan Herman Dominicus (Vemmelev—Hemmershøj Kirkebog 22. Juli 1773).

saa burde de og selv ganske og aldeles herfra afholde sig. Sker dette ikke i Følge af dette vort venskabelige Raad, saa nøder de os til, mod vor Vilje, paa anden Maade at søge at erholde ommeldte Hensigt opfyldt. Men at det ikke skal blive fornødent for os, haaber vi saa meget mere, som de selv skriftlig har tilkendegivet os deres Taknemmelighed for, at vi ved den sidste Forandring ved Ligbæringen har sørget baade for deres Fordel og Ære. En uformuende Students Lig skal uvægerligen paa den anstændigste Maade uden Betaling blive besørget til Jorden af de til denne Forretning antagne Ligbærere. Hornemann. Moldenhawer. Gamborg«. Den sidste var Regensprovsten.

Sagen vakte stort Røre paa Regensen og vistnok i hele Studenterverdenen og gav Anledning til en hel Litteratur. I Begyndelsen af Oktbr. udkom et lille anonymt Skrift: »Til Herman Keutels Minde. Med et Exempel paa tiltaget og ugrundet Myndighed, fremsagt i uhøflige Udtryk. Det theologiske Fakultet til nøjere Eftertanke«. Piecen, der er skrevet i et for den Tid meget godt Sprog, angreb i voldsomme Udtryk Fakultetet og stemplede dets Forbud som et Overgreb, da Studenternes Færd formentlig ikke stod i Strid med Reskriptet af 1792. Den fremkaldte fire andre Smaaskrifter, hvoraf de tre i Hovedsagen stod paa den anonyme Forfatters Side, blot mente man, at han ikke havde haft nødig at være slet saa grov, medens det fjerde, »Skulde Forfatteren til H. Keutels Minde være en Regensianer?«, faldt over ham med de heftigste Ord og endte i den Konklusion, at han umulig kunde være en Regensianer — skønt Rygtet vilde vide, at han var det —, saa ubehøvlet og ugrundet hans Angreb paa Fakultetet var. Rygtet havde nu alligevel Ret, thi Forfatteren var en norsk Student *Svend Aschenberg* paa Re-

gensen*), skønt han i sin Piece fortalte, at han tilfældigvis var kommen til at se Plakaten, da han gik ind paa Regensen for at besøge en god Ven. Til Slutning udsendte han, dog stadig anonym, endnu et lille Skrift for at forsvare sig: »Sejren er fuldkommen, thi vi har en god Sag. Et Pendant til H. Keutels Minde. Helliget det hele Publikum, det theologiske Fakultet og enhver, der ynder Videnskab«, hvori han, næst at hævde sin Sags Godhed, fortsatte med nye Angreb paa Fakultetet, hvad han alt havde antydnet i sin første Piece, navnlig angaaende Eksaminerne og Uddeling af Stipendier**).

Om det er rigtigt, hvad Aschenberg fortæller at have hørt, at Fakultetet havde indgivet Ansøgning til Kongen om, at det maatte blive Studenterne forbudt mere at give sig af med Ligbæring under nogen som helst Form, ved jeg ikke. Den Passus i Plakaten, som især havde vakt Aschenbergs Vrede, at hvis Studenterne ikke fulgte Fakultetets venskabelige Raad, vilde det paa anden Maade søge at faa sit Forbud respekteret, kan jo tyde paa det. Men i alle Tilfælde har det ikke hjulpet, og, som Aschenberg sagde, Sejren var fuldkommen for Studenterne ved ovenfor citerede Slutningsord i Forordningen af Jan. 1793.

Trods denne Sejr tror jeg dog, at det var Studenternes sidste Ligbæring som Korporation, — og jeg maa sige, Slutningen er mere tiltalende end Begyndelsen under Pesten 1711.

*) Aschenberg kom ind paa Regensen 1. April 1788, men var der ikke mere i Foraaret 1793 (Baden, Univ.-Journal 1).

***) Reinhardt (S. 312) siger, at der i alt udkom 8 Piecer. Jeg kender kun de 6, der her er anførte, og Kgl. Bibliotek ejer (under Titlen »Til Herman Keutels Minde«), saa vidt jeg ved, ikke flere.

HENVISNINGER

Fra Livel i Arresthuset. ¹⁾ Materialet er hovedsagelig hentet fra Resolutionsprotokollerne (Rpr.), Kopibøgerne (Kpb) og Kollegiebrevene (Kbr.) samt en særlig Pakke, »Arresthuset og Arrestforv. Bygom« (Pk.), alle i Raadstuearkivet. Desuden er bl. a. benyttet Arresthuskirkens Annotationsbog (Liber daticus) og Kirkebog, der nu findes i Vestre Fængsels Arkiv, og som desværre begge først begynder Sept. 1766, og Hof- og Stadsrettens Arkivalier, i Landsarkivet. — ²⁾ Kbr. 1737 Nr. 63 ¹/₃. — ³⁾ Kbr. 1737 Nr. 66 ¹/₂. — ⁴⁾ Kbr. 1737 Nr. 77. — ⁵⁾ Kbr. 1738 Nr. 133. — ⁶⁾ Raadstuerettens Domsprot. og Mags. Skriv. til Holstein (Kpb.), begge af ¹⁰/₄ 1742. — ⁷⁾ Rpr. ²⁰/₄. — ⁸⁾ C. Bruun, Kbhvn. III S. 116 og Hist. Medd. om Kbhvn. I S. 281. — ⁹⁾ Kpb. ²⁷/₁ 1751. — ¹⁰⁾ Rpr. ⁷/₉ 1741, Kpb. ¹⁰/₉ 1744 og ²⁰/₆ 1745. — ¹¹⁾ Om Barmeyers Udnævnelse og Instruks og Bygoms Afkald se Kpb. ⁵/₇ 1751. — ¹²⁾ Rpr. ¹⁸/₈ 1751. — ¹³⁾ Se om denne Sag Kbr. ¹⁸/₈ 1751 (Nr. 147), Provst Blochs Indlæg. — ¹⁴⁾ Barmeyers Bestalling som Inspektør er af ¹⁸/₃ 1753 (Kpb.). Han døde 1758 i Embedet. — ¹⁵⁾ Kpb. ³⁰/₇ og ⁵/₉ 1753. — ¹⁶⁾ Rpr. og Kpb. ¹⁸/₅ 1757. — ¹⁷⁾ Rpr. Sept. og Kpb. ¹⁸/₁₀ 1759. — ¹⁸⁾ Rpr. ¹/₄ 1754. — ¹⁹⁾ Kpb. ¹³/₉ 1758. — ²⁰⁾ Kpb. ²¹/₇ 1762. — ²¹⁾ Kpb. ⁴/₁₀ 1762. — ²²⁾ Kpb. ¹⁴/₉ 1763. — ²³⁾ Rpr. ²³/₁ 1765. — ²⁴⁾ Kpb. ²⁶/₉ og kgl. Res. af ¹⁸/₁₀ 1765 i Kbr. 1765 B Nr. 101. — ²⁵⁾ Rpr. ²⁸/₁₁ 1764, ⁸/₄ 1771 og ¹²/₄ 1772. — ²⁶⁾ Rpr. ⁶/₅ 1743, ²⁰/₃ 1752 og ¹⁹/₉ 1796 og Kpb. ¹⁸/₅ 1791; se ogsaa Hist. Medd. om Kbhvn. I S. 85 flg. — ²⁷⁾ Kpb. ²⁶/₃ 1766. — ²⁸⁾ Kbr. 1766 B Nr. 58. — ²⁹⁾ Kpb. ²⁴/₉ og ¹⁷/₁₁ 1766. — ³⁰⁾ Rpr. ²⁴/₈ 1767. — ³¹⁾ Kpb. ¹³/₁₂ 1769. — ³²⁾ Kpb. ²²/₇ 1770. — ³³⁾ Kpb. ²⁴/₁₀ 1770. — ³⁴⁾ Kbr. 1772 A Nr. 224. — ³⁵⁾ Fortegnelse over Reskr. og Kancelliskr. til Hof- og Stadsretten (Landsark.). — ³⁶⁾ Se bl. a.

Kpb. $\frac{21}{3}$ 1773. — ³⁷⁾ Om denne Sag se Kbr. 1773 B Nr. 9 og 108. — ³⁸⁾ Kbr. 1773 B Nr. 126. — ³⁹⁾ Kpb. $\frac{10}{3}$ 1780 og $\frac{27}{1}$ 1797. ⁴⁰⁾ Af Korrespondanceprotokollerne mangler Nr. 1 til Okt. 1775 og Nr. 5 fra Nov. 1791 til Sept. 1795. — ⁴¹⁾ Hof- og Stadsr. Korresp. prot. $\frac{28}{10}$ 1785. I Arrestforvarerens Instruks staaar, at han skal staa Kreditorerne til Ansvar, hvis Gældsarrestanterne undviger. — ⁴²⁾ Korresp. prot. $\frac{29}{3}$ 1787 og Kancelliskr. $\frac{28}{4}$ 1787 samt Rettens Domsprot. $\frac{23}{5}$ 1788. — ⁴³⁾ Kpb. $\frac{30}{7}$ og $\frac{26}{11}$ 1787 og $\frac{25}{2}$ 1788. — ⁴⁴⁾ Kbr. 1789 A Nr. 95 og 236 og Kpb. $\frac{19}{5}$ 1789. — ⁴⁵⁾ Korresp. prot. 4 Nr. 5112 og 5113, begge af $\frac{19}{6}$. — ⁴⁶⁾ Kbr. 1793 A Nr. 131. — ⁴⁷⁾ Korresp. prot. 4 Nr. 4641. — ⁴⁸⁾ Kpb. $\frac{25}{7}$ 1795. — ⁴⁹⁾ Kbr. 1795 B Nr. 267. — ⁵⁰⁾ Kpb. $\frac{12}{2}$ og $\frac{28}{9}$ 1796 og $\frac{24}{2}$ 1797. — ⁵¹⁾ Kbr. 1795 B Nr. 174.

Caroline Waller og Ferd. Lindgreen. ¹⁾ Kbr. 1773 B Nr. 8 og Kpb. 1773 A Nr. 319 og B 65 og 223. — ²⁾ Holmens Kirkes Ægteskabsprot. — ³⁾ Holmens Kirkes Daabsprot. — ⁴⁾ Fortegn. over de fra Rosk. Skole dimitt. Studenter (Rigsark.). — ⁵⁾ I Landsarkivet. Af denne Prot. er de flg. Data hentede. — ⁶⁾ Aumont og Collin, Den d. Skueplads. — ⁷⁾ Konsistoriets Ark.

Rosing og Lange. ¹⁾ Frue Kirkes Daabsprot. $\frac{8}{12}$ 1775. — ²⁾ Rpr. $\frac{6}{11}$. — ³⁾ Nicolai Kirkes Begravelsesb.: Fhv. Vægter Herman Olsen, 60 Aar, begr. $\frac{16}{4}$ 1777. — ⁴⁾ Nicolai K. Daabsprot. — ⁵⁾ Se Rpr. $\frac{18}{12}$ 1780 og $\frac{19}{2}$ 1781 og Kpb. $\frac{21}{12}$ 1780 og $\frac{21}{2}$ og $\frac{12}{3}$ 1781. Hvor der ikke udtrykkelig nævnes anden Kilde, er det flg. grundet paa Uddrag af Tugthusets Arkiv. — ⁶⁾ Se det ovenn. Politiforhør $\frac{1}{9}$ 1795, som er Hovedkilden til det flg. — ⁷⁾ Det flg. støtter sig væsentlig paa *E. Ingerslev*, Den kgl. Fødselsstiftelse 1800—49 S. 117 flg. og Medd. fra J. A. Lange.

Eckersbergs første Ægteskab. ¹⁾ Rigsark. Akter under $\frac{2}{11}$ 1813 og $\frac{15}{5}$ 1816 og Magistratens Referatsprot. for Separations-sager 1812 Nr. 57 og 1813 Nr. 51, Kopibog 1813 I Nr. 344 og 1816 II Nr. 174 samt 1 Sekretariatsprot. 1816 Nr. 819. — ²⁾ Se Politirettens og Landsover- samt Hof- og Stadsrettens Domsprotokoller i Landsark. — ³⁾ Det flg. er taget fra Fængslets Ark., velvilligst medd. mig af Fængselsbøgholder J. Grove. — ⁴⁾ I Direktør Hannovers Værge. — ⁵⁾ Jeg har forgæves prøvet at finde hendes Dødsdag gennem Skifterettens Protokoller.

Smaafolkskirkegaardene. ¹⁾ Se om Indledningen *Mansa*, Pesten i Helsingør og Kbhvn. S. 135 flg. og *C. Bruun*, Kbhvn. II S. 452 flg. Stoffet er i øvrigt væsentlig hentet dels fra Kirkebøgerne, dels fra Magistratens Resolutionsprotokoller (Rpr.) og Kopibøger (Kpb.) samt fra »Dokumenter ang. Assistenskirkegaardene«, Pakke I i Raadstueark. — ²⁾ Kpb. 1720—22, S. 52. — ³⁾ Rpr. ³¹/₅ 1721. — ⁴⁾ Rpr. ⁸/₁ 1733, ²¹/₃ og ²⁸/₃ 1736. — ⁵⁾ Rpr. ²⁰/₁₀ 1738. — ⁶⁾ Rpr. ²/₄ 1752. — ⁷⁾ Se om denne Sag Rpr. ⁷/₄, ¹⁰/₁₀ og ²⁴/₁₀ 1742, ³/₃, ⁸/₄ og ¹⁹/₆ 1743, Kpb. ²/₄, ²²/₁₀ og ¹²/₁₁ 1742, ⁸/₄, ¹⁰/₄ og ¹⁵/₆ 1743, Kollegiebr. ²¹/₂, ⁵/₄, ⁸/₄ og ¹⁹/₆ 1743. — ⁸⁾ Rpr. ³/₁₀ og ⁸/₁₁ 1745 og Kpb. ⁸/₁₀, ¹¹/₁₀, ¹³/₁₀ og ²²/₁₁ 1745. — ⁹⁾ Rpr. ⁸/₇ 1751. — ¹⁰⁾ Om Sagen med Hobe se Rpr. ²⁰/₈ og Kollegiebr. ¹⁷/₅ 1753. — ¹¹⁾ Rpr. ³/₈ 1757. — ¹²⁾ Rpr. ¹⁹/₅ 1756. — ¹³⁾ Kpb. ³⁰/₄ 1755. — ¹⁴⁾ Rpr. ²⁰/₃ og ²²/₄ 1748. — ¹⁵⁾ Kpb. ³⁰/₉ 1711. — ¹⁶⁾ Rpr. ¹⁸/₃ 1719, ⁵/₄ og ⁴/₆ 1736 og ¹/₇ 1757. — ¹⁷⁾ Rpr. ²¹/₁₀ 1715. — ¹⁸⁾ Rpr. ⁷/₁₀ 1726. — ¹⁹⁾ Rpr. ³¹/₅ 1743. — ²⁰⁾ Pakken og Rpr. ¹¹/₃ 1747. — ²¹⁾ Rpr. ¹⁷/₈ 1754 og ²/₈ 1762. — ²²⁾ Hvor ikke udtrykkeligt andet er angivet, er Kirkebogen Kilden til det flg. — ²³⁾ Se Pakken. — ²⁴⁾ Rpr. ⁸/₆ 1763 og ¹¹/₆ 1766. — ²⁵⁾ Rpr. ¹⁵/₈ 1759, ¹⁸/₄ 1763 og ¹⁸/₇ 1774. — ²⁶⁾ Se Kirkens Arkiv (Præstegaarden og Petersens Jomfrukloster): 1. Hovedbog ⁴/₉ 1711 og Klein. Prot. (1711—53) ²¹/₈, ¹⁴/₉ og ¹⁸/₉ 1711. — ²⁷⁾ 2. Hovedb. ³/₆ og Klein. Prot. ¹¹/₇ og ¹⁵/₈ 1715. — ²⁸⁾ 3. Hovedb. ¹/₈ 1739 og ¹⁰/₉ 1745 og 4. Hovedb. ²⁶/₆ og ²⁰/₇ 1751. — ²⁹⁾ Om Opførelsen se ⁴/₆ og ¹⁵/₆ 1737, om Udvidelsen 4. Hovedb. 1754. — ³⁰⁾ 4. Hovedb. ²⁴/₈ 1757, ³¹/₁₂ 1760, ⁷/₁₀ og ¹⁸/₁₀ 1761 og ¹⁰/₃ 1762. Se ogsaa Mag. Resolutionsprot. og Kopibøger. — ³¹⁾ 4. Hovedbog ²⁵/₄ og ¹¹/₈ 1762 og 5. Hovedb. ¹⁶/₁₂ 1765 og ⁶/₁₂ 1787. — ³²⁾ Kpb. ¹/₄ 1728. — ³³⁾ Kpb. ¹⁰/₄ 1744. — ³⁴⁾ Brev af ²/₆ 1756 i »Vartovs Bygninger 1709—1835« (Raadstueark.). — ³⁵⁾ Rpr. ¹⁶/₃ 1761 og ²⁸/₁₂ 1762. — ³⁶⁾ Kpb. ³⁰/₁₀ 1755.

Stud. Ligbæring. ¹⁾ Se *Mansa*, Pesten i Helsingør og Kbhvn. S. 119 flg. og 169; *O. Nielsen*, Kbhvn. V S. 503 flg. og VI S. 414 flg.; *C. Bruun*, Kbhvn. II S. 390 og 450 flg. og III S. 926; *Reinhardt*, Kommunitetet og Regentsen, i *Hist. Tidsskr.* 3. R. III: *R. Nyerup*, *Efterr.* om Regensen S. 19 flg.; *Jonge*, *Beskr.* af Kbhvn. S. 317 flg. — ²⁾ Resolutionsprot. ¹⁴/₁₁ og ¹⁵/₁₁ 1742 og Kopib. ¹⁹/₁₁ 1742, hvor Indberetn. til Politimester Torm findes. — ³⁾ Rpr. ²⁷/₇, ⁸/₈ og ⁷/₁₁ 1746. — ⁴⁾ Rpr. ¹/₈ og ¹⁵/₈ og Kpb. ²²/₈ 1746. — ⁵⁾ Kollegiebr. ²⁰/₈ og Kpb. ¹²/₈ 1746. — ⁶⁾ *Jonge*, *Kbhvns. Beskr.* S. 319. — ⁷⁾ Rpr. ¹¹/₁ og Kpb. ¹⁰/₃ 1745. — ⁸⁾ Rpr. ²⁶/₄ og ⁸/₆ 1747

og $\frac{1}{2}$ 1748, Kpb. $\frac{17}{5}$ 1747 og Kollegiebr. $\frac{2}{6}$ 1747. — ⁹⁾ Rpr. $\frac{10}{5}$ 1748. — ¹⁰⁾ Se Vedtegnelsen paa Kollegiebr. af $\frac{2}{6}$ 1747 og Rpr. $\frac{21}{8}$ 1782. — ¹¹⁾ Rpr. $\frac{16}{5}$ 1759. — ¹²⁾ Rpr. $\frac{20}{10}$ 1780 og $\frac{2}{4}$ 1781 og Kpb. $\frac{16}{11}$ 1780. — ¹³⁾ Kpb. $\frac{9}{9}$ 1754 og $\frac{14}{5}$ 1755 og Rpr. $\frac{17}{3}$ 1755. — ¹⁴⁾ Rpr. $\frac{12}{2}$ 1755 og Kpb. s. D. — ¹⁵⁾ Rpr. $\frac{24}{10}$ 1757, Kpb. $\frac{18}{5}$ og $\frac{31}{5}$ 1758 og Dokum. ang. Assistentk., Pakke I. — ¹⁶⁾ Se Reinhardt S. 318. — ¹⁷⁾ Kpb. $\frac{5}{3}$ 1758 med Bilag. — ¹⁸⁾ Rpr. $\frac{5}{12}$ 1791 og $\frac{21}{3}$ 1792, Kpb. $\frac{12}{12}$ 1791, Kollegiebr. $\frac{5}{12}$ 1791 og $\frac{16}{5}$ 1792. — ¹⁹⁾ J. Baden, Universitetsjourn. (1793) S. 17—20, Linde, Medd. ang. Kbhvns. Univ. 1849—56 S. 901.

mangler
 973-74: dublet af regnskaber !
 974-75: dublet af noter
 976: ex 1 af noter; dublet af regnsk-bilag-noter
 977: ex 1 af noter; — 11 —
 978: ex 1 af noter; dublet af bilag-noter

magasin

09.337 Kp
 vedl!

Af det af Staden Københavns tidligere
Raadhusarkivar Dr. phil. O. NIELSEN ud-
givne Værk

KJØBENHAVNS HISTORIE OG BESKRIVELSE

forefindes et Restoplæg, som Forlaget
realiserer til meget nedsat Pris.

Værket omfatter følgende 6 Dele:

- I. **KJØBENHAVN I MIDDELALDEREN.** Med
1 Grundtegning. 340 Sider.
- II. **KJØBENHAVNS HISTORIE INDTIL REFOR-
MATIONENS INDFØRELSE.** Med 2 Træ-
snit. 380 Sider.
- III. **KJØBENHAVN I AARENE 1536—1660.** 1.
Del. Med 8 Træsnit. 390 Sider.
- IV. — — 2. Del. Med 5 Træsnit. 500 Sider.
- V. **KJØBENHAVN I AARENE 1660—1699.** Med
2 Grundtegninger. 580 Sider.
- VI. **KJØBENHAVN UNDER FREDERIK IV.** (1699
—1730). 516 Sider.

Oprindelig Pris 35 Kr. 50 Ø.

Nedsat Pris 10 Kr.

Faas gennem Bogladerne.